

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 47 - Nummer 1 - 2025

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Sjaak Boon

Kees van der Heijden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorkant dit keer het bekende schip Westropa. Kenners weten dat dit dus een spits is. Meer hoort u in de lezing van Jaap Boersema op zaterdag 15 maart bij de Museumwerf, die u meeneemt op 'spitsenvaart'. Lees meer achterin dit magazine bij de activiteiten.

Van de redactie

Hoera! Hij ligt weer voor u! Weer een Cronyck de Geyn vol interessante artikelen, van deel 6 'Van Utrecht naar Vreeswijk - geschiedenis van een weg' door Siety Meijer tot een nieuwe rubriek door Hans Fokkenrood over mensen in de 17^e eeuw: hij begint te vertellen over de familie Van Waeij, die meestersmeden waren: maar wie kent dat beroep nog en weet wat het allemaal inhield? En wie weet dat te vinden in de bronnen? Lees dit artikel dus! Ook moet u beslist het artikel 'Heel tevreden in Nieuwegein' lezen van ons nieuwe redactielid Kees van der Heijden; let op, die naam gaat u nog vaker tegenkomen! En er zijn nog meer artikelen, o.a. van Bart Jan Damstra waarin hij een aantal foto's over de Tweede Wereldoorlog in Vreeswijk toont. Over die Tweede Wereldoorlog is er ook een Special van de Cronyck, die u hierbij ontvangt: lezen dus en ga langs bij Museum Warsenhoeck om de tentoonstelling 'Jong in de oorlog' te zien.

En er is nog meer te lezen, te kijken en te doen: er is zelfs een Special voor jongeren. En dan ziet u in de Activiteiten ook nog dat u beslist eens naar de Museumwerf moet. Veel plezier dus!

*Namens de redactie,
Annie van Rees, eindredacteur*

Adverteren in de Cronyck?

*Neem contact op met
de redactie voor de
mogelijkheden en de tarieven.*

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Inhoud

Van de redactie	2
Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (6) <i>Siety Meijer</i>	3
Collectie Van Zutphen: <i>Bart Jan Damstra</i>	7
Hooibergen, hofjes, koepels en koetshuizen in de dorpskom van Vreeswijk <i>Bart Jan Damstra</i>	11
'Nieuwegeiners' in de 17 ^e eeuw: Van Waeij en zonen, meestersmeden <i>Hans Fokkenrood</i>	18
Heel tevreden in Nieuwegein <i>Kees van der Heijden</i>	22
Activiteiten 2024	26

Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (6)

Siety Meijer

Wie vanaf het Ledig Erf te Utrecht langs de Vaartse Rijn en het Merwedekanaal naar Vreeswijk fietst, bevindt zich op een historische weg van internationale allure. Deze route was eeuwenlang dé verbinding tussen Utrecht en het zuiden van het land, ja zelfs met Antwerpen en Parijs. Hoe zag die weg er vroeger uit? En hoe kon het dat juiste deze route door Napoleon werd aangewezen als één van de belangrijke verbindingswegen van zijn keizerrijk? Dit zesde deel gaat in op die laatste vraag en bespreekt daarbij de specificaties waaraan de nieuwe straatweg moest voldoen.

Plannen voor een straatweg

De Franse keizer Napoleon was niet tevreden over hoe zijn broer Lodewijk Napoleon het koninkrijk Holland bestuurde. De keizer had meer Hollandse soldaten nodig voor zijn leger, en meer belastinggeld om zijn plannen uit te voeren. Lodewijk schoot in die opzichten tekort, vond hij. De keizer wilde meer controle hebben.

Begin mei 1810 brengt Napoleon een bezoek aan Zeeland. Een paar dagen later, op 15 mei 1810 laat hij in een decreet vastleggen dat de eilanden Walcheren, Noord- en Zuid Beveland, Schouwen en Tholen tot het keizerrijk Frankrijk zullen gaan behoren. Gezamenlijk vormen ze een nieuw departement met de naam Bouches de l'Escaut (monden van de Schelde). In dit decreet vinden we een passage van belang terug:¹

Artikel 28

Hij [de minister van binnenlandse zaken] zal ons vóór 1 juli a.s. een rapport doen toekomen over de meest geschikte richting voor de weg van Antwerpen – Amsterdam. Voornoemde weg zal aangelegd worden als rijweg en zal bestraat worden.

Niet veel later worden twee mogelijke trajecten aan de keizer voorgelegd:²

Breda – Lage Zwaluwe – Dordrecht – Rotterdam – 's Gravenhage – Haarlem – Amsterdam

Breda – Gorinchem – Vianen – Utrecht – Amsterdam

Het is het traject via Gorinchem en Utrecht dat de voorkeur krijgt. Was de gekozen route korter? De wateroversteken minder gevaarlijk? Gaf Napoleon de voorkeur aan een route die wat centraler in het land lag en beter aansloot op andere wegen? Welke argumenten tot de uiteindelijke keuze hebben geleid zijn nog niet bekend. Nadat de keuze was gemaakt werd er een aanvullend decreet opgesteld met daarin de tekst³:

Artikel 1

De weg van Antwerpen naar Amsterdam, bevolen bij ons decreet van 15 mei 1810, zal lopen over Breda, Gorinchem, Vianen en Utrecht, overeenkomstig de plannen ontworpen door de ingenieurs van de departementen van de 'deux-Nèthes' en de Scheldemonden en goedgekeurd door onze directeur-generaal van Bruggen en Wegen.

Artikel 2

Onze directeur-generaal zal, aangezien wij geen tijd te verliezen hebben, het plan doen ontwerpen van het gedeelte dat door Nederlands grondgebied zal lopen.

De organisatorische complicatie dat een deel van de weg door Nederlands grondgebied liep, werd niet veel later weggenomen: op 10 juli 1810 annexeerde Napoleon het koninkrijk Holland en maakte het formeel deel uit van het keizerrijk Frankrijk.

Je zou denken dat de beoogde straatweg vervolgens snel tot stand kwam, maar het

proces verliep traag. De instanties waren wel druk bezig met de planvorming. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een brief van requestmeester van den Houte aan de directeur van Pontes en Chaussées, de Franse equivalent van Rijkswaterstaat.

“Terwijl men zich bezig houdt met ... de plannen ... voor de aanleg van de weg Gorinchem, Amsterdam, heb ik ... met de inspecteur-generaal Blanken ... geconfereerd en wij zijn het er beiden over eens, dat de aanleg van de ... weg Gorinchem – Amsterdam beter uitgevoerd kan worden met klinkers dan met keistenen.”

“... heb ik het nodig geoordeeld mij te verzekeren van een vrij grote hoeveelheid klinkers, voordat de aanleg van deze weg algemeen bekend zal zijn ... omdat men ... moet verwachten dat de prijs van klinkers zal stijgen met enkele francs per duizend.”

“... veel van het succes zal afhangen van een vlotte aanschaffing der klinkers: ten eerste, omdat het transport moeilijker zal worden wegens het gevorderde seizoen waarin het water in rivieren en kanalen zakt; ten tweede, omdat er nog voldoende tijd is om de steenfabrieken in te schakelen om een voldoende hoeveelheid ... te leveren”.⁴

Napoleon in Nederland

Ruim een jaar later, in het najaar van 1811, brengt Napoleon een bezoek aan

1 Fortuin (1841, p. 139)

2 Barentsen (1972)

3 Savant (1953), Barentsen (1972)

4 Savant (1953)

Afb 1: Aankomst van Napoleon bij het Paleis op de dam, 9 oktober 1811 (Mathieu Ignace van Bree)

Nederland. Hij inspecteert troepen, bezoekt steden, havens en forten en laat zich uitgebreid informeren over het land, de handel en industrie en vooral over de militaire (on)mogelijkheden. Waar hij dat nodig acht, geeft hij opdracht tot verbeteringen. Op 6 oktober 1811 reist hij met zijn gevolg van Gorinchem naar Utrecht. De krant doet verslag:

*De Garde d'Honneur van Utrecht, ... had zich insgelijk naar Vreeswijk begeven, ... en zij vergezeld HH.MM. van hun vertrek van Vreeswijk tot aan hun Paleis te Utrecht.*⁵

Hoe indrukwekkend het ook was, het weer was volgens een toeschouwer een spelbreker:

*“Maar er was wel een smet op de hele tocht. Het was gemeen weer, met regen en windvlagen, en de wegen waren bijna onbegaanbaar van de modder. De modderspatten hadden hun sporen achtergelaten op al die schitterende uniformen. Het moet voor die hoge militairen een horreur geweest zijn door dat modderige land te trekken.”*⁶

De reis duurde lang. De keizer werd rond twaalf uur in Utrecht verwacht, maar het was al drie uur toen de stoet arriveerde. Wat niet hielp was dat de keizerin die ochtend in Gorinchem op zich had laten

wachten, waardoor men pas om negen uur kon vertrekken.

Een Route Impériale

Op 21 oktober 1811, nog tijdens zijn tocht door de Nederlanden, vaardigt Napoleon een decreet uit, waarin een aantal belangrijke wegen tot keizerlijke weg ofwel Route Impériale verheven worden:

Artikel 1

De weg van Amsterdam naar Antwerpen over Utrecht en Gorcum, de weg van Amsterdam naar Antwerpen over Haarlem, Leiden, Den Haag, Rotterdam en Dordrecht, die van Amsterdam naar Duitsland over Utrecht, Deventer en Munster, die van Amsterdam naar Den Helder, worden verklaard tot ‘route impériale’.

Op 16 december 1811 wordt dit uitgewerkt in een volgend decreet. Wegen worden daarbij ingedeeld in drie klassen. De belangrijkste wegen behoren tot de eerste klasse en worden vanwege hun belang op kosten van het rijk verbeterd en onderhouden. De weg van Antwerpen naar Amsterdam wordt ingedeeld bij de eerste klasse, als enige in Nederland. Het hele traject Parijs – Antwerpen – Amsterdam aangeduid als Route Imperiale No. 2. De weg van Antwerpen via Rotterdam naar Haarlem wordt in de derde klasse ingedeeld.

Het decreet schetst een weggennet waarbij Parijs als een spin in het web ligt. Van daaruit lopen hoofdwegen naar alle hoeken van het keizerrijk. Deze routes impériales zijn genummerd: de weg naar Calais is no. 1, naar Amsterdam no. 2, naar Hannover no. 3, naar Straatsburg no. 4, en zo met de klok mee verder.

Aanbesteding

In de recent geannexeerde gebieden loopt de weg door drie verschillende departementen. Het gebied ten noorden van de Lek, van Vreeswijk tot Amsterdam, valt onder het Departement van de Zuiderzee. Prefekt is de Graaf de Celles, met als standplaats Amsterdam. Hoofdingenieur van het departement is de heer A. van der Plaat. Onder zijn leiding wordt een bestek opgesteld. Voor de planning en uitvoering van de werkzaamheden wordt de weg verdeeld in vijf percelen:

Perceel	Lengte
Diemermeer – Baambrugge	8.176
Baambrugge – Nieuwersluis	7.977
Nieuwersluis – Hartevelt	7.558
Hartevelt – Utrecht	7.637
Utrecht – Vreeswijk	10.626

Het vijfde perceel begint bij de Catherijnepoort aan de westzijde van Utrecht en loopt vandaar langs de singel tot aan de Tolsteegpoort. Daar buigt de weg af naar het zuiden, langs de Vaartse Rijn, naar Jutphaas en Vreeswijk. Het gaat om een traject van 10.626 meter. De kosten van aanleg van de aarden baan worden geschat op 228.975 francs en 32 cent. De kosten voor het bestraten van de weg worden geschat op 351.580 francs en 19 cent.

Het departement van de Zuiderzee en de dienst Bruggen en Wegen publiceert op 29 mei 1812 de finale aanbesteding van werkzaamheden aan deze weg in de Staatscourant, zowel in het Frans als in het Nederlands. Het is gericht aan aannemers en leveranciers van materialen. De werkzaamheden betreffen:

1o AARDEWERKEN

Bestaande in het leggen van eene aarde baan, het maken der zijpaden en sloten, het bezinken met rijs en

⁵ Utrechtse Courant (15 oktober 1811)

⁶ Vink (1811)

bezanden van den nieuwen weg, met de leverantie der materialen, daartoe benoodigd.

2o **BESTRATING VAN DEN WEG**
... bestaande in de leverantie en transport der klinkers en vilvoordsche steen, en het bestraten van den weg, op eene breedte van 4 metres, daar onder begrepen de kantlagen van vilvoordsche steen.

Specificaties van de weg

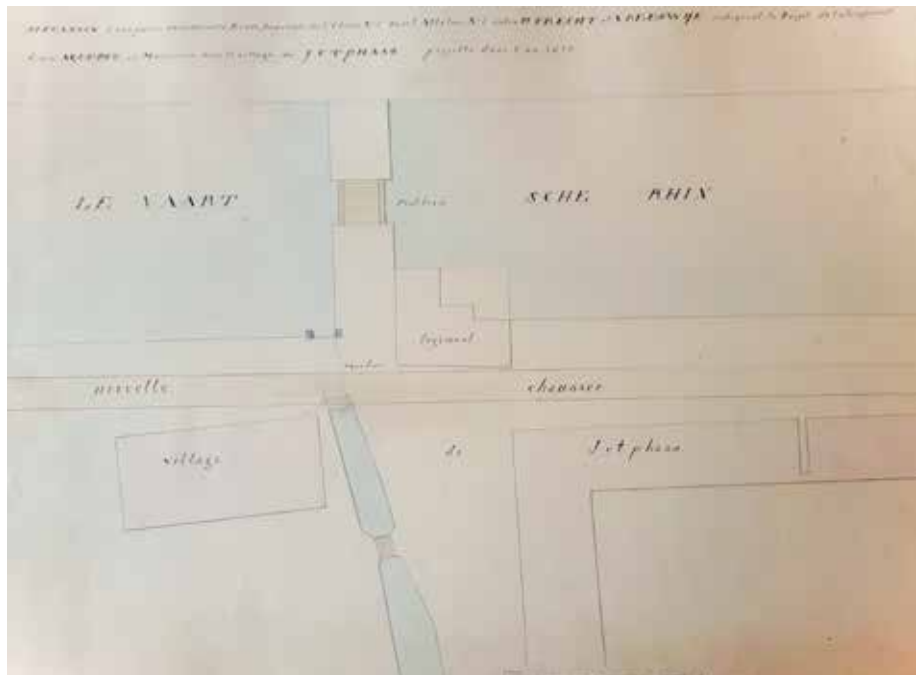
De eisen die aan de nieuw aan te leggen straatweg werden gesteld waren als volgt:

“De wegbreedte was in principe 10m, waarbij de bestrating 4m breed was en beide bermen 3m. De bestrating werd aan de zijanten opgesloten door Vilvoordse kantstenen, die 16-20 cm hoog waren. Daarnaast was een goot met een breedte van minimaal 32cm, die werd gevuld met puin en grof zand en afgedekt met een laagje zand. Het water dat op de weg kwam kon door deze drainagegoot worden afgevoerd.”⁷

De breedte van de bestrating was met vier meter aan de smalle kant. Voor wagens van twee meter breed of meer, in die tijd niet ongebruikelijk, was het vrijwel onmogelijk om elkaar te passeren zonder van de bestrating af te geraken. Nu boden de bermen daar voldoende ruimte voor, al met al was weg de weg immers tien meter breed. Omtrent de breedte van de weg waren aanvullende specificaties opgesteld:

“Voor zoo verre de nieuwe weg over het terrein van den ouden zal lopen zullen de bepalingen des profils hetzelfde blijven, doch bovendien zal het jaagpad ter breedte van 1m50 moeten blijven daar waar het zich thans bevind.

Naast dit jaagpad zal de weg over de geheele lengte der oude weg heenloopen en indien plaatselijke omstandigheden de breedte van 10 meters niet toelieten zal men deze breedte inkrimpen, doch nimmermeer dan tot 6m²⁷.”⁸

Afb 2: Bestekkaart van de situatie te Jutphaas, omgeving het Sluisje en het Brughuis, opgetekend in 1813. Het noorden is links. (HUA – 248, inv 35)

Zo zien we bij de bestekkaarten dat de weg langs de Vaartse Rijn in het dorp Jutphaas, bij het passeren van de sluis en het brughuis, flink smaller is getekend dan de beoogde tien meter.

Voor wat betreft de hoogte van de weg gold als specificatie:

“... ’t begin van ’t 5^e perceel van de Catharijne Poort te Utrecht tot aan het dorp Vreeswijk op de hoogte van 9 voet 4 duim, zijnde 2 voet 93 boven de balken van de schutsluis te Vreeswijk.”

De specificatie omtrent de hoogte van de weg leverde problemen op voor de inwoners van Vreeswijk. Burgemeester Willem van der Meulen schrijft op 3 september 1812 een brief waarin bezwaar werd gemaakt tegen de hoogtebepaling omdat de inwoners daardoor de vloeren in hun huizen moesten ophogen:

“wat hen veel kosten zal opleveren. Maar er zijn er die dit ongemak niet kunnen verhelpen en die daarom verplicht zullen zijn hun huizen te bewonen, die zeer vochtig en gemakkelijk in verval zullen raken en schadelijk voor de gezondheid.”⁹

De burgemeester is van mening dat dit te voorkomen is:

“hij heeft de eer u respectvol te verzoeken te willen toestaan dat de hoogte van de nieuwe Keizerlijke Weg, zolang deze onze gemeente betreft, wordt teruggebracht tot tien duimen Rijlands”.

In geval van inundaties is Vreeswijk dan bereid de bescherming van de dijk voor eigen rekening uit te voeren. In de correspondentie die hierop volgt lopen kosten en organisatorische bezwaren op waardoor de burgemeester zijn plan intrekt. Toch blijkt uit de financiële verantwoording over het jaar 1812 dat er voor een geringere hoogte van de dijk gekozen is en dat daardoor bij de aardwerken 52.030m³ minder verwerkt is. Het levert een besparing van 56.712,70 francs op.

Onteigening

Voor de aanleg van de weg worden op kleine schaal gronden onteigend. Omdat het om werkzaamheden aan een reeds bestaande (en vrij brede) weg gaat, betreft het waarschijnlijk plekken waar de weg wat smaller is of de berm in gebruik is.

⁷ Zijderveld, (2001, p. 17)

⁸ HUA, Rijkswaterstaat (toegang 248, inventaris 317-1)

⁹ HUA, Gemeente Vreeswijk, dorpsbestuur (toegang 1626, inventaris 551)

N O M S des soumissionnaires.	Désignation des travaux.	Montant de l'offre.	Montant des calculations.	RABAIS.
J. H. de Vries	Travaux de terrassement pour la construction d'un pont sur le canal de l'Amstel, entre le pont de l'Amstel et le pont de l'Amstel.	100.000	100.000	100
Dirk de Ridder	"	100.000	100.000	100
Antony de Vries	"	100.000	100.000	100
De Vries	"	100.000	100.000	100
Schaly	"	100.000	100.000	100
De Vries	"	100.000	100.000	100

Afb 3: Inschrijving op de aanbesteding van de aardwerken. In de eerste kolom de naam van de inschrijver, in de tweede de werkzaamheden van de aanbesteding en in de derde kolom een schatting van de kosten. De vierde kolom bevat het bedrag waarvoor de persoon in de eerste kolom zich inschrijft en de vijfde specificeert het verschil met de oorspronkelijke schatting.¹⁰

N O M S des soumissionnaires.	Désignation des travaux.	Montant de l'offre.	Montant des calculations.	RABAIS.
M. de Vries	Travaux de terrassement pour la construction d'un pont sur le canal de l'Amstel, entre le pont de l'Amstel et le pont de l'Amstel.	100.000	100.000	100
Dirk de Ridder	"	100.000	100.000	100
Antony de Vries	"	100.000	100.000	100
De Vries	"	100.000	100.000	100
Schaly	"	100.000	100.000	100
De Vries	"	100.000	100.000	100

Afb 4: Inschrijving op de aanbesteding van de bestrating. In de eerste kolom de naam van de inschrijver, in de tweede de werkzaamheden van de aanbesteding en in de derde kolom een schatting van de kosten. De vierde kolom bevat het bedrag waarvoor de persoon in de eerste kolom zich inschrijft en de vijfde specificeert het verschil met de oorspronkelijke schatting.¹¹

Een onafhankelijke commissie stelt het bedrag vast wat de eigenaar als schade-loosstelling ontvangt. Onder de eigenaren vinden we ene heer Koppens, en jonkheer De Geer van Oudegein.

Aanbesteding (2)

De kosten van de aardwerken worden geschat op 32.815 francs. Een zestal ge-

gadigden meldt zich , waarbij de mees-ten net onder het geschatte bedrag zijn gaan zitten (zie afb 3). Dirk de Ridder, uit Schalkwijk, denkt de werkzaamheden voor 38.000,00 francs minder te kunnen doen. Hij krijgt de klus toebedeeld.

Voor het bestraten van de weg hebben een drietal gegadigden zich ingeschreven (zie afb. 4). Hier wordt flink lager gebo-

den dan de geschatte 351580,19 francs. De werkzaamheden worden gegund aan Ale-myn Duybus uit Ameide.

En dan is het zo ver. De werkzaamheden kunnen beginnen.

Literatuur

- Barentsen, W. (1972). De weg in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw. In: OTAR 57 (1972) 9, pp. 361-370.
 Savant, J. (1953). Napoleon en zijn keizerlijke primaire weg Parijs-Amsterdam over Antwerpen. In: Wegen, 27^e jaargang, no 12, pp. 289 – 296. Utrechtse Courant, 15 oktober 1811.
 Fortuin, C.J. (1841). Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Regtsbronnen van Franschen Oorsprong. Uitgeverij Johannes Müller, Amsterdam.
 Vink, C. in: De Brug, uitgave van De Kom Nieuwegein, juni 2007
 Zijdeveld, W. (2001). De straatweg Gorcum – Vianen. Historische reeks Oud-Gorcum – nr. 15.

10 Nationaal Archief, Waterstaat (inv 380, 131)
 11: Nationaal Archief, Waterstaat (inv 380, 131)

Collectie Van Zutphen:

Vreeswijk en de tweede wereldoorlog (1)

Bart Jan Damstra

In 2023 mocht de Historische Kring van de erven van de heer F. van Zutphen zijn historisch waardevolle, omvangrijke en belangrijke 'historische en topografische Collectie Vreeswijk' ontvangen. In deze bijdrage een greep uit de collectie van foto's van voor, tijdens en na de tweede wereldoorlog. Dit jaar herdenken en vieren we 80 jaar vrijheid. In de special van de Cronyck de Geyn vindt u meer.

Afb 1. Nederlandse gemobiliseerde militairen op en nabij de Lekbrug bij Vreeswijk in 1939, gezien naar het zuiden.

Afb 2. Het Raadhuis aan het Raadhuisplein wordt versterkt met zandzakken, 1939.

Afb 3. Nederlandse militairen voor het Brughuis aan de Handelskade nabij de Lage brug in 1939.

Mobilisatie

In 1939 wordt de oorlogsdreiging in Nederland steeds groter. Eind augustus wordt dan ook gestart met de mobilisatie van het Nederlandse leger, dat uit ca. 300.000 man bestaat. De manschappen trekken naar de aangewezen locaties, zo ook in Vreeswijk en Jutphaas. In Vreeswijk zijn 160 militairen gelegerd.

Tijdens de oorlog

Vreeswijk telt in de tweede wereldoorlog ca. 3000 inwoners. Voor de capitulatie trekken Nederlandse troepen zich vanaf de Grebbeberg terug op Vreeswijk en Jutphaas, achter de Waterlinie. De eerste Duitsers arriveren op 17 mei 1940 in het dorp. In Vreeswijk bevinden zich gedurende de oorlog diverse Duitse legeronderdelen. De Beatrixsluis is een object

van groot strategisch belang en wordt permanent bewaakt door 25 Duitse militairen.

Bevrijding

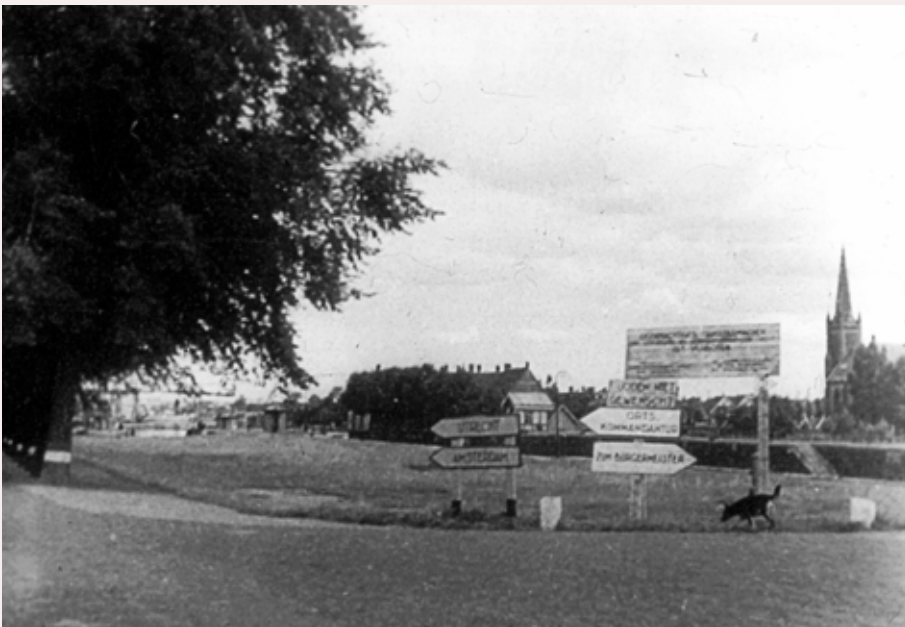
Op 7 mei rijden de eerste tanks van de Canadese bevrijders van de 'Polar bears' brigade Vreeswijk binnen via de Beatrixsluis.

Afb 4. Nederlandse militairen op de Prins Hendriklaan, mei 1940.

Afb 6. Lijnbus van 'De Twee Provinciën' ('TP'), met een kolenvergasser. In uniform chauffeur 'stille Willem' uit Jutphaas, ca 1943.

Afb 5. Situatie ter hoogte van de Hoge brug van de Koninginnensluis, met verwijzingen naar de 'Ortskommandantur' en naar de 'Burgermeister'. De Ortskommandant was gehuisvest in Koninginnenlaan 28 (huis 'Hoog Sandveld').

Afb 7. Het pand van 'Victorol' van C. Lenten jr. aan de Julianaweg (in de oorlog: Willem de Zwijgerweg). Rechts was de toegang tot de Centrale Keuken in 1945.

*Afb 8. Het afvoeren van de Duitse
krijgsgevangen gemaakte militairen, op
de Lekdijk, gezien naar het westen. Op de
achtergrond de Beatrixsluis, in 1942 op last
van de bezetters 'Oostersluis' genaamd.
Mei 1945.*

*Afb 9. Het afvoeren van de Duitse
krijgsgevangen gemaakte militairen, mei
1945.*

*Afb 10. Canadese bevrijders op de Lekdijk
nabij de Beatrixsluis, 7 mei 1945.*

Afb 11. Canadese bevrijders op de Lekdijk nabij de Beatrixsluis, 7 mei 1945.

Afb 12. Kort na de bevrijding in mei 1945 werd onder de Nederlandse bevolking Zweeds brood uitgedeeld; op de foto poseren de Vreeswijkers die belast waren met de uitdeling.

Afb 13. Bevrijdingsfeest op de Oude Sluis, met fanfare orkest "Kunst na Arbeid".

Afb 14. De Lekbrug wordt in januari 1945 verwoest bij geallieerde luchtaanvallen. De oeververbinding wordt tijdelijk hersteld met een pont ter hoogte van de voormalige schipbrug en later met een tijdelijke schipbrug, totdat enkele jaren na de oorlog de nieuwe Lekbrug in gebruik wordt genomen.

Afb 15. Dodenherdenking op 4 mei 1970 op de hervormde begraafplaats aan de Gildenborglaan bij het oorlogsgraf van korporaal Frederick (Fred) Henry Hooper, die sneuvelde tijdens de Slag om Arnhem.

Hooibergen, hofjes, koepels en koetshuizen in de dorpskom van Vreeswijk

Deel 2: westzijde tot 1850

Bart Jan Damstra

In het oktobernummer van de *Cronyck de Geyn* (2024) verscheen deel 1, over de westzijde van de dorpskom van Vreeswijk in de periode 1650-1850. In dit tweede deel komt de oostzijde van het dorp aan bod, waarin ik een beeld geef van wat zich tussen en áchter de bebouwing op het huiserf en de landerijen daarachter bevond aan tuinen, hofjes, koepels en stallingen en agrarische activiteiten. Deze schil om de bebouwde kom vormt de overgang naar het 'buitengebied'.

Afb 1. Vreeswijk rond 1820. Gedigitaliseerde kadastrale kaart 1811-1832 (hisgis.nl; bewerking auteur). Legenda: bruin=dijk, geel=hooiland, roze=tuin, lichtgroen=boomgaard, donkergroen=(griend)bos, mintgroen=weiland, beige-wit=bouwland, blauw=kerkhof, bruine cirkel=hooiberg. Cijfer in zwarte cirkel=item deel 1 westzijde. Cijfer in blauwe cirkel=item deel 2 oostzijde.

Bronnen en afbakening

De omvang van de dorpskom begin 19^e eeuw (met dan ruim 100 huizen) is de afbakening van het onderzoeksgebied. In deel 1 van dit artikel staat een nadere toelichting op de gebruikte bronnen en hulpmiddelen, waaronder de kadastrale kaart. De eerste kadastrale kaart kwam tot stand in de periode 1811-1832 en is de eerste betrouwbare registratie én plattegrond; deze kaart is, gecombineerd met gebruik van oudere kaarten, een belangrijk middel voor het lokaliseren en plaatsen van de gevonden gegevens. De oostzijde van de dorpskom is voor dit artikel verdeeld in twee deelgebieden, die vanwege hun eigen karakter beiden afzonderlijk getypeerd worden. De tussen blokhaken geplaatste volgnummers in de titels en teksten verwijzen naar de locatie op de kaart (afb. 1). De verwijzing naar de kadastrale nummering van 1811-1832 wordt tussen haakjes weergegeven, bijvoorbeeld: (kad.B306).

D – ‘AAN DE SCHANS’ - Oude Sluis, Gildenborg en Volmolensgat

Samen met deelgebied E vormt dit het veronderstelde oorspronkelijke kerngebied van het middeleeuwse Vreeswijk, rond de middeleeuwse kerk (ter plaatse van het kerkhof aan de Gildenborglaan). Bij de aanleg van vestingwerken in de 16^e eeuw en de nieuwbouw van de Oude Sluis en de aanleg van de Spuisluis begin 19e eeuw zijn mogelijk middeleeuwse sporen verdwenen. Als gevolg van de aanleg van de Oude Sluis in 1373, verschuift het zwaartepunt naar de oostzijde van de Oude Sluis en vervolgens ook naar de westzijde hiervan. Aan de buitenzijde van de toenmalige Lekdijk (tracé Lekstraat) wordt de stenen toren Gildenborg gebouwd, die hier tot omstreeks 1375 bleef staan. Deze heeft in de daarop volgende eeuwen diverse tijdelijke, houten opvolgers gekend op momenten wanneer oorlog dreigde. Kort na 1560 werden een derde sluis en een tweede sluiskolk, de buitenkolk, aangelegd. Het gebied Raadhuisplein-Het Laantje stond tot in de 19^e eeuw bekend als Gildenborg. Hier stond het Gerechtshuis, later Raadhuis. En nabij het riviersluishoofd het zogenaamde Verlaathuis (letterlijk: ‘Sluishuis’), ook in gebruik bij het gerecht. Aan de binnenkolk stond

het aanzienlijke Drosthuis, de residentie van de bestuurder namens de stad Utrecht. Dit huis en deze tuinen domineren het dorpsbeeld ten oosten van de Oude Sluis.

Het gebied ten oosten van de Oude Sluis word in tweeën gedeeld door een spuikanaaltje, dat hier al in de 16^e eeuw aanwezig was. De naam Volmolensgat dateert van de 17^e eeuw, toen hier een volmolen stond, die echter slecht functioneerde en al spoedig weer buiten gebruik werd gesteld. Vanwege de ligging aan het huis van de drost, waarvan de oorspronkelijke functienaam ‘kastelein’ was, werd het ook wel Kasteleinsgracht genoemd. In 1817 werd het kanaaltje verbreed tot Rijks-hulpschutsluis, meestal als de Spuisluis aangeduid. Frederiksoord en de Schans worden bebouwd. De oostzijde werd in de 17^e eeuw consistent aangeduid als ‘(Aan) de schans’.

[1] Tuin; tussen Frederiksoord 19-20 en Lekdijk (kad.B330)

In 1788 koopt Lambertus de Coole aan ontvanger Tobias Nahuijs, ‘een tuintje of boomgaardje gelegen als vooren bij het Volle Molensegat, strekkende van het stoof huysje van monsieur Jan de Bruijn [het teerhuisje/vuurhuisje van deze zeilmaker, op de Lekdijk], tot tegen het land van den heere van Lauwerrecht daar zuijwaards den Hogendijk, en noordwaards de Schans off boomgaard competerende de Ambagtsheeren van Vreeswijk naast gelegen zijn’ (= [5], de tuin van de drost).¹

[2] Huis-boerderij; ter plaatse Raadhuisplein 2, aan Lekstraat-het Laantje (kad.B306)

In 1784 wordt ‘zekere erfje of grondje’ verkocht. Twee jaar later is de overdracht ten behoeven van Hendrik van Dijk (alias Hendrik Plas), een berg, schuur of stallingen staanden op het Gildenburg, belend ten noorden den Lekkendijk, daar Rokus van Walsum, ten zuijden geerft is, hebbende, het regt om het water tot gebruik van die schuur off stallingen nodig te mogen halen uijt de pomp staanden in de huijzinge van gemelte Rokus van Walsum.² Blijkbaar vind in 1797 vernieuwing plaats door Hendrik Plas: ‘Een voor weinig jaaren nieuw opgebouwt huijsinge erf berg schuur en stallinge tans tot een compleete wooninge stallinge en schuur geapproprieerd en bij de comparant bewoond wordende, [...] op het Gildenburg alwaar ten noorden de Lecqendijk, en ten zuijden Aalbert de Winkel naast gelegen en gehuist zijn.’³ En in 1827 treffen we in huis 77: ‘Hendrik van Dijk, huis en boerderij’.⁴ Hendrik is aannemer, zijn vrouw winkelierster. De situatie als boerenbedrijf is te zien op afb 2. In 1858 blijkt het een ‘gewoon’ woonhuis te zijn.

[3] Huis; Oude Sluis 17, 18 (kad.B312)

Dit huis wordt onder andere bewoond door de Rijnschuitschipper (en Deken van de Rijnschuitschippers) Faas Willemse van Nes. In 1745 lezen we over de waardering van zijn nagelaten goederen, waaronder het huis: ‘huijs staande daer naast aen, alwaar den overledene Faas van Nes selfs gewoont met sijn schuur en

Afb 2. Prent met zicht op Vreeswijk vanuit Vianen, gezien over de Lek naar het noorden. In het midden de gesloten deuren van de Oude Sluis. Rechts is de dubbele bomenrij van Het Laantje te zien - waarmee die naam ook direct verklaard is. Nabij de aansluiting op de Lekstraat staat de hooiberg die behoorde tot [2] (BHIC Toegang 317, inv. 1899)

Afb 3. Links Oude Sluis 16, het voormalige koetshuis, behorend tot [5] en rechts Oude Sluis 17 [4], jaren '60 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb 4. Uitsnede van een kaart van de situatie in 1672, met het Drosthuis en de tuin [5], boomgaard en 16^e eeuwse bastion daarachter. De kaart is gedraaid, zodat het noorden boven is (HUA Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2130)

erfjes daer aen gelegen langs het Volmolense gat, dat het selve waerdig is vijfhondert endartig gulden.⁵

[4] Huis; Oude Sluis 17 (kad.B313)

Dit pand (zie afb. 4) dateert in de huidige vorm van 1700. In de 17^e eeuw werd het onder andere bewoond door Guiliam Joris (Don de Grave), Pinnemakerschipper, deken van het Pinnemakersgilde, Rijnschuitschipper en houtvlotter. In 1682 is sprake van: 'Guiliam Joris woonende aen de Vaart – bij vertreck van Jacob van Kooten – sijn Rhijnschuijtes veer als mede het houtvlotten – het trecken tussen Utrecht ende de Vaart'.⁶ In de marge staat: 'het treckers veer'; het veerschip

werd voortgetrokken door paarden of personen.

Het wordt in een verkoopadvertentie uit 1848 omschreven als: 'Huis met diverse vertrekken, met tuin of bleekveld. Langs de Vaart op een der beste standen. Inlichtingen bij J.C. van Limbeek'.⁷

[5] Drosthuis; Oude Sluis 12, 13 (kad. B314(a)) en Hof van de Drost, de tuinen achter het huis, aan weerszijden van het Volmolensgat (aan de oostzijde=kad.B329)

Op afb 8 is een groot en breed pand te zien, waarvan de geschiedenis teruggaat tot de 17^e eeuw. Het is oorspronkelijk het 'Stadshuis' of 'Drosthuis' van de stad Utrecht. Hier woonde de drost, de door de stad aangestelde bestuurder. In het nog bestaande linkerdeel, nu Oude Sluis 13, bevond zich o.a. een kantoorruimte, later werd het de sluiswachterswoning. Het grotere rechterdeel werd rond 1800 eigendom van de hervormde kerk en was in gebruik als pastorie. In 1928 werd de oude pastorie afgebroken en een nieuwe gebouwd (Oude Sluis 12).

Het pand rechts van het Drosthuis, ter plaatse van Oude Sluis 16, werd in de 17^e eeuw gebouwd als koetshuis en schuur voor het Drosthuis (zie afb 7, en links op afb 3). Deze werd later omgebouwd tot woonhuis en in de jaren '60 afgebroken en vervangen door de huidige woning. De tuinen achter het huis strekten zich uit achter de bebouwing van de Oude Sluis ten westen van het Volmolensgat, en de bijbehorende tuinen ten oosten van het Volmolensgat waren bereikbaar via een houten brug en markeren de ligging van

Afb 5. Uitsnede van een kaart uit 1801, met het gebied ten oosten van de Oude Sluis. Met 'F' zijn het voormalige Drosthuis en de bijbehorende tuinen [5] aangegeven (Nationaal Archief, archief OPV, inv. H560)

Afb 6. Uitsnede ansichtkaart, met in het midden het Drosthuis [5], vóór de sloop van het rechterdeel in de jaren 1920. Het huis rechts ervan met puntgevel is het voormalige koetshuis, vergelijk met afb 7 (collectie auteur)

Afb 7. 17^e eeuwse ontwerptekening van het koetshuis naast het Drosthuis, vergelijk met afb 3 en 6 (HUA Topografische Atlas collectie Muller, inv. 1011)

de 16^e eeuwse vestingwal (zie afb 5; vergelijk met afb 4).

Direct grenzend aan deze omvangrijke tuinen van de drost zijn ook andere hofjes en tuinen gelegen. Zo is in 1675 sprake van 'een hofken [...] aen't oosteynde inde schans aldaer, ende aende westzijde van 't stadts erff, alwaer den drost met zijn hof tegen aen gelegen heeft'. Deze is dan in bezit van de rijke houtkoper Willem de With.⁸

[6] Huis; Oude Sluis 7 (kad.B320)

Dit pand moet in de 17^e eeuw aanzienlijk zijn geweest. Het wordt bewoond door tollenaar Lodewijk Kalden, 'collec-teur, van haer Ed.Mog. Staten s'Lants van Utrecht, tollen aen de Vaart en t'Geijn'. Het dossier van een zaak die hij aanspant tegen de stad Utrecht geeft inzicht in de situatie.⁹ Hij blijkt in 1674 en zeker huis te hebben gekocht, 'twelk van binnen eenighsins is gebroken, t'selve wederom geen soude doen repareren en opmaken'. In 1681 verzoekt hij de stad om mindering 'voor de pacht vant'hoofie [=hofje] of stuckie landt achter mijn huijs'. Hij geeft aan de grond de laatste jaren sterk te hebben verbeterd. Het blijkt een boomgaard te zijn 'met schone appel, peren, abricoo's, persicken, kerssenboomen, wijngaerden om 3 afpersien bodden, ende indien haer weledel achtbr de borgh [ommuring] daer op staende, die mij beijde 400 gl gekost heeft, en waeraen geene van gl. verliesen wil gelieve aen te nemen, wil die mede overlaten'. Hij heeft eveneens voor zijn 'koeijbeesten' een schuurberg staan in 'het tuintien op het achterste hoekien'. Zijn huis en hof zijn 'door omheijninge gesepareert van den hof van den heer drost alhier', de opstallen moet hij neerhalen en er moet een onbekend bedrag aan schadevergoeding betaald worden aan de drost.

In 1847 wordt het pand omschreven als: 'Een voor weinige jaren nieuw verbouwd huis, waarin een kruidenierswinkel gedaan wordt, No. 107, met schuur en bleekveld, [...] aan de oostzijde van den binnenkolk, kadaster Sectie B, No. 320, groot 1 R. 68 E'.¹⁰

Beeld bij deelgebied D

Langs de Lekdijk bevonden zich tuinen en agrarische activiteiten. Het Drosthuis (Oude Sluis 12, 13) met haar tuinen domineerde het dorpsbeeld aan de oostzijde van de Oude Sluis. Maar blijkbaar waren

Afb 8. Uitsnede van een kaart uit 1751, waarop links van 'l' het spuikanaaltje genaamd het Volmolensgat of Kasteleinsgracht te zien is (in 1817 verbreed tot Spuisluis). Het kerkhof is aangeduid met de 'L'. De cijfers verwijzen naar de betreffende locatiebeschrijvingen. De kaart is gedraaid, zodat het noorden boven is (HUA. De Dom, inv. 892a)

er meerdere hofjes en aanzienlijke huizen met bijbehorende tuinen. Dit geheel verdwijnt in de 19^e eeuw, met de aanleg van de Rijkshulpschutsluis/Spuisluis en woningbouw ter plaatse van Frederiksoord en de Schans (in de voormalige tuinen van de drost). De bebouwing aan de Oude Sluis lijkt niet 'onder te doen' voor die aan de Dorpsstraat.

E – 'AAN DE SCHANS' - Kerkhof, Wierselaan en scheepswerf

Net als deelgebied D wordt deelgebied E verondersteld tot het middeleeuwse kerngebied van het dorp te behoren, gelegen rond de kerk en het kerkhof. In de 17^e eeuw vervangt de Wierselaan enkele oudere veldwegen. In de 17^e-19^e eeuw heeft het gebied aan de rand van het dorp een overwegend agrarisch karakter, ook is er de scheepswerf en diverse bijgebouwen, en een voormalige houtplaats. Verderop wonen veerschippers rond het Volmolensgat, met de aanwezigheid van berg, paard en schuur. En verder de verhuringen van erfjes en stukjes grond, erfpachten van Huis De Wiers, zoals de scheepswerf op De Helling, maar ook de huizen aan de Wierselaan en aan de weg naar het kerkhof.

[7] Geamoveerde boerderij; ter plaatse Frederiksoord bij ingang Spuisluis (geen kad.nr)

Op afb 8 is deze boerderij aangegeven met nummer 7. Adrianus Lam verkoopt in 1803 aan de Rijnschuitschipper Willem (Jansz) van Dijk 'zekere huijzinge met zijn agterhuis, berg, schuur en hof, [...] aan de oostzijde, en ten noorden van de Castelijnsgragt in den hoek bij het Volle Moles gat, en dat op een jaarlijkse pensie of canon van zeven guldens vrijgeld'.¹¹ Het betreft erfpachtgrond van Huis de Wiers. De notariële akte vermeldt dat de verkoper kost en inwoning zal genieten in het achterhuis, waarin hij hoepels zal maken. Gezien zijn beroep als Rijnschuitschipper zal Willem van Dijk zijn jaagpaard(en) hier aan huis hebben gehouden. Adrianus Lam was mogelijk ook Rijnschuitschipper. In 1817 moesten enkele gebouwen, waaronder de hier beschreven boerderij, plaatsmaken voor de verbreding van het spuikanaaltje het Volmolensgat en de aanleg van de Spuisluis. Vandaar de vermelding 'boerderij geamoveerd' in 1827 (zie ook kadertekst 'Boerderijen en overige bebouwing in 1827').

[8] 'De Rademakerswinkel', huis en berg; ter plaatse van Wierselaan 2 (kad. B344)

Dit pand stond op erfpachtgrond van Huis de Wiers, aan het begin van de

Afb 9. De Rademakerswinkel aan de Wierselaan nabij de Platte brug, rond 1920. Het huidige pand is van recenter datum (HKN coll. Van Zutphen)

Wierselaan nabij de Platte brug (zie afb 8 en 9). Hier is al vanaf eind 17^e eeuw een rademakerswinkel (wagenmakerij) in gevestigd. In 1767 is sprake van ‘verkogte Rademaakerswinkel [...] interesse alle de gereedschappen tot gem. wage-maakerswinkel behorende’.¹² In 1758 verhuurt ‘Teunis Ruijs sluijswagter alhier aan de Vaart’ aan ‘Jacob van Velthuijsen [de] Rademakers Winkel, met de zolder daar boven, uijtgesendert de bedstee daer in staande, als mede het schuurtje of genaamd de Koeij Loods en hut, erf vore de boomgaard [doorgehaald: ‘waar onder niet zijn begrepen de vrugten die den verhuurder aan zich behoud’] om daer op zijn hout te leggen, staande en gelegen alhier aan de Vaart, aan de oostzijde van den Vaartsen Rhijn, bij de scheeps timmerwerf, thans bij den gem. Veldhuijsen gebruikt wordende’.¹³

Bij de verkoop van ‘de zeer aangenaam gelegen buitenplaats of hofstad [Huis] De Wiers’ in 1834 wordt het omschreven als: ‘Huis De Rademakerswinkel no 93, met hooiberg en schuur achter en bezijden, mitsgaders 20 roeden tuin en boomgaardland, verhuurd aan [meerdere personen]’.¹⁴

[9] Huis en boerderij; ter plaatse Fortweg 3-Frederiksoord 1 (kad.B325)

Dit pand wordt gedurende een paar honderd jaar bewoond door Rijnschippers, de veerschippers op Utrecht. Zo is hier in 1636 sprake van ‘Otto Jansz, schipper

opde Vaert’.¹⁵ En in 1675 verkopen Lijsje Moolen en Jan Alferts van Oostrum (man van Hendrickje Mool) aan Rijnschipper Teunis Moolen, een aandeel in ‘huijsinge, berch en schuur met al t’ gene daer aen aert en nagelvast is gelegen ande oostzijde vande colck dair boven t’ Vulmolensgat en beneden de selve kolck gelegen sijn’.¹⁶ Ook heeft hij aan de westzijde gewoond, mogelijk in of in de omgeving van ‘de Meermin’ aan de Dorpsstraat: in 1742 verklaren schout en buurmeesters ‘dat sij wel gekent hadde Teunis Mool voerman hier op de Vaert, dat hij heeft gehad bezijden sijn huijs aen de westzijde een berg afgeschijde met een kort en klein hekje, van de gemeene weg, mitsgaders een schuur aen de noortsijde staende, sijnde sijn eijge erve berg, schuur, en huijs’.¹⁷

Uit de registers van het Huisgeld (belasting) blijkt dat rond 1700 Cornelis Bar Fransen (ook wel: Cornelis Kaasjager, of Cornelis Hoofjager), pinnemakersschipper de bewoner is. In 1833 vind de verkoping plaats van ‘de huizinge, bewoond geweest zijnde door Nicolaas [Klaas] van Arkel en Maria van den Berg, [...] eenige meubelaire goederen, alsmede eene trekschuit’.¹⁸ Zoon Jan Wijnand van Arkel wordt op zijn beurt aangesteld in de plaats van zijn overleden vader Nicolaas van Arkel tot veerschipper op Utrecht vice versa, waaraan tevens verbonden is de trekbeurt van schepen en [hout]vloten met 2 paarden.¹⁹ In de bronnen worden diverse Rijnschuitschippers genoemd

die hier of in de directe nabijheid wonden en hier ook hun paarden hielden.

[10] ‘Kerkeland’ of ‘Kerkegriend’; aan weerszijden van de huidige Gildenborglaan (kad.B337)

Het perceel dat grenst aan het kerkhof, heeft vermoedelijk lang tot de kerkelijke goederen behoord en wordt in 1706 genoemd als ‘belent ten oosten de grient off erff van Cornelis de Klerck’. In dat stuk is ook sprake van ‘de wegh naer het kerkhof’, waarbij de omschrijving ‘de kerckweg’ is doorgehaald.²⁰ In 1776 verhuurt de hervormde kerk aan ‘Bart Plas of van Dijk’: ‘de kerke griend laast in pagt gehad hebbende bij wijle Jan Plas. De griend is gelegen tussen het ouden kerk hoff [in het noordoosten] en de Schans [in het zuiden] [...] Den huurder zal de gemelde grond nu tot moesland aangelegd verder tot moesland moeten bebouwen en geensints beweyjen met paarden, hoornvee, schapen off varkens’. In 1802-1828 staat het te boek als hoveniersland, ‘streckende ten westen tot aan de sloot van de Oude Schans en ten noorden tot aan de sloot van den ingang van het oude kerkhof, afgedeelt door een voetpad regtop, en aan de andere zijde de sloot welke afgedeelt dit perceel van den tuin of erve compeeteerende Mons. Jan Both waar van huurder is Jan van der Kaaij den ouden’.²¹ Op het perceel oostelijk ervan, ‘de kostelijke’ genaamd in de 16^e eeuw, bij de bocht van de Wierselaan (‘de krom’) stonden ook enkele huisjes.

[11] Huis en boomgaard; tussen kerkhof en Wierselaan (kad.B341)

In diverse verhuringen is sprake van een huis, erf en boomgaard. De boomgaard is gelokaliseerd (zie afb 8), de locatie van het huis is (nog) onzeker. In 1703 verkopen de erven van timmerman Aart de Veer aan Steven Sterck ‘seeckere schuer of opstal met het geene daerinne aert ende nagelvast is, alwaer seecker boomgaertjen daer achter gelegen, [...] streckende voor van de steegh [=Wierselaan] behorende aen t huijs de Wiers, oostwaerts op tot aent lant van de hr Michiel Creagh, daer noortwaerts de voorsz steegh, ende zuijtwarts voor aen de huijsinge van Nicolaes van Vechten [=het huis ten westen van het kerkhof] verlange het boomgaertje, de grient van Cornelis de Clercq [=10] ende t kerckhof, [...] sijnde erfpachtgoet vant huijs de Wiers op de last van vijftien

Afb 10. Scheepswerf aan De Helling, links van de Platte brug. Ansichtkaart uit begin 1900 (collectie auteur)

Afb 11. Uitsnede van een kaart waarop enigszins schetsmatige voorstelling van het dorp rond 1800. Zowel aan de west- als aan de oostzijde zijn de tuinen en boomgaarden goed herkenbaar (Nationaal Archief, archief 4.OBGK)

gulden jaerlijx'. In 1745 blijkt het verhuurd aan timmerman Hendrik van de Wetering.²³ En bij de verkoop van Aldert Leen aan Jan Both in 1789 blijkt sprake van 'zekere daghuurdershuijsinge met zijn erff geleegen aan dese dorpe belent ten oosten, en ten zuiden Het Oude Kerkhoff, en ten noorden en ten westen den koper hier boven gemeld'. Het blijkt in 1790 in gebruik bij Teunis Ruijs: 'zekere huijsinge en boomgaard daar agter, [...] aan de ingang van de Laan, naar den Huijze De Wiers, daar westwaards de voorg laan of weg naar De Wiers, oostwaards het hoekje land of thuijntjen zijdwaards de erfpagt heer, met eenige erven waar van sommigen in erfpagt uijtgeslagen zijn, en noordwaards de laan gaande naar de Huijze De Wiers, naast gelegen zijn, rondsom te halve sloot'.²⁴

[12] Scheepswerf met boomgaardje; aan Wierselaan en huidige Rijnlaan (kad.B347)

Al vanaf begin 17^e eeuw waren scheepswerven gevestigd ter plaatse van De Helling. Bij de verpachtingen en verkopen is stevast sprake van de werf en bijbehorende boomgaard. Die laatste blijkt in de 17^e eeuw in gebruik te zijn geweest als 'houtplaats', opslagterrein voor grote partijen hout die door houtkopers werden aangevoerd uit Duitsland. Het geheel lag binnen de 16^e eeuwse vestingwal: in 1629 pacht scheepstimmerman Willem Willemsz zeker erf genaamd 'de helling', met het driekante boomgaardje. Deze huurt ook het hoekje aan het eind van

de helling binnen de wal van de schans, tot gebruik als houtplaats of helling.²⁵ In 1751 heeft Jan van Rossum de 'scheepmakerije en boomgaard' in erfpacht.²⁶ De oude functie van de boomgaard wordt in 1790 nog eens aangehaald: een 'erfpagt gegeven hebben [...] zekere scheepshelling [...], behoorenden aan de huijsinge en hofstad De Wiers, [...] mitsgaders nog de Oude Houtplaats daar tegens woordig een boomgaard op staat, streckende uijt het Volmolensgat, anders genaamt de Casteleins gragt, tot aan den Bouwakker, [...] om een jaarlijkse canon van zes en twintig guldens'.²⁷ Scheepswerf Buitenweg vestigt zich in 1856 als laatste scheepswerf aan De Helling en verhuist begin 1900 noordwaarts, naar wat sinds 2002 de Museumwerf is. Daarna was hier de zandzeverij van Van Loon gevestigd.

Beeld bij deelgebied E

Dit gebied aan de rand van het dorp heeft een uitgesproken agrarisch karakter, met haar boomgaarden en de semi-agrarische bedrijfjes in de omgeving van de Wierselaan en scheepswerf. Er is een bewoningsconcentratie van veerschippers rond het Volmolensgat, met de aanwezigheid van berg, paard en schuur.

Totaalbeeld oostzijde

Aan de oostzijde van de Oude Sluis stond circa 40% van de bebouwing van de dorpskom van Vreeswijk. Opvallend is het agrarische karakter van dit gebied in de omgeving van de Wierselaan en Volmolensgat met haar boomgaarden en de

schippers met hun paarden. Prominent is de bebouwing van het Drosthuis en het gerechtshuis. De situering van de 16^e eeuwse vestingwerken hebben net als aan de westzijde grote invloed gehad op de situering van de bebouwing en de ruimtelijke ordening. De indruk bestaat dat het zwaartepunt van de bebouwing tot de 16^e eeuw, die logischerwijs rond de kerk lag, aan de oostzijde lag en het gebied na het verdwijnen van de nodige bebouwing en de uitbreiding van de tuinen minder intensief bewoond werd en een meer agrarisch karakter heeft gekregen.

Tot slot

Zoals beschreven in de afsluiting van deel 1, is het in dit artikel behandelde onderwerp onderdeel van een lopend onderzoek naar de ruimtelijke ordening, de bewoningsgeschiedenis/sociale geografie en de dynamiek daarin in de dorpskom van Vreeswijk. Hiervoor zijn nog heel wat puzzelstukjes te leggen. Zo valt op basis van diverse bronnen uit de 17^e en 18^e eeuw een beeld te schetsen over de relatieve mate van welvaart van individuele personen en beroepen en (sociale) groepen van personen, en zijn deze personen en groepen ook geografisch in kaart te brengen. Dit komt in dit artikel slechts beperkt naar voren, maar verdient meer verdieping. Ik hoop hier in toekomstige bijdragen meer specifiek op in te gaan.

Van Waeij en zonen, meestersmeden

Deel 1: Adriaen Jansz van Waeij

Hans Fokkenrood

In deze nieuwe reeks zijn families uit Jutphaas en Vreeswijk in de 17^e eeuw het onderwerp, te beginnen met de familie Van Waeij. Het blijkt meestal niet eenvoudig te zijn om een beginsituatie in genealogisch opzicht vast te stellen. We beschikken natuurlijk over de bekende DTB-boeken, de zogenaamde doop- trouw- en begraafboeken. Dit zijn de door kerken aangelegde registers m.b.t. doop, huwelijk en overlijden. Ze bieden echter lang niet altijd voldoende soelaas. In de Vreeswijkse situatie hebben we ook nog eens te maken met het feit dat er voor 1620 geen DTB-boeken beschikbaar zijn door een brand.

Andere bronnen

I.v.m. het voorgaande worden andere bronnen belangrijk om ontbrekende puzzelstukjes te kunnen leggen. Notariële akten en akten van de dorpsgerichten Jutphaas en Vreeswijk blijken een belangrijke rol te kunnen spelen bij het reconstrueren van familierelaties uit het verleden. In een van de komende afleveringen zullen we daarom ook een nadere blik werpen op de notaris en zijn werk in die tijd. Vooral boedelscheidingen en testamenten blijken een geweldige bron van informatie voor het vaststellen van familierelaties. In die situaties zorgen immers de erfgenamen er wel voor om vooral niet vergeten te worden.

Notariële akten

Notariële akten zijn bepaald geen documenten die lekker weggelezen. Ze laten

zich inderdaad vaak lastig interpreteren. Toch blijken ze telkens weer een welhaast onuitputtelijke bron te zijn van informatieve, soms ontroerende en ook vaak vermakelijke verhalen. Daarnaast leveren ze veel onverwachte inkijkjes op in het dagelijkse leven van 17^e-eeuwers. Tenslotte blijken de akten ook nog eens erg leerzaam te zijn. Althans dat was het geval voor ondergetekende en hopelijk geldt dat ook voor u.

Burgemeestersgezin in Vreeswijk

Adriaen Jansz van Waeij wordt in Vreeswijk geboren als zoon van burgemeester Jan Gerritsz Wesselsz van Waeij. Dat hij in Vreeswijk werd geboren en op welke datum, weten we niet precies vanwege die ontbrekende geboorteregisters. Het aantal broers en zussen blijft daardoor eveneens

onduidelijk, maar Adriaen heeft in ieder geval twee broers gehad. De vader-zoonrelatie van de burgemeester met Adriaen en zijn broer Gerrit blijkt echter onomstotelijk uit een tweetal notariële akten uit 1653 resp. 1634. Zijn broer Gerrit wordt notaris in Utrecht waar hij zijn hele leven zal blijven wonen en werken, een nog te vertellen verhaal in deze reeks. Nu ligt het beroep van Gerrit nog wel enigszins in lijn met dat van zijn vader, maar dat Adriaen smid wordt, is toch op zijn minst verrassend te noemen. Althans, zo kijken we er anno nu tegenaan. Maar zoals nog zal blijken, moet dat beeld stevig bijgesteld worden.

Smid op de Olympus

Het beroep van smid is in het verleden altijd belangrijk geweest. We kennen vele soorten smeden die gespecialiseerd zijn op diverse gebieden. Zo kennen we wapensmeden, zilver- en goudsmeden, etc. De smeden die hier ter sprake komen zijn typische dorpsmeden ofwel echte alleskunnners die alles kunnen maken van werktuigen tot hekwerk en van paarden beslaan tot sloten.

Hoe belangrijk een smid werd gevonden, blijkt ook uit de mythen en sagen over het leven van de goden op de berg Olympus. Naast oppergod Zeus waren er vele andere (onder)goden met elk een eigen specialisatie. Zo was daar ook Hefaistos¹, god van de smeden, die op zekere dag door moeder Hera van de godenberg werd gesmeten. Homeros vertelt twee varian-

Afb.1 Tempel gewijd aan Hefaistos en Athena in Athene. Bron: <https://mainzerbeobachter.com/2024/01/20/hefaistos>

¹ Mainzer Beobachter, blog van Jona Lendering, Hefaistos

Afb.2 Altaarportret van St. Eloy, de beschermheilige van de smeden.
Bron: wikipedia

ten van dit verhaal. In de tweede smeedt vader Zeus hem van de berg. Hoe dat ook zij, het leven op de Olympus werd daardoor behoorlijk ontregeld want wie smeedde nu voortaan de bliksemschichten voor Zeus en de pijlen voor Cupido? In ruil voor de hand van de beeldschone Aphrodite was Hefaistos bereid om terug te keren op de Olympus. Hefaistos was namelijk lelijk en liep mank. Het motief van een hinkende smid komt veel voor in mythen en sagen. Zijn Romeinse tegenhanger heet trouwens Vulcanus en heeft een smidse op de Etna. Het adagium was hier kennelijk: wie het dichtst bij het vuur zit, smeedt het best.

Meestersmid in Jutphaas

Hoe Adriaen is opgeleid tot smid weten we niet. Het meest voor de hand ligt dat hij in Vreeswijk bij een smid in de leer is gegaan. In deel twee komt dit aspect nog uitgebreid ter sprake. We vernemen voor het eerst van Adriaen in 1633, d.w.z. dat is de eerste keer dat hij een spoor nalaat in de archieven. Het is een notariële akte die handelt over de aankoop van een huis met hofstede die gelegen zijn aan de Rijndijk in Jutphaas. De Vaartse Rijn werd stevast 'Rijn' genoemd en de dijk annex weg erlangs Rijndijk. De akte is sterk aangetast door vocht en waardoor sommige delen moeilijk leesbaar zijn. De essentie is echter volkomen duidelijk.

2 Van Egmond en Dommerholt in "De kohieren van huisgeld te Jutphaas", Cronyck 1999

Het huis is voorzien "Van voren tot achteren mit glazen glaesraemten" aldus de akte. Glazen ramen waren die dagen kennelijk nog een bijzonderheid. De koopakte wordt opgesteld in Utrecht en is gedateerd 1 mei 1633. De notaris van dienst is, niet erg verrassend, broer Gerrit van Waeij. Adriana Jans, weduwe van smid Jan Heijmans, verkoopt naast haar huis annex tuin ook nog wat huisraad en bovendien al het gereedschap. Aambeeld, vijlen, (bank)schroeven, et cetera, in de akte omschreven als "gereetschappe tot 't ambacht van smeden". Het is duidelijk, Adriaen van Waeij wordt de nieuwe smid aan de Rijndijk in Jutphaas. De financiering levert nogal wat hoofdbrekens op, hetgeen nog eens duidelijk wordt uit de drie maande later opgestelde transportakte voor het gerecht van het Nedereind op 30 juli.

De koopsom bedraagt 1750 (karolus) gulden maar daarnaast wil de weduwe nog 50 gulden contant hebben die ze kennelijk nodig heeft om achterstallige rente te kunnen betalen. Aan eigen geld brengt hij zelf 500 gulden mee in de vorm van een obligatie. Zien we hier wellicht de helpende hand van een Vreeswijkse burgemeester? Hij mag de koopsom van 650 gulden ook nog eens over zeven jaar uitsmeren zonder rente te hoeven betalen, te weten zes jaar lang 100 gulden en één jaar 50 gulden. De ontbrekende 600 wordt ingevuld middels een plecht, een lening met de smidse als onderpand. Jan (Adriensz) van Dijck is de geldschiet, tevens zijn toekomstige overbuurman, aan de overkant van de Rijn wel te verstaan. Maar daarmee is de kous niet af. De weduwe wil nog eens 260 gulden extra

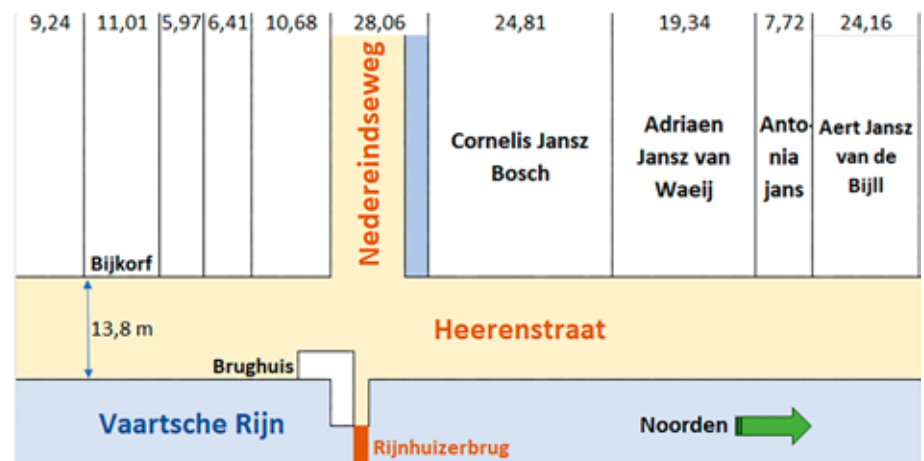
hebben om haar kinderen te kunnen uitkopen. Dit deel is echter niet renteloos. Adriaen is dus in totaal 2060 gulden kwijt nog afgezien van de rente over de plecht en de 260 gulden.

Adriaen krijgt het financieel zwaar zo blijkt. Drie jaar later stapt namelijk Franc, de zoon van de weduwe Heijmans, naar het gerecht van het Nedereind om, mede namens zijn zuster, zijn moeder te machtigen. Ze mag, desnoods met behulp van gerechtelijke middelen, de onbetaalde rente over de 260 gulden vorderen van Adriaen. Zo ver is het niet gekomen, we vernemen er althans helemaal niets meer van.

Locatie smederij

Maar waar lag deze smederij eigenlijk? Volgens de koopakte ligt de Rijndijk oostwaarts en het perceel van de commanderie van het Duitse Huis westwaarts. Zuidwaarts ligt het perceel van brouwer Cornelis Jansz Bosch en tenslotte noordwaarts dat van Antonia, de weduwe van Jan Gerritsz Schouws. Opmerkelijk is dat haar naam naderhand wordt toegevoegd in de linker marge van de akte. Aanvankelijk wordt Aert Jansz Raeymaeker als noordwaardse belender vermeld en weer doorgehaald, vervolgens is Oth Cornelisz van Buijren de belender, wiens naam ook weer wordt doorgehaald. Het perceel van Aert Jansz blijkt noordwaarts naast dat van de weduwe te liggen. Oth Cornelisz is de zwager van Aert Jansz en de vermoedelijke huurder van het pand van Antonia.

In een artikel in de Cronyck van 1999² worden huisgeldlijsten gecombineerd met een kaart van landmeter Van Diepenem die de situatie van de huidige Herenstraat

Afb.3 Locatie smederij Van Waeij. Bron: Weergave kaart Diepenem van 1648 in Excel met de door hem opgegeven afmetingen.

Afb.4 Kaart Kapittel Sint-Pieter 1636. Bron: HUA

in 1648 weergeeft. Het heeft er alle schijn van dat de kaart bedoeld was voor de bestrating van dit stukje weg, dat in 1649 wordt opgeleverd. De beschrijving van de bestrating komt vrijwel overeen met deze kaart. De namen van de eigenaren zijn echter merendeels voornamen en patroniemen. In een recenter artikel van de Cronyck³ komt de bestrating nogmaals ter sprake. De aangrenzende eigenaren worden geacht mee te betalen aan de bestrating, waardoor hun achternamen en handtekeningen onder de betreffende overeenkomst⁴ verschijnen, waaronder die van de heren Bosch, Van Waeij en Van de Bijll, respectievelijk brouwer, smid en rademaker van beroep. Afb.3 toont een weergave van de kaart van Van Diepenem waarbij de (Rijnlandse) voeten en duimen zijn omgezet naar meters. Zowel brughuis als brug ontbraken op de kaart, dus deze zijn erbij getekend maar niet precies op schaal. De breedte van de Heerenstraat varieert nogal sterk dus is een gemiddelde breedte van 13,60 m aangehouden.

Het artikel uit 1999 vermeldt ook nog de (latere) naam van deze brouwerij (Sevener) en een eigenaresse, de weduwe Van Dijck. Deze weduwe, Aletta van Wijn gaarden, is de schoondochter van de al genoemde geldschieder Adriaen Jansz van Dijck. Interessant in dit verband is een akte voor het gerecht Nedereind van 30 november 1637. Cornelis Jansz Bosch blijkt te zijn overleden en zijn erfgenamen worden door de geldschieder aangesproken op een in 1632 door Cornelis Bosch afgesloten hypotheek van 600 gulden

waarbij de geldschieder wederom J(oh)an Adriaensz van Dijck is. Het ene onderpand is de “huijssinge ende brouwerij daer de Blauwe Clock vuijthangt”, kennelijk destijds de naam van de brouwerij. Waarop de naam betrekking heeft, is niet bekend. De geldschieder eist dat

het andere onderpand moet worden verkocht. Of achterstallige betalingen de reden zijn, wordt niet duidelijk. In elk geval moet het andere onderpand “huijssingen[am]t den Bijcorff” (De huidige locatie is het pand links naast het Geveltje) worden verkocht aan een koper naar eigen keuze van de eigenaars. Hetgeen dan ook prompt geschiedt namelijk nog diezelfde dag. De erfgenamen van Cornelis Bosch zijn achtereenvolgens zijn zoon Pieter Cornelisz Bosch en diens vrouw Aefke van Roijen en, verrassend, Oth Cornelisz van Bueren. Zijn eerste vrouw is overleden en hij is hertrouwd met de dochter van Cornelis Bosch, Ghijsbertgen Bosch. We zullen Oth nog tegenkomen in een rechtszaak betreffende doodslag.

Het gezin van Adriaen

Het eerste dat we van Adriaen vernemen na zijn aankoop van de smederij is dat zijn zoon Cornelis wordt gedoopt. Dat is op 28 augustus 1636, maar dat vindt nog plaats in Vreeswijk. Zijn vrouw blijkt Beertjen Gijsberts te zijn. Blijkt, want een trouwakte is niet te vinden. Het blijkt uit een latere akte, die over de huwelijkse voorwaarden van een van haar broers gaat. Zodoende weten we ook haar volledige naam: Beertgen Gijsberts van Coten. Ze is afkomstig uit Vleuten. De akte is trouwens van de hand van notaris Gerrit van Waeij, die ongetwijfeld door Adriaen bij zijn schoonfamilie zal zijn aanbevolen. Uit de Jutphase doopboeken weten we alleen nog dat er een dochter Marieken (Maria) op 12 maart 1643 wordt gedoopt en op 20 mei 1649 nog een Johannes waarvan we naderhand niets meer verne-

men. Latere trouwakten en testamenten laten echter zien dat er in ieder geval nog één zoon geboren moet zijn, genaamd Dirck.

Huwelijksperikelen van smidskinderen

De jongste is er het eerste bij. Dirck trouwt op 18 maart 1666 in Jutphaas met Barbara Rudigers uit Amsterdam. Volgens de akte woont hij echter dan al een tijd in Vreeswijk. Daarom worden de huwelijkse geboden ook daar aangekend. Dirck komt in het volgende deel uitgebreid aan bod. De volgende die in het huwelijk treedt is Cornelis, korte tijd later gevolgd door Maria. Cornelis trouwt op 7 juni 1668 in Jutphaas met Neeltjen Splint uit Maartensdijk. Maria trouwt op 15 juli dat jaar in Breukeleveen met Joost Bos, de plaatselijke schout aldaar. Voor zover valt na te gaan is hij geen familie van haar burens, de brouwersfamilie Bosch. Afb.5 toont de attestatie voor haar huwelijk die tevens de formele gang van zaken laat zien rond huwelijken in die tijd. Opmerkelijk zijn nog de plaatsen waar hun partners vandaan komen. Hoe zouden smidskinderen uit Jutphaas kennis hebben gekregen aan partners uit respectievelijk Amsterdam, Maartensdijk en Breukeleveen? We zouden het graag willen weten.

Maria en Joost

Den. 20. Juni is mij verschenen Joost bos Bruijdegom en Cornelis van Waeij Bruijds Broeder vertoonende seker geschrift bij welk bij ondttekeninge, vande partijen contrahenten, en der selven beijder vaeders bleek, Dat wettig huwelijk geslooten was tussen Joost Bos voornoemt j:M: Schout tot Brueckeleveen en aldaer woonende en maria van Waij j:D: alhier woonende in Jutphaas, versoekende Datte huwelijxe proclamatie alhier haren ganck mogten gegeven worden. En is die van na dat deselven onverhindert nae malkanderen gegaen waeren, Attestatie gegeven nae Brueckeleveen, alwaer den bruijdegom woonde, en oock gebooden gaen mosten opde 15. Juli deses jaers 1668

3 Siety Meijer in Van Utrecht naar Vreeswijk, Cronyck de Geyn 2023, nr. 4

4 HUA 68 Familie De Geer van Jutphaas, 3.2.1.2.06. Waterstaat, 735

Het huwelijk van Maria blijft kinderloos. Ze zou echter nog een zeer belangrijke rol spelen in het leven van haar broer Dirck, maar daarover later meer.

Adriaen van Waeij

Afb.6 De handtekening van Adriaen van Waeij 1637

Kerkvoogd Adriaen

Tweemaal laat Adriaen een procuratie opstellen door zijn broer Gerrit. Beide keren wordt een procurator van het gerechtshof van Utrecht gemachtigd om namens Adriaen actie te nemen, desnoods met juridische procedures. Waarom het precies gaat, weten we helaas niet maar het gaat nu vooral om zijn handtekening. Die zette hij ook al onder de eerdergenoemde koopakte van 1636, maar die is nagenoeg onleesbaar. Er is nog wel te zien dat hij dan nog ondertekent met Adriaen Janssoon van Waeij. Latere handtekeningen zien eruit als de die van afb.6. Het is overduidelijk dat hij naast de zware smidshamer ook uitstekend met de ganzenveer overweg kon. Over uitersten gesproken! Afb.7 toont de smederij van Francisco de Goya en laat goed zien hoeveel spierkracht een smid nodig heeft. Vooral de ontwikkeling van het bovenlichaam valt op, dat in tegenstelling tot de benen. Dat smeden in mythen en sagen vaak kreupel of slecht ter been zijn, zou weleens aan de praktijk kunnen zijn ontleend. Het contrast met de ganzenveer van afb.8 kan overigens bijna niet groter zijn. Adriaen heeft in zijn jeugd duidelijk een goede opleiding genoten. Dat blijkt ook weer uit een tweetal akten uit januari 1672. Hij is ondertussen kerkmeester geworden. Uit de betreffende akten blijkt dat hij druk bezig is voor de kerk om achterstallige pachtgelden te innen. Het is zelfs nodig om vee en huisraad te veilen om de schuld aan de kerk in te kunnen lossen en dat ook nog eens ver buiten het eigen gerecht.

Afb. 8 Ganzenveer

Afb.7 De smederij van Francisco Goya.

Bron: wikipedia

Grafsteen op het Kerkveld in Jutphaas

Het zou het laatste optreden van Adriaen worden, althans volgens de archieven. Een volkomen verrassing⁵ is dan ook de tekening van een grafsteen, gemaakt door Engelbert van Engelen in de voormalige Nicolaaskerk op het Kerkveld. Deze arts⁶ maakte, net zoals ongeveer 100 jaar eerder Aernt van Buchel had gedaan, aantekeningen van teksten op grafstenen en tekende de uitgehouwen afbeeldingen na, vooral familiewapens. De kwaliteit van de tekeningen die Van Engelen maakte is helaas niet al te best. Op de tekening komt het getal (jaartal?) 1660 voor, evenals op een tiental andere tekeningen van grafzerken. Wat het betekent blijft onduidelijk, want zojuist zagen we immers dat Adriaen begin 1672 nog springlevend was. De aantekeningen van Van Engelen worden gedateerd rond 1720. De aanwezigheid van een familiewapen is hier natuurlijk de verrassing en niet zozeer het bestaan van een grafzerk. Het is een uit twee delen bestaand wapenschild. De linkerhelft vertoont drie vissen waarvan de middelste naar links zwemt en de beide andere naar rechts. De rechterhelft stelt vermoedelijk een klimmende leeuw voor die naar links gericht is. Was dit misschien het familie-

wapen dat zijn vader gebruikte? Volgens CBG-verzamelingen (website voor familiegeschiedenis) komen in hun familiewapen inderdaad drie vissen voor. De tekst is wel klip en klaar: "Adriaen Janse van Waey". Wanneer Adriaen overlijdt, weten we niet. Er overlijdt een Adriaen van Waeij in Utrecht op 23 juni 1673, die begraven wordt in Utrecht. De tekst in het begraafboek biedt helaas geen informatie die meer licht op de persoon in kwestie werpt: "Adriaen van Waeij in[de] Lange nieustr[aat] laet nae mundige kinderen begr[aven] in[de] Catarijne". Adriaen heeft drie mondige kinderen, maar dat is ook alles. Zoals wel vaker voorkomt, we weten het gewoon niet. Er zijn weliswaar twee kleinzonen met de naam Adriaen van Waeij, waarvan de een vermoedelijk in 1672 in Vreeswijk (zoon van Dirck) en de ander in 1677 in Jutphaas (zoon) van Cornelis) is geboren. Maar zij hebben dus elk een ander patroniem. Mocht het wel de Adriaen van dit verhaal zijn, dan werd hij dus herbegraven in Jutphaas, wel opmerkelijk maar zeker niet uit te sluiten. Onder de tekeningen van Van Engelen bevindt zich ook nog die van de grafsteen van Pieter Cornelisz Bosch. De tekst op zijn zerk luidt: dit is de grafstede van Pieter Cornelis Bosch. Verbazingwekkend is de aanwezigheid van zes sterren met elk zes punten op de steen met in het midden een wapenschild waarvan de inhoud niet is weergegeven. Gelet op de latere naam van de brouwerij zou je dan misschien zeven sterren hebben verwacht. Alweer een nieuwe puzzel derhalve...

Bronnen

Akten en DTB-gegevens komen uit Het Utrechts Archief.
Notariële akten 34-4 inventarisnr. Aktenr.: 387, 91; 208, 59; 222, 11; 223, 137; 215, 57; 450, 2
Dorpsgerecht Nedereind 50.3: inventarisnr. pag. 928, 12; 928, 28
DTB-boeken Jutphaas en Vreeswijk NH dopen; Utrecht NH begraven

⁵ Met dank aan collega Bert van den Brink voor het onder aandacht brengen van de tekeningen van Van Engelen

⁶ Zie hiervoor ook het artikel over Anna van Rijn in de Cronyck nr. 4 van 2021

Heel tevreden in Nieuwegein

Kees van der Heijden

Hoi, ik ben Kees van der Heijden en word het nieuwe redactielid van de Cronyck de Geyn. Daar heb ik zin in. Ik begin met wat te schrijven over mezelf. Mijn vader en mijn moeder zijn afkomstig uit de voormalige woonkernen Vreeswijk en Jutphaas. Zelf ben ik geboren in Hoograven, destijds een deel van Jutphaas. Ik zie mezelf als autochtoon, diep geworteld in deze omgeving. Zoals mijn vrouw zegt "Nieuwegein? Jij wil er niet weg!" Zijzelf trouwens ook niet...

Lagere school

Op mijn rapport van de lagere school uit de jaren '50 staat: "Jutphaas, post Utrecht". Die lagere school was gelegen aan de Verlengde Hoogravenseweg 150 in de wijk Hoograven en vormde jaren, samen met de ernaast gelegen kleuterschool, een solide basis voor schoolkinderen in de wijk. Maar dan moesten ze wel van protestantse huize zijn, want op de voorgevel van het gebouw stond: "Nederlands Hervormde Gemeenteschool". Naar mijn beste weten heeft de school nooit een eigen naam gehad, zoals dat later in alle geloofsrichtingen gebruikelijk werd. En hoewel dat inmiddels meer dan zeventig jaar geleden is, weet ik tot op de dag van vandaag nog alle namen van de onderwijzers. Mijnheer De Raad was "het Hoofd der school" en onder zijn onderwijzers bevonden zich de dochters van de welbekende kinderboekenschrijver W.G. van de Hulst. Zelf woonde ik met mijn ouders op de Verlengde Hoogravenseweg, op nummer 282, zij het dat ik daar niet geboren ben. Daarover verderop meer.

Opeens waren we Utrechters

De wijk Hoograven werd in de dertiger jaren aangelegd en mijn grootouders van moeders' kant kwamen er als één van de eersten wonen. En dat was ook weer niet zo vreemd, want van origine kwa-

men zij uit het oude Jutphaas, en wel van de Wilhelminastraat, tegenwoordig de Stormerdijkstraat.

Toen mijn ouders in 1938 trouwden, verhuisden zij naar Utrecht. Mijn vader was zeevarende en omdat mijn inmiddels zwangere moeder zich regelmatig eenzaam voelde, verhuisde ze vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog terug naar haar ouders aan de Verlengde Hoogravenseweg 4. Pas na mijn geboorte, in 1947, kregen mijn vader en moeder weer zelfstandige woonruimte aan de Hooft Graaflandstraat. Een jaar vóór de annexatie door de stad Utrecht, op 1 janu-

Mijn ouders op de Verlengde Hoogravenseweg, met voor de kenners aan de linkerkant de gevel van de "Draadindustrie Neerlandia" (1935)

Ansicht van de Wilhelminastraat in Jutphaas in 1923

ari 1954, woonden wij alweer op de Verlengde Hoogravenseweg. En als gevolg van de annexatie waren wij nu inwoners van de stad Utrecht...

Jaren 30: Jeugd en Crisis

Mijn vader leerde mijn moeder al vroeg kennen. Uit tot op de dag van vandaag bewaarde brieven valt af te leiden dat ze al op 16- of 17-jarige leeftijd "iets hadden". Toch kwam hij niet uit Jutphaas, maar uit dat dorp op enige afstand: Vreeswijk. Althans, daar speelde zijn jeugd zich af. Hoe dat zat?

In 1911 werd de welbekende Koninginnensluis geopend als nieuwe toegang tot het Merwedekanaal. Mijn opa, Anton van der Heijden, werd één van de eerste sluiswachters. Het gezin woonde dan ook in de welbekende waterstaatswoningen, die tot op de dag van vandaag langs de sluis staan. Zeker destijds was het niet ongebruikelijk dat families generaties lang in dienst waren van Rijkswaterstaat. De oudste broer van mijn vader, Herman, en de tweede zoon, Gert, zijn dan ook in de voetsporen van hun vader getreden. Maar er waren meer kinderen, waaronder dus mijn vader, Gerard. Die hielp al vroeg de plaatselijke bakker, dus hij werd kok.

In de jaren dertig heerste grote werkloosheid en op zoek naar een vast inkomen kwam mijn vader, al vanaf 1936 op de zeevaart naar Nederlands-Indië terecht. Vlak voor de oorlog uitbrak hoorde hij bij de bemanning van de splinternieuwe "Oranje" die in de laatste dagen van december 1939 voor het eerst uitvoer. In Europa brak de oorlog uit en de rederij durfde met de nieuwe boot niet terug naar Nederland, vanwege mijnen in de Noordzee. Bovendien zou deze ongetwijfeld door de Duitsers in beslag zijn genomen. Mijn vader werd in Batavia (het huidige Djakarta) afgemonsterd en het duurde tot december 1945 voor hij, na ondermeer krijgsgevangenschap bij de jappen, mijn moeder weer in de armen kon sluiten. Dat zij weer bij haar ouders was gaan wonen, had hij nog net vernomen uit de correspondentie die ze tot het uitbreken van de oorlog intensief voerden. Briefverkeer ging toen al per luchtpost en dat ging goed, maar in de oorlog hield dat dus abrupt op. Bijna zes jaar hadden ze geen enkel contact. En zijn zoon (mijn oudste broer), zag mijn vader

Opa Anton van der Heijden in uniform op de Koninginnensluis in Vreeswijk, omstreeks 1935

toen ook voor het eerst. Natuurlijk bleef het niet bij dat ene kind en zo werd ik in 1947 geboren en groeide, zoals hiervoor al geschetst, op in Hoograven, toen nog deel van Jutphaas. Na de hiervoor al beschreven annexatie door Utrecht werd besloten om als gevolg van de toegenomen verkeersdruk een rondweg om Utrecht aan te leggen. Het oorspronkelijke stratenplan van Hoograven werd doorsneden

door de aanleg van de 't Goylaan en wie het nieuws enigszins volgt weet dat daar gevaarlijke kruisingen zijn ontstaan, waar zelfs nu nog steeds aan wordt gesleuteld. Waar ik vroeger in de weilanden speelde, zijn straten met flatgebouwen verzeend: de wijk is vele malen groter geworden en heeft nu het karakter dat we ook kennen van die andere Utrechtse wijken: Kanaleiland en Overvecht.

Mijn woningen in Nieuwegein

In 1971 werden Vreeswijk en Jutphaas samengevoegd tot de groeikern Nieuwegein. Wij waren inmiddels getrouwd en in augustus 1972 kregen wij een appartement aan het Nijpelsplantsoen. Er waren grootse plannen om het eraanstaande geplande stadscentrum met veel hoogbouw uit te rusten. Het Nijpelsplantsoen zou als overgang dienen vanuit de laagbouw van Wijkersloot. Er werden vier woonblokken gebouwd met elk 90 woningen, waaronder er 18 als vijfkamerappartement waren uitgevoerd en de overige als vierkamerappartement. Wij waren in eerste instantie in onze nopjes met onze ruime woning, maar al snel bleken de flats meerdere bouwkundige gebreken te vertonen: de binnenmuren waren slecht gestuct en de gevels bleken slecht ingepast in de betonnen structuur waardoor er veel tocht optrad: al binnen vier jaar moest er daarom een zodanige renovatie plaatsvinden, dat de bewoners hun flat tijdelijk moesten verlaten. Er waren ook andere proble-

Bouw van Nieuwegein. Noordstedeweg en Nijpelsplantsoen. De paarden staan midden in het huidige stadscentrum... (collectie HKN)

De nieuwbouw ter hoogte van de Kloosterdrift. Deze kwam gereed in de jaren '70. (collectie HKN)

Nieuwbouw in Batau Zuid ten westen van de Batauweg, ca. 1979. (collectie HKN)

men, die wellicht kenmerkend zijn voor een grote stad, maar waar de jonge groeigemeente Nieuwegein geen rekening mee had gehouden. Sprekend voorbeeld was dat de bewoners hun huisvuil kwijt konden in keurige containergebouwtjes bij elke flat. Dat werd al snel ontdekt door de overige Nieuwegeinse, die hun huisvuil hier ook gingen brengen, want dat was dichterbij dan RMN op het industrieterrein. En bovendien 24/7 open. Letterlijk een puinhoop dus.

Wij kregen de keus om een tijdelijke woning te betrekken of in te schrijven op nieuw te bouwen huizen in Batau Zuid. Met een tuin, dus kiezen was niet moeilijk. De volgende vier jaar woonden wij op de Calèchedrift. Ons gezin breidde zich intussen uit en dan blijkt het grote voordeel van een groeikern: daar worden veel huizen gebouwd en wij vonden in 1980 een splinternieuw en ook weer groter huis in de wijk Doorslag. Dat bleek een verstandige beslissing, want nu, in 2024, wonen wij er nog steeds. Mede

omdat wij in staat waren om zelf verdere uitbreiding en verbetering te realiseren. Bovendien wonen wij in een groene en ook nog eens historische omgeving: het park Oudegein met de restanten van 't Geyn ligt letterlijk om de hoek. En omdat Doorslag gedeeltelijk is gebouwd op een groot perceel griendhout is er veel zand gebruikt om op de juiste bouwhoogte te komen. Gunstig voor de afwatering. Kortom, wij zijn hier behoorlijk geworteld en zijn druk bezig hier oud te worden...

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 maart a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties.

Wij verwachten dat de volgende Cronyck half april door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BENSSENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

De Tweede Wereldoorlog

SPECIAL: JUTPHAAS EN VREESWIJK IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

***25 januari opent Renée Blom de nieuwe tentoonstelling
in Museum Warsenhoek: Jong in de oorlog.***

***Deze tentoonstelling duurt t/m 22 juni a.s. en veel Nieuwegeiners
vertellen er over wat zij als kind hebben meegemaakt in de oorlog.***

Bij deze Cronyck de Geyn ontvangt u een extra nummer met meer informatie hierover.

Activiteiten 2024

Historische Kring Nieuwegein

Expositie "Jong in de Oorlog"

Vanaf zaterdag 25 januari 2025 14.00 uur (om 14.30 uur feestelijke opening door Renée Blom) t/m 22 juni in Museum Warsenhoeck

Er is in de expositie te zien en te horen hoe inwoners van de gemeenten Vreeswijk en Jutphaas de oorlog van 1940-1945 hebben meegemaakt.

De afgelopen maanden hebben twaalf mensen die in die oorlog nog kind waren aan vrijwilligers van de Historische Kring Nieuwegein (HKN) hun 'verhalen-van-toen' verteld.

Er was veel angst in de oorlog. Ook andere dramatische gebeurtenissen worden getoond.

Na de interviews is er nu een meer gedetailleerde beschrijving van de noodlottige schietpartij bij het gemeentehuis van Jutphaas op 7 mei 1945, twee dagen na de overgave van het Duitse leger en de lang verwachte bevrijding.

Kunst-expositie "Armando"

Zondag 2 februari om 14.30 uur t/m 27 april in Museum Warsenhoeck

In de schilderijen van Armando is de oorlog voortdurend aanwezig; Armando heeft in zijn boeken de term "schuldig landschap" gemunt.

Explosie op de bevroren Lek door de Genie, winter 1921. Schepen op deze foto zijn de Mysando en de Keulsche Vaart X. (collectie HKN)

Lezing "Steenfabriek" door Sjaak Boone

Donderdag 20 februari van 20.00 tot 22.00 uur in het Stadshuis (bibliotheek Nieuwegein)

In de regio rond Utrecht stonden verschillende steenfabrieken. Begin 20^e eeuw speelde de Utrechter Joost Wentink (1873 – 1933) een belangrijke rol in de vernieuwing daarbij. Sjaak Boone, echtgenoot van een kleindochter van Joost Wentink en vrijwilliger bij de Historische Kring Nieuwegein neemt ons mee in dit deel van de geschiedenis van de baksteenindustrie.

Lezing "Over leven en werk van Armando" door Yvonne Ploum

Donderdag 13 maart van 20.00 tot 22.00 uur in het Stadshuis (Bibliotheek Nieuwegein)

Lezing "Jong in de Oorlog" door Ad van Liempt

Donderdag 17 april van 20.00 tot 22.00 uur in het Stadshuis (Bibliotheek Nieuwegein)

Foto-expositie "Wij waren jong in de Oorlog" door Marijke van Vliet

Foto's gemaakt bij de interviews voor "Jong in de Oorlog"; in maart en april geëxposeerd in de foyer van de KOM (Stadsplein 6)

Dag van de Vaart Zondag 6 april

Veel activiteiten, dus zie de website van de Dag van de Vaart

Dagexcursie Bergen op Zoom

Zaterdag 12 april 8.45 uur Utrechtsestraatweg (voor de Nicolaaskerk) en 9.00 uur Handelskade (voor restaurant Minos Pallas)

Aanmelden (en zie kosten): via de website
De stad Bergen op Zoom is met meer dan 800 monumenten en veel festiviteiten beslist een bezoek waard!
Het bekende lied "Merck toch hoe sterck" van Adriaen Valerius gaat over het beleg van Bergen op Zoom in 1622; het werd bijvoorbeeld nog bij de eerste uitzending van Radio Oranje op 28 juli 1940 gespeeld.

Herdenking bij Monument op de Nedereindseweg op woensdag 23 april

Leerlingen van Montessorischool De Vleugel leggen samen met leden van de Historische Kring Nieuwegein bloemen bij het Monument op de Nedereindseweg (naast de Dorpskerk Jutphaas).

Kunstexpositie

Zondag 27 april start er weer een nieuwe kunstexpositie!

Boekpresentatie van het 3de deel van 'Twee dorpen in Oorlogstijd' door de auteur Renée Blom

Zaterdag 3 mei 2025 om 14.30 uur in Museum Warsenhoeck

Historische wandeling "Het verhaal van de schietpartij op 7 mei 1945 in Jutphaas" door Henk Valkenet

Woensdag 7 mei op de hoek van de Herenstraat met de Nedereindseweg (bij de vlinder aan de overkant van de kruising): De eerste keer van 17.00 uur tot circa 18.00 uur en de tweede keer van 19.00 uur tot circa 20.00 uur

Voor actuele en aanvullende informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuis

Vrijdagen 31 januari, 28 februari en 28 maart van 15 tot 18 uur in de Museumwerf

Lezingen

Zondag 19 januari geeft **Johan Sloots** met zijn lezing/boekpresentatie "Historie van een Aakship" inzicht in het leven en werken aan boord van zijn vroeg 20e-eeuwse Friese klipperaak Geesina Maria. Tevens gaat hij in op de Friese scheepsbouw.

Op **zaterdag 15 maart** neemt **Jaap Boersema** ons in zijn lezing mee op de "Spitsenvaart" die z'n oorsprong vond in Frankrijk. De Vreeswijkse familie Kranenburg vaart met de spits Westropa. Door zijn werk op het schippersinternaat kende Jaap die familie, ging mee op reis en maakte een prachtige reportage.

De lezingen vinden plaats van 14 tot 16 uur (incl. pauze) in de Presentatieruimte waar een maximum geldt van 50 toehoorders. Vol=vol. Reserveer z.s.m. via Cisca@museumwerf.nl. Bij voldoende belangstelling wordt de lezing op een ander tijdstip herhaald.
Toegang: € 6,- (incl. koffie/thee).

Gluren bij de Buren

Zondag 2 februari van 12 tot 17 uur in het Theehuys

Dag van de Vaart

Zondag 6 april

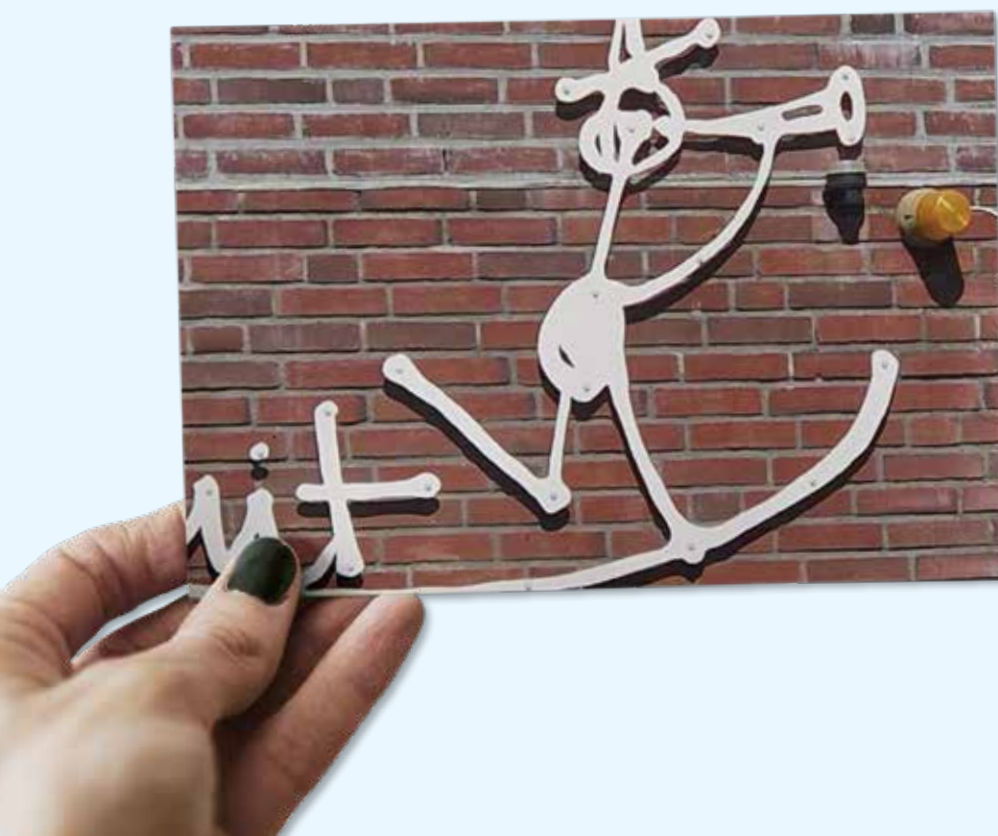
Veel activiteiten, dus zie de website van de Dag van de Vaart.

Geesina Maria in Museumhaven Vreeswijk

Kijk voor actuele informatie en verdere activiteiten op www.museumwerf.nl.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Op een gevel in Nieuwegein vinden we dit koddige mannetje met een toeter of fluit. Maar het is geen gewone fluit, er is iets bijzonders mee aan de hand. Weet u de volledige naam van dit kinderdagverblijf? Liefhebbers van klassieke muziek hebben bij het oplossen van deze opgave mogelijk een licht voordeel.

Als u het weet of denkt te weten, stuur dan uw oplossing vóór 15 februari in naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoek.nl en wellicht komt u uit de hoge hoed als winnaar van een waardebon van € 20,-. Meedoen verplicht u tot niets.

In de vorige uitgave zagen we een kleurrijke vogel, deze kunt u vinden op de zuidgevel van het Huis van Waarde en Wederkeer aan de Herenstraat, vlakbij de Hildo Kropstraat. Uit alle inzendingen is Rianne Brugman getrokken als de winnaar van de waardebon, zij kan deze binnenkort tegemoet zien.

Foto: Ton Vis

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS WEER KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 47 - Nummer 2 - 2025

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Sjaak Boon

Kees van der Heijden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

In het archief van de HKN zitten veel foto's van bevrijdingsfeesten. Wat waren de mensen blij! Overal waren feesten en optochten. Dit is een foto van het Kerkveld, met in het midden generaal Rommel.

Adverteren in de Cronyck?
Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Hoera! Daar is hij weer: een nieuwe Cronyck de Geyn vol interessante artikelen, dus lekker lezen en afbeeldingen kijken. Veel artikelen weer over van alles. We zien hoe Nieuwegein zich ontwikkelt. Veel mensen denken aan die mooie geschiedenis. Er zijn nu veel jubilea, en vast nog wel meer dan de redactie weet. Meldt u dus als u een mooi verhaal heeft.

Er is in deze tijd veel aandacht voor 80 jaar vrijheid. In Museum Warsenhoeck is er de tentoonstelling 'Jong in de Oorlog', er is een special van de Cronyck de Geyn over de Tweede Wereldoorlog, over de honger en ellende toen, het neerstorten van een vliegtuig en schietpartijen tussen het verzet en de Duitsers; ook lezen we een verhaal over de Arbeitseinsatz – in deze Cronyck vertelt Kees van der Heijden over de verschrikkingen in Kamp Dora-Mittelbau, die zijn schoonvader moest meemaken. Er is echter ook het verhaal van Truus Weismuller die 10.000 kinderen wist te redden en in veiligheid bracht in Engeland: van haar staat er een beeld in de tentoonstelling (het grote staat in Alkmaar). In deze Cronyck vindt u een interview met Lea Wijnhoven, die samen met Annet Terberg dit mooie beeld maakte. En er zijn nog meer jubilea in Nieuwegein. We noemen hier de St. Nicolaaskerk, die 150 jaar bestaat en in de volgende Cronyck een artikel over het Cals College, dat 50 jaar viert.

Bij de activiteiten staat nog meer waar u bij moet zijn; en dan is er op de Museumwerf ook weer veel te doen. Herdenken, vieren en verder vertellen dus.

*Namens de redactie,
Annie van Rees (eindredacteur)*

Inhoud

Van de redactie	2
Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (deel 7) <i>Siety Meijer</i>	3
De Nicolaaskerk in Jutphaas, het mooiste monument voor haar 'maker' <i>Grieta Felix</i>	8
Jubelen om Van Heukelum in het jubeljaar <i>Henk Valkenet</i>	12
Een verhalend beeld: iedereen moet dit weten	14
Toneel in DE KOM op 4 mei	15
Gedwongen werken in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog <i>Kees van der Heijden</i>	16
Een leven lang in de zeep <i>Sjaak Boone</i>	19
Collectie Van Zutphen: <i>Bart Jan Damstra [20250228 coll van zutphen bedrijvigheid in Vreeswijk v03 def]</i>	22
Activiteiten 2024	26

Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (deel 7)

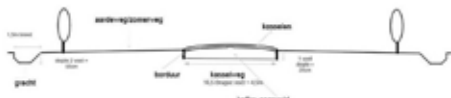
Siety Meijer

Wie vanaf het Ledig Erf te Utrecht langs de Vaartse Rijn en het Merwedekanaal naar Vreeswijk fietst, bevindt zich op een historische weg van internationale allure. Deze route was eeuwenlang dé verbinding tussen Utrecht en het zuiden van het land, ja zelfs met Antwerpen en Parijs. Hoe is deze weg tot stand gekomen?

Dit is het zevende en laatste deel in deze serie. Dit deel betreft de aanleg van de Route Impériale en de overgang naar het regime van koning Willem I.

Een drukke zomer

In de tweede helft van 1812 werd er hard aan de weg gewerkt. In eerste instantie ging het vooral om het leggen van een aarden baan ter voorbereiding van de bestrating, met daarnaast de bermen en het jaagpad langs de Vaartse Rijn. Anne-mer Dirk de Ridder had er een hele klus aan. Hoewel de weg tussen Utrecht en Vreeswijk op veel plekken de benodigde breedte had, waren er wel degelijk versmallingen, of stukken waar de bermen het eigendom waren van aanwonenden die er ook gebruik van maakten. Dat werd nu aangepakt.

Afb 1: Voorbeeld van een wegprofiel (Brugge – Kortrijk)¹. Bij de keizerlijke weg moest de bestrating 4 m breed zijn, en de bermen elk 3 m breed. Er waren sloten voor de afwatering en bomen om de weg van schaduw te voorzien.

Een plek die extra problemen opleverde was de Waaikuil tussen Jutphaas en Utrecht. Over een lengte van 90 meter werd de aanleg van de weg hier bemoeilijkt. Men nam het besluit “verbreding van het bed van rijshout voor het water van de Waaikuil, met een berm van zand ... tot een lengte van 90 meter, een breedte van 2 meter en een hoogte van 4 meter”. De kosten zouden 26.958 francs bedragen².

Afb 2: De waalkuil tussen Jutphaas en Utrecht (detail uit kaart Bernard du Roy, 1696)

Voor het doorgaande verkeer betekenden de werkzaamheden het nodige oponthoud. Als het kon bleef men van de weg gebruik maken, anders moest men immers een flink stuk omrijden. Daar waar de aardwerken voltooid waren, hernam het verkeer deze route.

Eind 1812 waren de aardwerken groten-
deels afgerond, maar de weg was nog
niet bestraat. In dat opzicht waren ze bij

Vianen verder gevorderd. Eind november 1812 werd de weg tussen de Lek en de Lekpoort bestraat. Ze dachten dat het zou gaan vriezen en dus werd er zelfs op zondag doorgewerkt. Ook het traject tussen de landpoort van Vianen en het Viaanse Bos werd nog voor het einde van het jaar opgeleverd. Om op tijd klaar te zijn werd het laatste stuk bestrating door drie ploegen gelegd. Wat niet klaar kwam was het nieuwe tracé vanaf het Viaanse Bos naar Meerkerk. Hier waren eind 1812 alleen de aardwerken afgerond^{d3}.

Jaarverslag

Alle werkzaamheden ten noorden van de Lek vielen onder verantwoordelijkheid van A. van der Plaats, hoofdingenieur van het Departement van de Zuiderzee. Van zijn hand is dan ook het 'jaarverslag' dat begin 1813 naar de directeur-generaal van Ponts et Chaussées, de Franse Rijkswaterstaat, werd verstuurd⁴.

Uit dit rapport blijkt dat aan het eind van het kalenderjaar 90% van de aardwerken van het traject Utrecht – Vreeswijk zijn gedaan, maar nog geen 5% van de bestrating. Bijzondere werkzaamheden die in Jutphaas en Vreeswijk verricht moeten worden zijn:

- Uitbreiding van een gemetseld aquaduct in het dorp Jutphaas, van 7 meter tot 11 meter lang, met de aanleg van een waterreservoir voor gebruik in geval van overstromingen: 10.500 francs.
- Bouw van een draaibrug over de IJssel bij de deurslag, de landhoofden worden

1 www.rijksstraatwegen.nl/geschiedenis

2 NA, Waterstaat, inv 380, nr 319

3 Zijderveld, 2001

4 NA, Waterstaat, inv 380, nr 322

Département de l'Indre et Loire					Récapitulatif Général des dépenses faites et encore à faire pour la construction de la Route de 1 ^{re} Classe N ^o 2 de Paris à Amsterdam.									
Désignation des Travaux	Travaux fait		Travaux à faire		Constructions terminées		Constructions à terminer		Salarices	Rentes	Loyer	Total des dépenses	Total des dépenses	Observations
	en francs	en francs	en francs	en francs	en francs	en francs	en francs	en francs						
1 ^{re} Classe	1812	1813	1812	1813	1812	1813	1812	1813	1812	1813	1813	1812	1813	
Ardier	5000	3750	13625	10335	18945	30575	72800	1400	1200	2400	21600	5600	116750	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1812 s'élevaient à 131733 fr.
2 ^{de} Classe	6000	3150	19145	5017	5890	600	600	700	875	1100	2000	27465	24800	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1813 s'élevaient à 137750 fr.
3 ^e Classe	12500	3850	74600	9670	25340	6075	13200	1500	1350	3000	5200	27125	24240	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1813 s'élevaient à 137750 fr.
4 ^e Classe	55000	5420	116200	18301	35460	14660	47350	1500	900	2100	6000	33240	33397	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1813 s'élevaient à 137750 fr.
5 ^e Classe	45000	16215	42457	23120	26950	22040	33600	7930	875	3300	4680	26425	27175	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1813 s'élevaient à 137750 fr.
Totale	110000	32215	53210	58170	11775	27365	40840	11550	5200	12000	25750	132125	132125	Les dépenses de la route de Paris à Amsterdam en 1813 s'élevaient à 137750 fr.
Grand Total	460335	111715	136187	136187	435815	435815	435815	435815	18100	139250	29800	269324	269324	50

Afb 3: Algemeen overzicht van de gemaakte kosten en de nog te maken kosten voor de constructie van de weg van 1e klasse N2 van Parijs naar Amsterdam. In de linkerkolom staan de 5 wegpercelen genoemd, waarbij de onderste de weg van Utrecht naar Vreeswijk betreft. In de kolommen staan vervolgens per rubriek welke kosten begroot waren en wat inmiddels was besteed. De rubrieken zijn: aardwerken, bestrating, aanleg van bermen, aanleg van aquaducten en bruggen, schadeloosstellingen, salarissen, nieuw te bouwen constructies in 1813 en onvoorzien. In de twee voorlaatste kolommen staat de totale kosten van 1812 en de beraamde kosten voor 1813. Dit overzicht maakt deel uit van het in de tekst genoemde 'jaarverslag'.

gemaakt van baksteenmetselwerk, de lengte van de brug wordt 16 meter en de breedte van 4 m 71, geschat op 33.600 francs.

Belangrijk zijn ook de nieuwe constructies:

- Aanleg van de weg op de dijk bij Vreeswijk van dit dorp naar de steiger van de oversteek van de rivier de Leck, over een lengte van 1300 meter, geschat op 33.000 francs.
- Bouw van een pier in rijshout, van de dijk, tot de oversteek van de rivier de Leck, met een lengte van 112 meter, geschat op 13.650 francs.

Deze werkzaamheden vinden grotendeels in 1813 plaats.

Een brug over de Doorslag

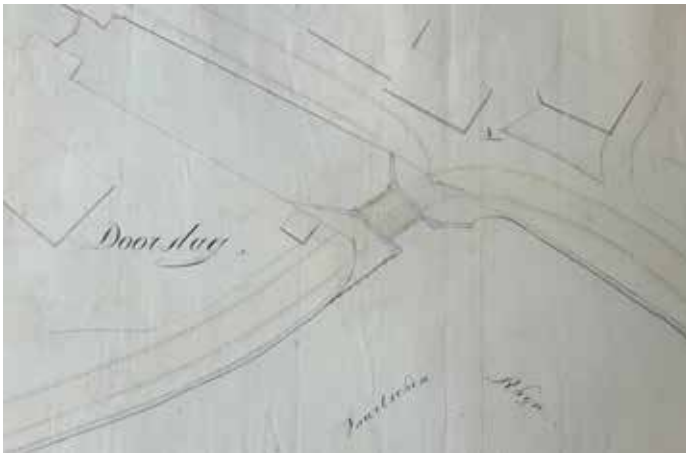
Plannen voor specifieke werken zoals bruggen en sluizen werden voorgelegd aan de inspecteur-generaal van de Waterstaat, Jan Blanken. In het geval van de brug over de Doorslag werd een plan voorgelegd voor een vaste brug (zoals de oude brug dat ook was). De nieuwe brug moest dezelfde breedte en hoogte hebben als de oude brug, zodat schepen ongehinderd de IJssel af konden varen.

In zijn rapport schreef Blanken dat de breedte en hoogte van de nieuwe brug niet op de tekeningen of in de specificaties stonden vermeld. En in artikel 31 van de schatting stond dat er een eikenhouten bruggetje voor het jaagpad zou komen, "waarvan het plan noch de tekeningen ook maar het geringste aanknopingspunt

geven om te beoordelen". Al met al was hij niet erg te spreken:

"Geen enkele ... van deze documenten vergemakkelijk de bestudering van dit project ... wat mij ... essentieel lijkt ... voor de beraadslagingen van de Algemene Raad voor Bruggen en Wegen, omdat het nauwelijks haalbaar is dat een vergadering van deze aard, die alle mogelijke zorg besteedt om de zaken volledig te begrijpen en met perfecte kennis van de zaak te kunnen stemmen, verplicht zou zijn tijd te verspillen ... om een project te verduidelijken of constructiedetails te zoeken in verschillende geschriften en verspreide delen."

Andere observaties van Blanken betroffen 1) dat het metselwerk van de landhoofden

Afb 4: Situation d'une partie de la nouvelle Route Impériale de 1er Classe N2 dans l'Alléier (atelier) No5 entre la Ville d'Utrecht et le village de Vreeswijk indiquant le projet d'un nouveau pont en maçonnerie à construire dans le commencement de la Rivière d'ile le Goudsche IJssel près le Doorslag proche de Jutphaas Projecte dans l'an 1813⁵.

Afb 5: Vertrek van de Gardes d'Honneur van Amsterdam, buiten de Weesper Poort, in oktober 1813. Gravure van Reinier Vinkeles (Rijksmuseum Amsterdam).

in ieder geval te dun was en aangepast moest worden, 2) dat – in geval van militaire inundaties, waarbij het dijklichaam van de weg het water moest keren – ter plaatse van de brug niet met schotbalken zou worden gewerkt, maar dat de erachter liggende kades tot aan de sluis, die slecht 33 meter verderop lag, werden opgehoogd. Zo kon het scheepvaartverkeer van de verbinding gebruik blijven maken.

De hoofdingenieur wordt in het advies dan ook uitgenodigd om het project opnieuw te onderzoeken en daarbij een alternatief uit te werken waarbij de genoemde kades worden verhoogd, om vervolgens een keuze te maken. Als hij bij zijn oude plan blijft, dient hij dit gedegen te onderbouwen. Verder stelt Blanken:

“Dat het zeer noodzakelijk is dat de werkzaamheden aan de bruggen in de nieuwe weg tussen Vreeswijk en Amsterdam zo spoedig mogelijk worden uitgevoerd, zodat deze noodzakelijke werkzaamheden in het mooie seizoen van dit land kunnen worden voltooid.”

Onderhoud

In zijn decreet van december 1811 had Napoleon vastgelegd dat er jaarlijks vanuit de schatkist acht miljoen franc beschik-

baar zou zijn voor het onderhoud van de eerste klas wegen. In een eerder decreet (dat van 21 okt 1811) had hij al bepaald dat de keizerlijke wegen van de 1^e klasse tollvrij zouden zijn. Alle rijkstollen werden daarmee opgeheven. De tollen die eigendom waren van particulieren of van steden mochten vooralsnog blijven bestaan. Dit laatste betrof de tollen tussen Utrecht en Vreeswijk⁶:

Tolpunt 1: Vaartsche Rijndijk te Jutphaas, begin Dorpsstraat (nu Herenstraat). Deze is van de stad Utrecht. Het tolgeld is driemaal zo hoog als bij andere tolln van de stad Utrecht (de weg is druk, er is geen alternatief, de weg is redelijk onderhouden en bestraat)

Tolpunt 2: Doorslagbrug en –sluis. Deze is in handen van de familie Schalij.

Kantstenen

De bepaling dat de weg aan weerszijden moest worden afgezet met Vilvoordse stenen die de bestrating op zijn plek moest houden, leverde veel problemen op. Het vervoer van de stenen stagneerde soms en ook ontstond er al snel een tekort aan Vilvoordse kantstenen. Het alternatief was om klinkers te gebruiken, maar de

opdrachtgevers wilden aan het oorspronkelijke bestek vasthouden. Wel werden klinkers als tijdelijke oplossing gebruikt. Pas in 1814, toen de werking van klinkers als kantstenen uitgebreid was onderzocht, kwam de toestemming om deze werkwijze toe te passen.

In het najaar van 1813 was op veel plekken de bestrating gelegd, met of zonder kantstenen. Wat de Fransen nog niet wisten was dat ze zelf spoedig de belangrijkste gebruikers van de weg zouden worden.

De aftocht van de Fransen

In de winter van 1812/1813 was Napoleons Russische veldtocht op een fiasco uitgedraaid. Zijn troepen waren verzwakt en op 10 oktober 1813 werd Napoleon bij Leipzig verslagen. Het Franse leger trok zich terug, Kozakken en Pruisische troepen zetten de achtervolging in. In Amsterdam begon de Franse opperbevelhebber, Molitor, met de voorbereidingen voor een stille uittocht. Die moest via Utrecht naar Gorcum voeren. Over de Lek bij Vreeswijk moest een schipbrug aangelegd worden om de troepen vlot de rivier over te laten trekken.

In de nacht van 14 op 15 november verlieten de Franse troepen onder leiding van Molitor de hoofdstad, met bestemming Utrecht. In Vreeswijk ontving men op

⁵ HUA, Rijkswat erstaat 248-1, inv 35

⁶ Dommerholt, 1992. Als voetganger kun je Vreeswijk inlopen zonder tol te betalen. Wil je echter de sluis oversteken, dan moet je wel tol betalen. Ook schepen betalen tol. Verder is er een tol bij het schuitenvaar Vreeswijk-Vianen.

16 november een spoedbericht waarin ze gesommeerd werden om de passerende troepen van brood en vlees te voorzien. Voor een klein dorp als Vreeswijk was dat natuurlijk een onmogelijke opdracht. In de nacht van 27 op 28 november verlieten de Franse troepen Utrecht via de Tolsteegpoort:

“Ten half 12 .. hoorende van nabij het canon gaan... Het kanonschot was bedoeld om de bezettingen van Woerden, Nieuwersluis en De Bilt het sein tot de aftocht te geven. Uit angst voor chaos hield Molitor de stadspoorten voor hen gesloten: deze eenheden trokken om de stad heen naar het zuiden.

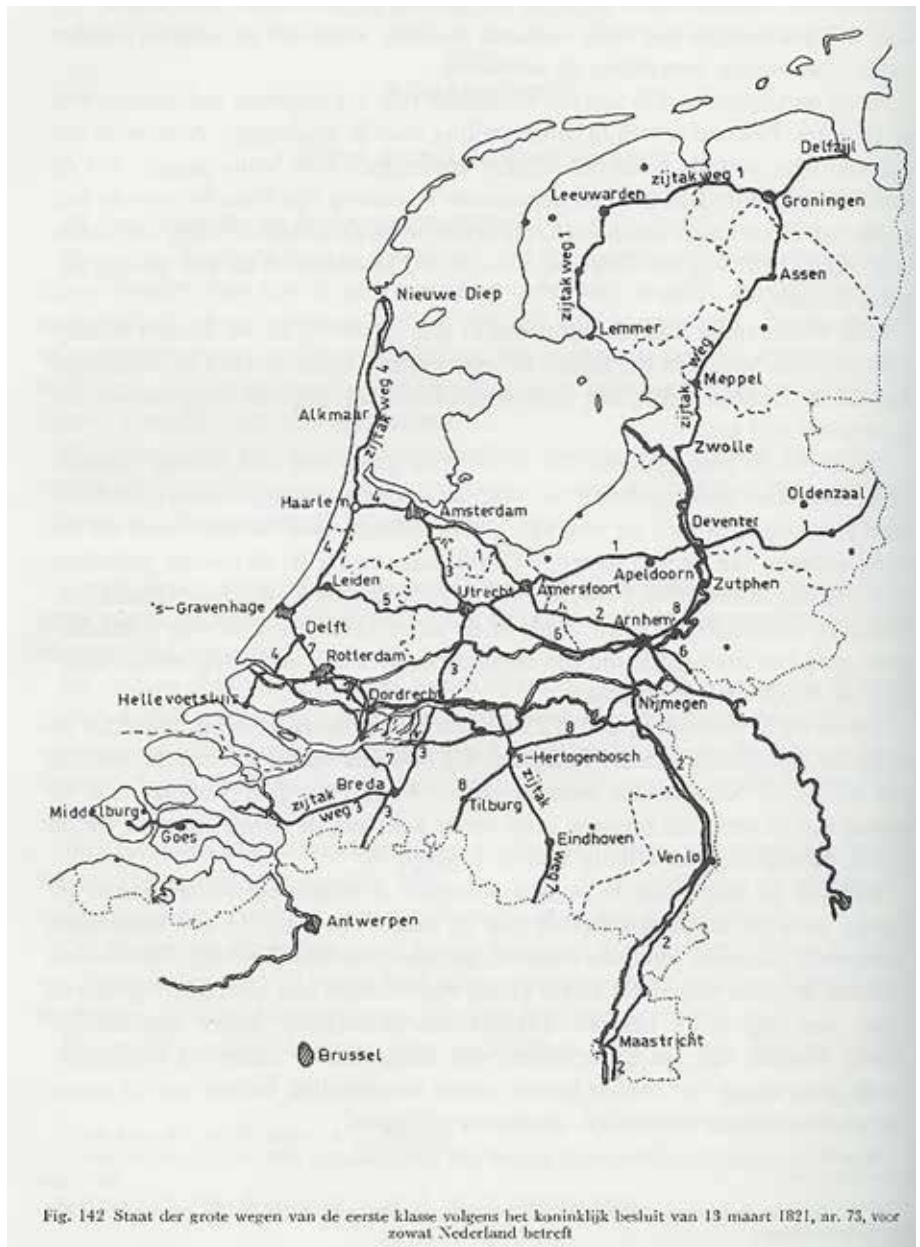
Om drie uur begon de uittocht van de Fransen... Molitor verliet als een van de laatsten de stad rond vijf uur in de ochtend. Hij voegde zich bij zijn troepen, die via de Tolsteegpoort de stad verlieten. De colonne trok langs de Vaart naar Vreeswijk, naar het zuiden. ... Daarmee was de laatste Franse troepenmacht van betekenis boven de rivieren verdwenen...”⁷

De commandant te Vianen had opdracht gegeven om bij het vertrek uit Vreeswijk het dorp af te branden. Molitor gaf echter een tegenorder. Zodra de Fransen de Lek waren overgestoken, werd de schipbrug vernield. Een duizendtal soldaten werd in Vianen achter gelaten om de aftocht te dekken. Daarbij werden twee kanonnen in stelling gebracht. De burgermeester van Vreeswijk, de heer Braber van Huis De Wiers, schrijft dat de dorpingen ondanks Molitors tegenorder “in groote ongerustheid” verkeerden en dat velen het dorp ontvluchtten⁸.

De Franse troepen bleven echter niet lang in Vianen. In de nacht van 1 december vertrokken ook zij naar Gorinchem. Achtervolgende Pruisische en Russische troepen arriveerden kort daarna in Vreeswijk. Voor deze troepen werd een nieuwe schipbrug gebouwd, naar ontwerp van de Utrechtse waterstaatsingenieur C. de Beer. Met hulp van omwonenden vorderde het werk goed en al op 9 december kon de brug in gebruik worden genomen.

7 Hattem, 1993

8 Daalhuizen, 1980

Afb 6: Grote wegen van de eerste klasse volgens het Koninklijk Besluit van 13 maart 1821, nr 73.

Veel legertransporten staken hier in de weken die volgden de Lek over.

De schipbrug was geen lang leven beschoren. Die winter vroom het hard en in de ochtend van 9 januari werd de brug door het ijs in de rivier onherstelbaar beschadigd. Voor de troepenverplaatsingen was dat, zolang het vroom, geen belemmering. Zij konden de dichtgevroren Lek probleemloos oversteken. De brug werd niet meer herbouwd.

Wegenplan Willem I

Na het vertrek van de Fransen werd Willem I tot koning der Nederlanden gekroond. Hij was een groot voorstander van een goede infrastructuur. In 1816 en 1821 verschijnt er een wegenplan. De wegen die nog in aanbouw waren werden onder zijn regime voltooid.

Wat Willem I niet overnam, is de regelgeving rondom het onderhoud. De schatkist zou hier niet aan bijdragen en dus werden de tolleren opnieuw ingevoerd. Onder Willem I zouden de bestaande

Afb 7: De tol aan de noordkant van Vreeswijk, vlak voor de opheffing in 1947.

tollen rijkstollen kunnen worden. Tuyl van Serooskerken ried de stad Utrecht vanwege de financiële voordelen aan om “de straatweg terug in onderhoud te nemen en er tevens twee tollens te plaatsen”⁹. De stad Utrecht nam dit advies over. De tweede tol kwam aan de noordkant van Vreeswijk te liggen. De tol bij de brug

over de Doorslag werd opgeheven. De eigenaar van de tol, de familie Schalijs, werd hiervoor schadeloos gesteld.

Tot slot: van rijksweg tot snelweg

Na 1821 blijft het rijkswegennet decennia lang vrijwel onveranderd. Pas toen de

personenauto zijn intrede deed, groeide de behoefte aan wegen die meer capaciteit hadden. De tweede kamer nam in 1927 een nieuw rijkswegenplan aan. Dit plan voorzag in de aanleg van verschillende snelwegen én bruggen over de grote rivieren. Op 21 mei 1938 werd het snelwegtracé (toen nog tweebaans) van knooppunt Oudenrijn bij Utrecht naar Vreeswijk opengesteld. De brug over de Lek was al eerder opgeleverd en op 26 mei 1936 officieel geopend. Ook nu nog bleven de tollens bij Jutphaas en bij Vreeswijk bestaan, tot grote frustratie van de lokale bevolking. Pas op 1 februari 1947 werd de tol opgeheven¹⁰.

Literatuur

- Daalhuizen, P. (1980). Keizer Napoleon in Jutphaas en Vreeswijk. In: Cronyck De Gein, 2^e jaargang, pag. 85-95.
 Dommerholt, J (1992). Alle wegen vrij. Historische Kring Nieuwegein.
 Hattem, Mark van (1993). Kozakkendag – De bevrijding van Utrecht in 1813.
 Zijdeveld, W. (2001). De straatweg Gorcum – Vianen. Historische reeks Oud-Gorcum – nr. 15.

⁹ Dommerholt, 1992, blz 18

¹⁰ Voor de meer recente, lokale geschiedenis van de weg, zie Dommerholt (1992). Voor de aanleg van de A2, zie www.wegenwiki.nl/A2.

De Nicolaaskerk in Jutphaas, het mooiste monument voor haar 'maker'

Grieta Felix

Het is dit jaar precies 150 jaar geleden dat de Nicolaaskerk in Jutphaas werd gewijd door de aartsbisschop van Utrecht, monseigneur Schaepman. Een mooie aanleiding om eens in te zoomen op de ontstaansgeschiedenis van deze neogotische kerk en haar bouwpastoor, Gerard van Heukelum. Wie was hij en waarom koos hij voor deze op de middeleeuwen geïnspireerde bouwstijl?

De Nicolaaskerk te Jutphaas.

Om Van Heukelum goed te kunnen begrijpen eerst even een stukje geschiedenis. In 1853 vond het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie plaats. Katholiek Nederland kreeg een duidelijke kerkelijke structuur met een indeling in bisdommen. De katholieken mochten hun geloof weer in volledige vrijheid uitoefenen, nadat eeuwenlang overheersend protestantisme. Het leidde tot een sterke opleving van het katholicisme. Er waren meer priesters en nieuwe priesteropleidingen nodig. Oorspronkelijk katholieke kerken werden 'teruggevraagd' van de protestanten, wat echter zelden gebeur-

de. Bestaande kerken waren vaak te klein, oud en vervallen en renovatie kostbaar. Dus moesten er ook nieuwe kerken gebouwd worden met nieuwe kerkelijke architectuur en kunst.

In dat spanningsveld belandde ook de jonge Wilhelmus Gerardus van Heukelum. Geboren op 20 december 1834 in Pannerden als jongste zoon in een gezin van tien kinderen, was er voor hem geen rol weggelegd in de baksteenindustrie, die zijn ouders welvarend had gemaakt. De andere kinderen hadden strategische huwelijkspartners binnen andere families van baksteenfabrikanten gekozen, waardoor

een heus baksteenimperium ontstond. Gerard werd priester.

Daartoe ging hij eerst naar het kleinseminarie in Culemborg en vervolgens naar het net opgerichte grootseminarie van Rijssenburg, onder leiding van rector Andreas Ignatius Schaepman. Daar werd zijn interesse voor kerkelijke kunst gewekt en begon hij met verzamelen. Van Heukelums liefde voor middeleeuwse kunst begon, toen hij aan het eind van zijn priesteropleiding naar Keulen reisde om daar een miskelk te laten maken als dank aan Schaepman van zijn eerste eindexamenklas. Hij zag er de Keulse

Pastoor G.W. van Heukelum.

dom in aanbouw. Het werk aan dit middeleeuwse gebouw had eeuwen stil gelegen, omdat het geld op was. Nu had men de oorspronkelijke bouwtekeningen teruggevonden en de bouw weer opgepakt. Dat gebeurde volgens het gildesysteem, waarbij handwerkslieden van verschillende disciplines samenwerkten. Van Heukelum was onder de indruk, ook van alles wat hij binnen zag.

Middeleeuwen

Hij begon zich steeds meer te verdiepen in de kunst van de Middeleeuwen, een hele opgave omdat het nog vrij nieuwe materie was. Architecten als Viollet-le-Duc in Frankrijk (bekend van de Notre-Dame in Parijs) en in Nederland Pierre Cuypers (bekend van het Station en Rijksmuseum in Amsterdam) proberen vervallen kerken te restaureren en nieuwe gebouwen te creëren in Middeleeuwse stijl, althans zoals zij denken dat die eruitgezien hebben. Soms klopt dat beeld, maar vaak is het toch vooral fantasie. Er is namelijk weinig echt middeleeuwse kunst over. Dat heeft verschillende oorzaken. Allereerst door een veranderde 'smaak'. Kunstenaars trokken de Alpen over en maakten kennis met een nieuwe stijl, de Renaissance, die teruggreep op de Grieks-Romeinse Oudheid. Figuren werden nu levensecht afgebeeld, portretten toonden mensen zoals ze waren. Schilders en beeldhouwers zagen zichzelf niet meer als handwerkslieden ter ere van God, maar als

Het Bernulphusgilde

kunstenaars, die trots waren op hun werk en dat signeerden.

Een enorme klap richtte de Reformatie aan: tijdens verschillende Beeldenstormen werden beelden en grafmonumenten kapotgemaakt en wat niet beschadigd of in veiligheid was gebracht, moest vervolgens alsnog de kerk uit als 'paapse afgoderij'. Schilderingen verdwenen onder een laag witkalk of achter een muurtje. Het protestantisme wordt de staatsgodsdienst, katholieken gaan ondergronds, vieren in schuilkerken of bij iemand thuis of worden gedoopt tegen betaling.

In landen die wel katholiek bleven, kreeg men opnieuw te maken met andere kunststijlen: allereerst de Contrareformatie (Rubens en Van Dijk), met duidelijke eisen aan wat afgebeeld mocht worden, en vervolgens de Barok, bedoeld om indruk te maken, vooral op de bekeerde inwoners van de nieuw ontdekte gebieden.

In de 18^e en vroege 19^e eeuw komt in de steden de industrialisatie op gang: grote, rumoerige fabrieken met stampende machines, enorme vervuiling, slecht betaalde arbeiders die in armoede leefden. Een vreselijke, smerige wereld. Men verlangde terug naar een betere wereld, waarin het leven nog mooi en schoon was en 'vlucht' eerst in de Romantiek, met een sterke natuurbeleving. Vervolgens grijpt men terug op de Middeleeuwen, met ridders en jonkvrouwen, galanterie, gilden, waar het ambacht centraal stond en je kon opklim-

men van leerling tot meester, en met een sterk en oprecht geloof.

Van Heukelum zag de middeleeuwse kunst, vooral de 13^e-eeuwse gotiek van Nederland en het Duitse Rijnland, daarom als de ideale kunstvorm voor het herstelde katholicisme, dat naar een nieuwe identiteit zocht, naar een manier om zich te kunnen manifesteren, zonder de protestanten te schofferen.

Aartsbisschoppelijk Museum en Bernulphusgilde

Van Heukelum hoopte na zijn priesterwijding (10 augustus 1859) op een rustige pastoorpost om door te kunnen gaan met zijn studie van de middeleeuwen. Maar aartsbisschop Zwijsen van Utrecht had andere plannen: hij benoemde de jonge priester tot kapelaan van de Catharinakathedraal. De oorspronkelijk middeleeuwse kerk had dringend restauratie nodig en een kapelaan met kennis was wel handig.

Kort erna wordt Schaepman, de voormalige president van Rijssenburger, hier pastoor en samen pakken ze restauratie op: het wordt een echt uitbundige neogotische kathedraal. Van Heukelum wordt de deskundige en voortaan lopen alle restauratie- en nieuwbouwverzoeken via hem, zeker wanneer Schaepman in 1868 aartsbisschop van Utrecht wordt. Zij vormen een perfect team: van Heukelum gaat mee op de reizen van de aartsbisschop en zoekt op zolders, in kelders en schuren naar middeleeuwse kunst. Als de eigenaar

de voorwerpen niet wil afstaan, schakelt Van Heukelum de aartsbisschop in: diens gezag doet wonderen. Ook worden soms topstukken aangekocht.

Van Heukelum had zelf eveneens een waardevolle kunstverzameling opgebouwd, waartoe ook liturgische gewaden en handschriften behoorden.

Voor de beide collecties wordt in 1868 in Huis Loenersloot aan de Nieuwegracht het Aartsbischoppelijk Museum opgericht, de voorloper van het huidige Museum Catharijneconvent. Doel van het museum is om de voorwerpen te behouden voor verder verval, mensen kennis te laten maken met middeleeuwse kunst en om als voorbeeld te dienen voor de nieuwe neogotische kunst.

Van Heukelum richt daartoe in 1869 ook het Sint Bernulphusgilde op, naar het Belgische Sint Thomas en Lucasgilde. Het was vooral bedoeld voor priesters, zodat die meer kennis zouden krijgen van de (neo)gotische kunst, waarover ze op het seminarie niet of nauwelijks iets leerden. Later mochten ook kunstenaars en

leken lid worden. Van Heukelum wordt de beziel(en)de deken, de voorzitter in gildeterminologie. Het Bernulphusgilde draagt kennis over door bijeenkomsten met lezingen, excursies en studiereizen, publicaties over diverse onderwerpen en tijdschrift Het Gildeboek.

De naam was bewust gekozen: Bernulphus, geboren in Oosterbeek, was bisschop van Utrecht van 1027 tot 1054. Hij was een groot bevorderaar van de kunsten en bouwheer van onder andere de Pieterskerk, de Janskerk en de Paulusabdij in Utrecht en de Lebuinuskkerk in Deventer. Onder hem had het wereldse gezag van de Utrechtse bisschop haar grootste omvang. Bernulphus werd op 19 juli 1054 begraven in de crypte van de Pieterskerk. Naast het Bernulphusgilde heeft Van Heukelum ook kunstenaars nodig die zijn ideeën uitvoeren: het Utrechts Kwartet: architect Alfred Tepe, ontwerper en beeldhouwer Friedrich Wilhelm Mengelberg (later ook zijn zonen), glazenier Heinrich Geuer en edelsmid-familie Brom.

(Bouw)pastoor van Jutphaas

Op 16 maart 1873 wordt Van Heukelum, op eigen verzoek, pastoor in Jutphaas. Waarschijnlijk begon men in Utrecht zijn dwingende regime en starheid inzake neogotiek beu te worden. Ook wil hij zelf een kerk bouwen waarmee hij zijn neogotische ideeën in de praktijk kan brengen. Jutphaas bood hem daartoe de gelegenheid: de kerk daar, de eeuwenoude schuurkerk aan het Overeind, was in slechte staat en te klein. De charismatische pastoor wist zijn gemeentenaren – men gebruikte destijds nog protestantse termen – te enthousiasmeren voor een nieuwe kerk. De kerkcommissie werd versterkt met een driekoppige bouwcommissie waarvan de leden elk 20.000 gulden inbrachten, gevolgd door gul gevende parochianen.

Dankzij een slimme deal kon de bouwgrond voordelig worden aangekocht, had men al een pastorie en kon ook de kerktoeren gerealiseerd worden. Bij onderhandse aankoop van het hele landgoed Zwanenburg door het kerkbestuur, zou

Het altaar van de Heilige familie

jonkheer De Geer tien bunder weiland, boomgaarden en griend overnemen voor 30.000 gulden. Aldus geschiedde.

Architect Tepe kreeg opdracht een Nederlandse dorpskerk in 15^e-eeuwse bouwtrant te ontwerpen, in baksteen. De bouw wordt aanbesteed, op 2 maart 1874 gegund aan aannemer Peeters (de goedkoopste) en al op 11 mei wordt de eerste steen gelegd door monseigneur Schaepman en vicaris-generaal Van Bijleveld. Precies een jaar later keert de aartsbisschop feestelijk terug om de kerk te wijden, nadat op 8 mei de laatste mis was gevierd in de schuurkerk.

In de wintermaanden was ook de pastorie (voormalig huis Zwanenburg) opgeknapt en konden dankzij een schenking van parochiaan Jan van Wijk (naar aanleiding van het overlijden van zijn vrouw) een stenen kluiskang (verbinding tussen de kerk en de pastorie) en de kerkhofmuur worden aangelegd. Op 20 april verhuisde Van Heukelum naar zijn geheel neogotisch ingerichte woning.

(Neo)gotische schijn bedriegt

Het kerkgebouw was af, maar moest nog worden ingericht. Dat gebeurde de daaropvolgende dertig jaar door het Utrechts kwartet/het Bernulphusgilde. De ontwerp-tekening van Mengelberg (1877) is bewaard gebleven. We zien een mix van echt middeleeuwse kunstwerken (het altaar van de Noodhulpers van Michael Wohlgemut (rond 1500) en het orgel met kast en luiken uit de Heilige Stede in Amsterdam) en neogotische kunst, deels geïnspireerd op voorbeelden uit het Aartsbischoppelijk Museum. Van Heukelum droeg wandschilderingen van elders aan die door de schilder van de Nicolaaskerk, Gerard Jansen uit Zevenaar, overgenomen moesten worden, soms met tegenzin. Een keer uitte hij zijn onvrede in twee brieven aan Van Heukelum en stopte zelfs tijdelijk met werken.

Opvallend is dat vrijwel uitsluitend Nederlandse en zelfs regionale geloofsverkundigers en heiligen zijn afgebeeld. Wellicht was dat ook de reden voor de rijkversierde preekstoel (1884), als inspirerend voorbeeld voor de Jutphase gelovigen? Mengelberg had op die plek een Mariabeeld gepland.

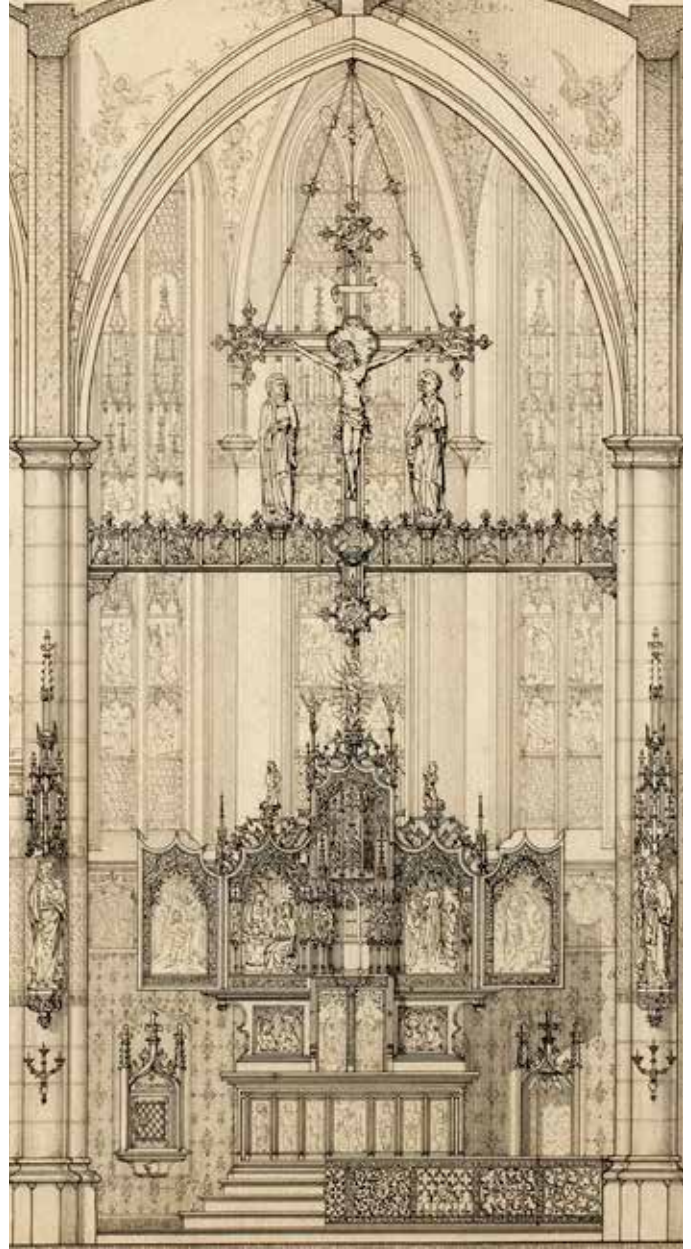
Toch 'zou een middeleeuwer vreemd opkijken en veel niet herkennen', aldus een In Memoriam na Van Heukelums overlijden in 1910. Dat heeft vooral te maken

met de veranderde, 19^e-eeuwse liturgische eisen en theologische visie. Tabernakelaltaren bestonden niet in de middeleeuwen. De ciborie werd toen bewaard in een speciale nis in de apsismuur. Maria, die in de Middeleeuwen een enorme verering genoot, moet in de 19^e eeuw plaats maken voor Christus. In de Nicolaaskerk heeft zij geen zelfstandig beeld, maar komt alleen voor op het altaar van de Heilige Familie, als echtgenote en moeder, dus voorbeeldvrouw. 'Ik wilde Maria niet weghalen uit haar gezin', is Van Heukelums excuus. Later werd een piëta geplaatst, met een in middeleeuwse ogen veel te oude Maria.

Die Christocentrische visie blijkt ook uit het hoofdaltaar. Het is aan Hem gewijd in plaats van aan de naamsheilige van de kerk, de heilige Nicolaas, zoals in de Middeleeuwen gebruikelijk is. Zelfs zijn in Mengelbergs ontwerp geplande beeld is vervangen door een (Christus met) Heilig-Hartbeeld, in die jaren zeer populair, denk maar aan de Sacré-Coeur in Parijs. Nicolaas is 'verbannen' naar de zij-ingang.

Gulle gevers

De meeste interieurelementen werden geschonken door familieleden van Van Heukelum en door parochianen, van wie de familienamen nog steeds veel voorkomen in Jutphaas. Een bijzondere weldoener was de weduwe Elisabeth Baesjou-Heytink die ter herinnering aan haar overleden achtjarige zoontje een groot glas-in-loodraam met het laatste oordeel schonk. Bovendien liet zij daarom naast de kerk een rooms-katholieke

Deel van de ontwerp-schets van Mengelberg voor het altaar.

meisjesschool met bijbehorend zusterhuis bouwen, het Franciscusgesticht.

Samen met de kerk en het Aartsbischoppelijk Museum werden dit de drie neogotische topstukken van Gerard van Heukelum, pastoor van Jutphaas (van 1873 tot zijn dood op 30 juni 1910), bouwheer en als gepassioneerd verzamelaar en hooggewaardeerd deken van het Bernulphusgilde een gelauwerd bevorderaar van middeleeuwse kunst. Daarin leeft hij voort. Hij heeft geen monument. Of toch wel? Het eerder genoemde In Memoriam eindigt met Van Heukelum die ons, staand bij zijn priestergraf in de verbindingsmuur tussen kerk en pastorie, toespreekt: 'Wandelaar, stille kerkhofbezoeker, als gij een gedenkteken zoekt, o zie dan om u heen. Een ander gedenkteken verlang ik niet.' Of zoals edelsmid Brom zei over de Nicolaaskerk: 'Hier stichtte hij zelf een erezuil.'

JUBELN OM VAN HEUKELUM IN HET JUBELJAAR

Henk Valkenet

Elke 25 jaar wordt er in de rooms-katholieke kerk een zogeheten Jubeljaar of Heilig Jaar gehouden. Dit is een oude traditie om schoon schip te maken en met nieuwe energie de toekomst tegemoet te gaan. Dit jaar is het thema 'Pelgrims van Hoop'. Wat heeft de viering van deze kerkelijke activiteit te maken met de geschiedenis van onze stad? Op het eerste gezicht zijn er weinig raakvlakken. Kardinaal Eijk heeft voor het Aartsbisdom Utrecht dertien jubileumkerken aangewezen waarheen gedurende het Heilig Jaar gelovigen op bedevaart kunnen gaan. Eén van die kerken is de H. Nicolaasbasiliek in IJsselstein. En: in dit Heilig Jaar worden er wereldwijd tal van activiteiten georganiseerd, zo ook in Nederland. Onderdeel daarvan zijn de zogeheten minipelgrimages naar heiligdommen dichtbij. Zo wordt op zondag 25 mei 2025 in IJsselstein (Utr.) een bisdombedevaart gehouden ter ere van Maria. Beide gebeurtenissen zijn op verschillende manieren met de geschiedenis van onze stad verbonden.

Nicolaaskerk en Alfred Tepe (1840-1920)

De eerste connectie bestaat uit het feit dat in beide steden een kerk staat die gewijd is aan de Heilige Nicolaas. Bovendien zijn beide kerken ook nog eens ontworpen door dezelfde architect: Wilhelm Victor Alfred Tepe. Deze Nederlandse architect was na Pierre Cuypers de belangrijkste architect van de neogotiek in Nederland. Tussen 1871 en 1905 bouwde hij ongeveer zeventig kerken, uitgevoerd in baksteen met weinig gebruik van natuursteen. Naast kerken ontwierp hij veel andere gebouwen die vaak wel op de een of andere manier verbonden waren met de katholieke kerk, zoals kloosters, scholen en weeshuizen.

De Nicolaaskerk in Jutphaas werd in één jaar tijd gebouwd, een prestatie van formaat. Na de eerstesteenlegging op 11 mei 1874 zegende Mgr. Schaepman de kerk op 11 mei 1875 in; dat is nu 150 jaar geleden. De Nicolaas basiliek in IJsselstein is tussen 1885 en 1887 gebouwd.

Interieur Nicolaasbasiliek, IJsselstein
Foto: VB Erfgoed & Architectuur, Vianen

Was de buitenkant van beide kerken sober, het interieur was een explosie van pracht en praal. Verantwoordelijk voor de inrichting van beide kerken waren kunstenaars die lid waren van het Bernulphusgilde, waarvan beeldhouwer en schilder Friedrich Wilhelm Mengelberg één van de belangrijkste was.

Interieur Nicolaaskerk, Jutphaas
Foto: website kerkfotografie.nl

Gerardus Wilhelmus [Gerard] van Heukelum (1834-1910)

Het Bernulphusgilde werd op 1 december 1869 opgericht door Gerard van Heukelum, destijds pastoor in Utrecht onder bisschop Schaepman. Het lidmaatschap stond aanvankelijk alleen open voor de katholieke geestelijkheid, later ook voor kunstenaars en architecten. Achtergrond was de opgeleefde belangstelling voor middeleeuwse kunst en de grote behoefte aan nieuwe kerkgebouwen en de inrichting daarvan die na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland (1853) op gang kwam.

Van Heukelum had al van jongs af aan belangstelling voor architectuur en beeldende kunst. Na zijn priesterwijding werd hij aangesteld als kapelaan van de Catharinakathedraal

in Utrecht. Dat gebouw was nodig aan restauratie toe en iemand met verstand van architectuur en (kerkelijke) kunst was welkom. De jonge priester had tijdens zijn studietijd een kunstverzameling opgebouwd. Die collectie vormde de basis voor de oprichting van het Aartsbischooppelijk Museum, thans Rijksmuseum Catharijneconvent.

Zoals bekend was Mgr. Van Heukelum de bouwpastoor van de Nicolaaskerk in Jutphaas. Hij zal tijdens de activiteiten rondom het 150-jarig feest van de kerk worden bejubeld. De afbeelding van Van Heukelum in dit artikel is gebruikt als voorbeeld voor een portret in het glas-in-loodvenster van de Nicolaasbasiliek in IJsselstein. In venster 27¹ is hij rechtsonder te zien. Waarom staat hij daar afgebeeld? Dat leest u verderop.

De kerk in 't Gein

In 1217 verleent Bisschop Otto aan gelovigen die wonen in het dorp 't Gein het recht een kerk te stichten. Deze bewoners gaan ter kerke in Eiteren en Vreeswijk. Door de slechte staat van de wegen en het water van de Hollandse IJssel kunnen

¹ Gelofsgemeenschap H. Nicolaas IJsselstein, De gebrandschilderde glas-in-loodramen in de Basiliek van de H. Nicolaas in IJsselstein, 2013, ISBN 978-94-6190-978-7, pag.46

zij echter erg moeilijk naar de twee parochiekerken komen. Binnen de parochiegrenzen van Eiteren mogen zij een kerk bouwen. De originele stichtingsoorkonde van deze kerk in 't Gein is bewaard gebleven; het is een uniek document.² Deze zogenaamde chirograaf bestaat uit twee gelijke akten. In het midden is het woord + cyrographum + geschreven en vervolgens doormidden gesneden. Twee bezitters van de helft van het document kunnen de echtheid vaststellen door de twee delen tegen elkaar te leggen, waardoor het woord leesbaar wordt. Zie hier de verbinding tussen Eiteren en 't Gein.

Op venster 29 in de basiliek staat bisschop Otto afgebeeld met in zijn handen een kerk, voorzien van de tekst: "Bisschop Otto III van Gelder geeft verlof tot stichting kerspelkerk te Eiteren 1217", waarbij dus de kerk in 't Gein wordt bedoeld. Er is nog een andere connectie tussen Eiteren en Nieuwegein. Die wordt gevormd door een Mariabeeldje.

Onze Lieve Vrouw van Eiteren

IJsselstein is een bedevaartplaats waarbij O.L. Vrouw van Eiteren wordt vereerd. Centraal in de verering staat een houten, mogelijk 12^e-eeuws, beeld van de Maagd Maria met het kind Jezus op schoot. Een

houten Mariabeeld werd tussen 1310 en 1342 door slootgravers gevonden en naar de Nicolaaskerk gebracht. Vandaar is het beeldje tot twee of drie keer toe verdwenen en op Eiteren teruggevonden. Daar werd een kapel gebouwd die zou uitgroeien tot plaats van gebed en verering. Tijdens de hervorming werd de kapel afgebroken en kwam het beeldje in particuliere handen. In 1634 kwam het weer in bezit van de kerk. In loop der jaren verkeerde het in deerniswekkende staat en pastoor J. van Bommel was van plan om het oude beeldje te laten verbranden en een nieuw beeld te laten maken. Precies op dat moment (1865) was Gerard van Heukelum op bezoek bij de pastoor, zag in het vervallen beeld een werk uit de 12^e eeuw en wilde het graag in bruikleen meenemen naar het museum in Utrecht. In 1936 keerde het beeldje weer terug in IJsselstein.³

Daarom staat de Jutphase bouwpastoor op het eerder genoemde glas-in-loodraam, met naast zijn portret de tekst: "Mgr GW v Heukelum, Eerste deken St. Bernulfus-Gilde redt het beeld voor het vuur 1865"

Op de foto is in het midden het beroemde beeldje te zien. In het rechter venster is rechtsonder de beeltenis van Van Heukelum te zien. Hieronder de uitsnede.

Foto's Henk Valkenet 20240117

Was Gerard van Heukelum in 1865 naast zijn bezoek aan de pastoor ook op pelgrimstocht gegaan naar IJsselstein? Voor dit artikel zou dit wel een mooi gegeven zijn.

² Cronyck de Geyn, 1996,4: pagina 63 t/m 65

³ Meer over de geschiedenis van het beeld is te lezen in: Pastoor L.J. van der Heijden, Geschiedenis van het miraculeuse beeldje van O.L. Vrouw van Eiteren, (1936), 2013, 4^e vrijwel ongewijzigde druk en (voor de jeugd): Annemiek Smulders-Claessen, Geschiedenis van het wonderbaarlijke beeldje van Onze Lieve Vrouw van Eiteren, 2013.

Een verhalend beeld: iedereen moet dit weten

Kees van der Heijden en Annie van Rees in gesprek met Lea Wijnhoven

In Museum Warsenhoek loopt op dit moment de tentoonstelling 'Jong in de oorlog'. Daar kunt u de verhalen van mensen, die zijn opgegroeid in Jutphaas en Vreeswijk tijdens de oorlog, zien en horen. Die gaan vaak over honger en ellende, het neerstorten van een vliegtuig of schietpartijen tussen het verzet en de Duitsers. Maar dit beeld van Truus Weismuller door Lea Wijnhoven en Annet Terberg vertelt meer dat je nog niet weet: dat van een dappere vrouw, die met veel organisatietalent duizenden joodse kinderen redde uit de waanzin van de oorlog. Overal.

Foto van het beeld van Truus Weismuller, zoals dat in Alkmaar staat. Ga het bekijken in Museum Warsenhoek of in Alkmaar. (foto collectie auteur)

Lea Wijnhoven en Annet Terberg hoorden bij toeval het verhaal van Truus Weismuller. Hoe die in de oorlog kindertransporten naar het veilige Engeland organiseerde en daarvoor ook rustig hoge nazi's als Adolf Eichmann durfde aanspreken en zo duizenden kinderen wist te redden. Later wist ze ook voedseltransporten te organiseren voor de mensen in concentratiekampen, zoals Bergen-Belsen en Theresienstadt.

Annet Terberg wist meteen: dit moet verder verteld worden en samen met Lea Wijnbergen wist ze de opdracht voor een mooi beeld te krijgen. Ook de financiering kwam rond: het werd betaald door de gemeente Alkmaar (waar Truus vandaan kwam) en de inwoners daar via crowdfunding. Het werd een groot beeld van 210 cm van brons en kwam te staan op een mooie plaats: de brug tegenover het woonhuis van Truus. Er komt veel publiek naar kijken en er worden bloemen neergelegd bij plechtigheden. Lea Wijnhoven noemt dit beeld 'de kroon op mijn werk' en hoopt dat het veel mensen inspireert tot moedig gedrag, zoals Truus Weismuller dat heeft getoond. Ze hebben

er met veel plezier aan gewerkt en dat kun je zien. Vaak is brons grof vormgegeven, maar Lea Wijnbergen en Annet Terberg hebben ieder kindergezigtje precies vormgegeven: je ziet de emoties: bang, ontheemd, dicht bij tante Truus. Via Annet Terberg konden ze het grote beeld maken in een bedrijfspand in IJsselstein, en zowel de werkplaats als de faciliteiten boden optimale mogelijkheden om het beeld vorm te geven. Het origineel is 70 cm hoog en werd uit drie ontwerpen gekozen. Vervolgens werd dit vanuit verschillende hoeken ingescand met een computer in een bedrijf in Woerden en de grotte uitvoering van 210 cm werd uit piepschuimblokken gefreesd door een robot. Lea Wijnhoven en Annet Terberg hebben het toen met was zorgvuldig en creatief bijgewerkt. Daarna werd het beeld in brons gegoten.

Het beeld laat Truus Weismuller zien als tante Truus met haar paraplu. Die paraplu had ze altijd bij zich en kon ze gebruiken om orde te houden. Haar goede zorgen worden getoond in de 28 kinderen die als een rok om haar heen staan. Het zijn er 28, want dat is het joodse getal

voor 'kracht', 'thuis' en 'veilig'. De kinderkopjes tonen ieder een eigen emotie.

Truus Weismuller stond bij de Duitsers bekend als 'die verrückte Frau' en werd vaak opgepakt door de nazi's. Maar ze kwam gelukkig telkens weer vrij. Na de oorlog prees Weismuller Duitse officieren die haar geholpen hadden in benarde situaties.

Ze kreeg na de oorlog veel onderscheidingen, zelfs in 1966 in Yad-Vashem de onderscheiding Rechtvaardige onder de Volkeren. Er werd toen ook een Truus Weismuller-boom geplant.

Toen Frank Seller, coördinator van de werkgroep exposities dit beeld zag in het atelier aan de Schoolstraat, was hij meteen onder de indruk. Hij vroeg of hij het mocht hebben en op de tentoonstelling tonen. Dat doet Lea Wijnhoven graag en ze hoopt dat veel mensen het zien en ervan genieten, maar dan ook dat ze het verhaal leren kennen, dat de aanleiding tot het beeld vormt. Het is ook mooi als er scholen komen en de kinderen het verhaal weer verder kunnen vertellen.

TONEEL IN DE KOM OP 4 MEI

In Museum Warsenhoek loopt t/m 14 september de tentoonstelling *Jong in de oorlog*, waar ouderen vertellen en laten zien wat zij als kind in de oorlog hebben meegemaakt. Ook jongeren van nu moeten weten wat dat betekent, 'nooit meer oorlog'. In dit project van Theater Na de Dam, het Comité 4 en 5 mei Nieuwegein, de Werkgroep 40 jaar vrijheid Nieuwegein en Museum Warsenhoek onderzoeken, bevragen en filosoferen jongeren vanuit de lokale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nieuwegein over de betekenis van deze periode voor de complexe wereld waarin zij nu leven. Hun onderzoek, reflecties en ontmoetingen met de oudere generatie vormen de basis voor een voorstelling die op 4 mei om 21.00 uur wordt opgevoerd in DE KOM.

Gedwongen werken in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog

Dwangarbeider in KZ-Lager (Concentratiekamp) Dora-Mittelbau in het Harzgebergte

Kees van der Heijden

Als gevolg van de oorlogshandelingen bleven in Duitsland te weinig arbeidskrachten beschikbaar en het oog van de bezetter viel op Nederlandse jonge mannen. Werken in Duitsland was aanvankelijk vrijwillig en werd vanaf 1943 verplicht voor mannen van 18 tot 45 jaar. Mijn schoonvader Gijsbert Riem had de twijfelachtige eer om binnen die leeftijdscategorie te vallen.

Al in 1942 was Gijsbert onder dwang aan het werk gezet in Frankrijk want hij had een Duitse soldaat aangevallen. Bij het werk raakte hij aan een voet gewond en kreeg nota bene van een SS-arts toestemming om in Nederland te herstellen. Wel moest hij beloven om terug te komen, omdat anders zijn familie kwaad zou worden aangedaan. Hij keerde dus aanvankelijk terug naar Frankrijk. Enige tijd later overleed zijn moeder, waarop hij opnieuw naar Nederland afreisde en vervolgens onderdook. Vermoedelijk door verraad werd hij opgepakt en als Häftling (gevangene) naar Buchenwald en later naar Kz-lager (Concentratie)kamp Mittelbau- Dora bij Nordhausen gestuurd- geen spatie voor punt.

Op wikipedia en strijdbewijs.nl (zoek op: kamp Dora) is hier veel informatie over te vinden. In het Harzgebergte werd al jaren gips gewonnen en de ontstane ruimtes bleken heel geschikt voor het onderbrengen van delen van de Duitse oorlogsindustrie. Deze industrie had zwaar te leiden onder Geallieerde aanvallen en de Duitse leiding zocht dus plaatsen

waar ongestoord oorlogsmaterieel, met name de beruchte V1 en V2 raketten van Wernher Von Braun en ook vliegtuigonderdelen konden worden gefabriceerd. Op 100 km afstand lag het Concentratiekamp Buchenwald, dus potentieel was er ook veel arbeid beschikbaar. Toen later de aanvoerlijnen toch te lang bleken, werden de dwangarbeiders in dezelfde

mijngangen ondergebracht waar het fabricageproces plaatsvond. Uiteindelijk werden er 60.000 dwangarbeiders in Dora ingezet, waarvan er 20.000 stierven als gevolg van uitputting en ziektes. Het grote aantal doden noopte de Duitsers ter plaatse verbrandingsovens voor de lijken neer te zetten, want daarmee hadden ze immers “goede” ervaringen in andere concentratiekampen.

Bevrijding door het Amerikaanse leger

Gijsbert kwam terecht in een grot die bekend stond (en nog steeds staat) als “Heimkehle”. Hier werden onder andere onderdelen voor Junkers vliegtuigen vervaardigd. Hij raakte door de slechte omstandigheden ziek en verzwakt en toen in de nadagen van de oorlog de Duitsers met medeneming van de dwangarbeiders op de vlucht sloegen voor de naderende Amerikaanse troepen, werd hij samen met andere gewonden en zieken achtergelaten, “want die zouden toch wel sterven”. Op 3 april 1945 bevrijdden de Amerikaanse 3rd Armored Division en 104th “Timberwolf” Infantry Division de

groep achtergelaten gewonden en zieken. De Amerikaanse soldaten troffen tot hun verbijstering naast interessante installaties honderden dode gevangenen aan die overal verspreid lagen. Ze dwongen inwoners van Nordhausen om lange kuilen te graven waarin deze doden werden gedeponeerd. De inwoners van het nabijgelegen dorp Ufrungen werden verplicht om onderkomen en zorg te bieden aan de nog levende gevangenen. Tot geluk van Gijsbert kwam hij zodoende bij de familie Grölle terecht, die met hem te doen had en van de verzorging een serieuze aangelegenheid maakte. En bovendien was hij bruikbaar voor de Amerikanen, want hij sprak Duits en Engels, was zelf geen Duitser en dus betrouwbaar. De families Riem (Den Haag, NL) en Grölle (Ufrungen, Dld) hebben me veel verteld over dit gebeuren en hoe ze daar nog steeds mee te maken hebben. Zo vertelt mijn vrouw Marijke dat ze nooit rood-zwarte kleding aan mocht van haar vader... (Dat zijn namelijk de kleuren van de SS.)

Opdeling van Duitsland

De Geallieerden hadden al voor de capitulatie van Duitsland besloten, dat het land moest worden opgedeeld in vier gebieden die onder tijdelijk bestuur stonden van de de Geallieerden. Zo kwam het oosten van Duitsland onder bestuur van de Russen. Alleen Berlijn werd door de mogendheden gezamenlijk bestuurd en aldus verdeeld in vier delen. Tot grote frustratie van de inwoners van Nordhausen en omgeving (Deelstaten Sachsen-Anhalt en Thüringen) trokken de Amerikanen zich in juli 1945 terug tot de eerder afgesproken scheidslijn en kwamen zij dus terecht in de Russische invloedssfeer en werden zij later onderdeel van de "Deutsche Demokratische Republik" (DDR). Zo kwam het oosten van Duitsland onder bestuur van de Russen.

Alleen Berlijn werd door de mogendheden gezamenlijk bestuurd en aldus verdeeld in vier delen. Tot grote frustratie van de inwoners van Nordhausen en omgeving (Deelstaten Sachsen-Anhalt en Thüringen) kwamen zij als gevolg van een grondruil tussen de Amerikanen en de Russen terecht in de Russische invloedssfeer en werden zij later onderdeel van de "Deutsche Demokratische Republik" (DDR). Duitsland was opgesplitst en het IJzeren Gordijn werd neergelaten tussen de latere Bondsrepubliek en de DDR. Thüringen en Sachsen-Anhalt verdwenen achter dit IJzeren Gordijn.

Dubbele hereniging

In 1989 viel de Muur in Berlijn en er ontstond een sterke beweging om de twee Duitslanden weer samen te voegen. In 1990 werd de hereniging een feit en was vrij reizen in heel Duitsland weer mogelijk. Mijn schoonvader Gijsbert had door de jaren heen min of meer regelmatig briefcontact gehouden met de familie Grölle in Ufrungen en besloot in 1991 samen met zijn vrouw en twee van hun inmiddels volwassen kinderen, waaronder mijn vrouw Marijke, ze te gaan zoeken. En die zoektocht slaagde. Er ontstond een vriendschap, generaties overstijgend, die tot vandaag voortduurt en waaruit zelfs gezamenlijk nageslacht is voortgekomen....

Na de oorlog 1945 tot 1989

De Oostduitse autoriteiten lieten na de oorlog de resten van het kamp Dora jaren vrijwel ongemoeid. Interessante raket- en vliegtuigonderdelen waren al verzameld door de geallieerden en in honderden treinen voor onderzoek naar Amerika en Engeland gebracht. Toen de Russen het gebied binnentrokken, werden de nog overgebleven restanten naar Rusland afgevoerd. Wernher von Braun, de ontwerper van de Vergeltungswaffen 1 und 2 (V1 en V2), werd naar Amerika gebracht en speelde later een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de Amerikaanse ruimtevaarttechnologie. De Südharz bleef, net als vóór de oorlog, een mijnbouwgebied waar vooral gips voor de woningbouw werd en wordt gewonnen.

Wernher von Braun

Von Braun kennen wij in de moderne geschiedenis als de grondlegger van de Amerikaanse rakettechnologie. In de oorlogsjaren was hij echter een Duitse legerofficier, verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de Duitse V1 en V2, waarmee Engeland en later vooral bevrijd gebied werd bestookt. Bij de bouw van deze wapens kwamen alleen al zo'n 12.000 dwangarbeiders om het leven. Von Braun heeft dat weliswaar steeds ontkend, maar hij heeft wel degelijk persoonlijk concentratiekampgevangenen gerekruteerd in Buchenwald. Schoonvader Gijsbert heeft dat aan den lijve ondervonden.

Von Braun was lid van de Nazi-partij en bereikte in het Duitse leger de rang van “Sturmbahnführer” (majoor). Hij liet zich aan het einde van de oorlog arresteren door de Amerikanen, omdat hij net als veel collega-wetenschappers vooral bang was voor de Russen. De Amerikanen hebben vervolgens erg hun best gedaan zijn rol in de oorlog te bagatelliseren. Zij konden hem immers goed gebruiken bij de ontwikkeling van hun eigen rakettenteknik.

Na de “Wende” in 1989, ontwikkeling van de gedenkplaats Dora

Na de eenwording van Duitsland werd het terrein ontwikkeld tot monument en ook werd een museum ingericht. Het museum, het grottenstelsel en ook de Heimkehle werden onderdeel van de “Gedenkplatz KZ- Lager Dora-Mittelbau” en is opengesteld voor bezoekers. (Er is uiteraard veel foto- en filmmateriaal en in de grotten is nog wat materiaal te vinden, zoals resten van de raketmotoren en Britsen waarop de dwangarbeiders moesten slapen. In bijgebouwtjes op het terrein, die natuurlijk ook onderdeel zijn van het museum, vind je nog de verbrandingsovens voor gestorven dwangarbeiders. De Heimkehle, eigenlijk een druipsteengrot, is afzonderlijk te bezoeken. Omdat

het gebied bestaat uit karstgesteente, wat materiaal oplevert voor de bouw van huizen, bestaat de tentoonstelling in die grot uit een mengeling van oorlogsgeschiedenis en de huidige productie van gips. Bijzonder is dat in de directe omgeving een grote productie-eenheid van de Knauffabriek is te vinden. Hier wordt tot op de dag van vandaag gips gewonnen.

Informatie over de Harz

Veel informatie is uiteraard op Internet te vinden en dat kan ik dan ook aanraden. Want tegenwoordig is dit een mooi toeristisch gebied. De Harz is een zogenoemd middelgebergte en er zijn meerdere toeristische bezienswaardigheden. Iets naar het noordoosten van Nordhausen ligt het stadje Stolberg, dat zijn 18^e eeuwse uitstraling met vakwerkhuisen heeft bewaard, inclusief de hoofdstraat, de “Niedergasse”. Boven het stadje torent de middeleeuwse burcht “Schloss Stolberg” uit. Dit kasteel is de geboorteplaats van Juliana van Stolberg, de moeder van Willem van Oranje. Stolberg maakt deel uit van de z.g. Oranjeroute, die meerdere plaatsen in Duitsland aandoet. En zo is er ook weer een link met de Nederlandse geschiedenis.

De hoogste berg van de Harz is de Brocken (1411 m). Vanaf Nordhausen leidt een nog steeds gebruikte smalspoorbaan

naar de top van deze berg. Voorheen was dit een spionage- en afliuisterpost van de Oostduitse en Russische legers, met nog steeds bestaande uitkijktorens en radarapparatuur: een strategisch object tijdens de Koude Oorlog. Vanuit het westen werden de activiteiten op de berg door een in de Bondsrepubliek gelegeerde Nederlandse Luchtmacht eenheid in de gaten gehouden. Je moet wel een zonnige dag uitzoeken, want de top ligt al snel in de wolken.

Foto's zijn afkomstig uit familiearchief, wikipedia.org/bezettingzones; strijdbewijs.nl; dora.de; reddit.com; derharz.de

Een leven lang in de zeep

Herinneringen van Jan van der Lit, tekenaar constructeur bij de Persil

Sjaak Boone

Sinds 1934 is de zeepfabriek van de Nederlandsche Persil Maatschappij N.V. gevestigd op een prominente plek in de gemeente Jutphaas, een van de kernen van de gemeente Nieuwegein. De zeepfabriek is een van de grootste bedrijven, die in Jutphaas zijn gevestigd en zorgt dus voor veel werkgelegenheid. De vennootschap is een Nederlandse vestiging van het Duitse Henkel-concern. Dat concern is in 1876 in Aken opgericht door Fritz Henkel. Deze heeft een zelfwerkend wasmiddel uitgevonden. Op 6 juni 1907 wordt in Duitsland het wasmiddel Persil op de markt gebracht.

worden gevuld. Deze machine van eigen fabricaat wordt later vervangen door een aangekochte machine die wel 50 draagtassen per minuut kan vullen. Door regelmatig onderhoud kan de levensduur van die verpakkingsmachine sterk worden verlengd. Eind jaren '50 komen de eerste volautomatische wasmachines voor de huisvrouw op de markt en probeert Persil op die trend in te spelen. Er wordt een wasmiddel ontwikkeld, waarvan de schuimvorming wordt afgeremd. Dat wordt verkocht onder de naam Dixan.

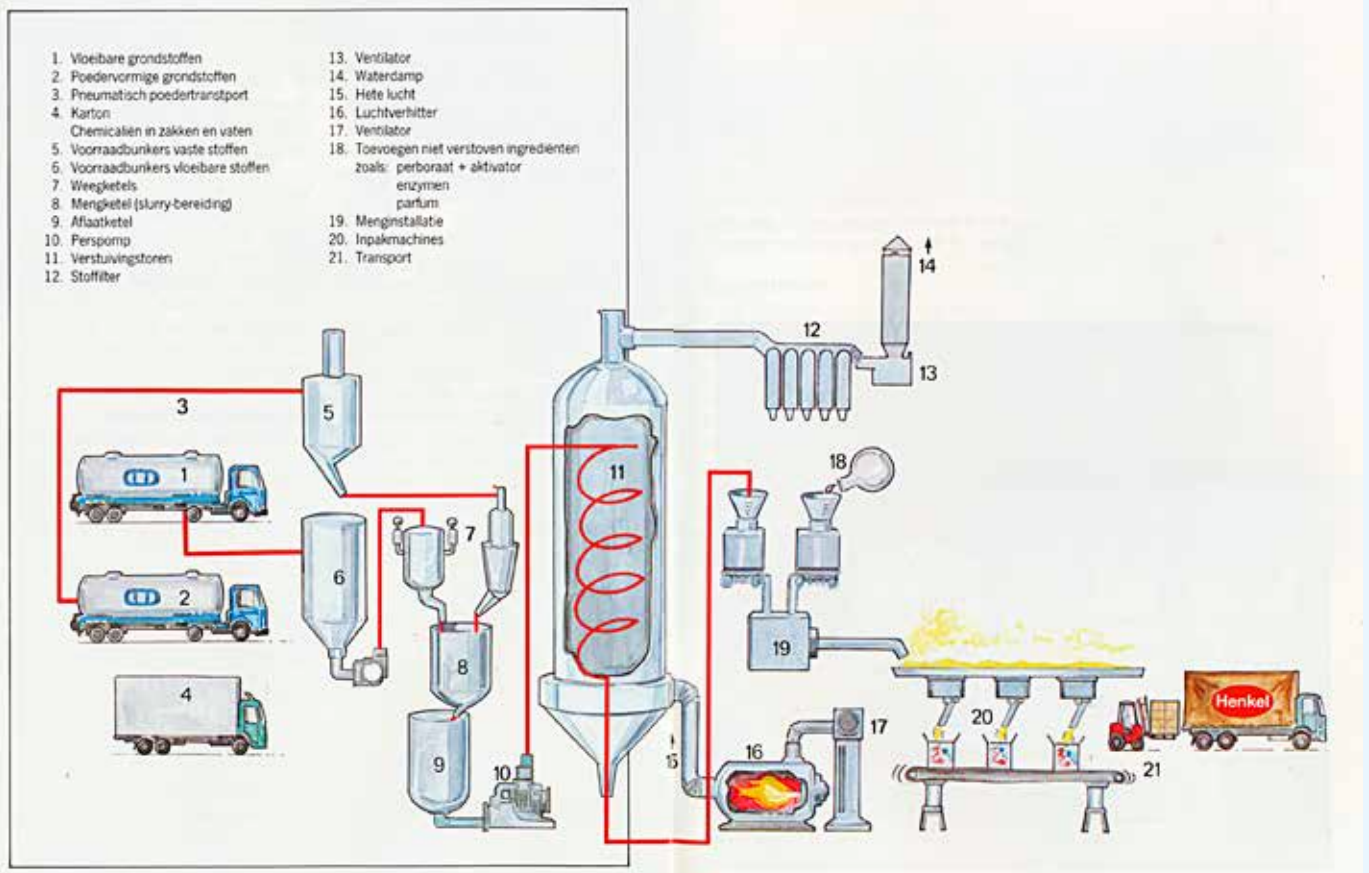
In 1970 treedt Jan van der Lit in het huwelijk. In 1972 wordt een dochter geboren, in 1975 een zoon. De Nederlandse Persilmaatschappij N.V. kondigt eind 1971 aan haar naam te wijzigen in Henkel Nederland BV. Het bedrijf kent dan een jaarlijkse omzet van 120 miljoen gulden. In de vestiging in Jutphaas werken dan 236 personeelsleden. Het hoofdkantoor van Henkel Nederland BV verhuist in 1982 van Amstelveen naar Nieuwegein. Henkel is op de Nederlandse markt een

Dat de zeepfabriek een goede werkgever is geweest mag blijken uit de loopbaan van Jan van der Lit, tekenaar constructeur. Zijn motto is: "Als je je werk leuk vindt, dan is het geen werk, maar is het een hobby". Jan vindt dat hij dus geen dag heeft gewerkt. Jan is inmiddels 77 jaar en wanneer hij kan is hij op het fabrieksterrein te vinden, waar een klein museum is opgesteld met reclamemateriaal en foto's van de overbekende zeepfabriek.

Jan van der Lit wordt in de zomer van 1947 geboren in de gemeente Tull en 't Waal. Na de lagere school volgt hij op de LTS (Lagere Technische School) te Culemborg de richting metaalbewerking. Hij blijkt een goede leerling en vervolgt zijn opleiding op de UTS (Uitgebreide Technische School, nu MTS) te Utrecht met de richting werktuigbouw. Gedurende zijn praktisch jaar in 1965 volgt hij diverse stages; de eerste is bij de afdeling Openbare Werken van de gemeente

Utrecht, waar zijn naamgenoot en ver familielid werkzaam is. De tweede stage is bij de machinefabriek Jaffa te Utrecht. Uiteindelijk loopt hij stage bij Persil en treedt daar in 1966 in vaste dienst. Bij zijn opleiding is opgevallen, dat Jan een bekwaam technisch tekenaar is. Jan start als onderhoudsmonteur. Vanaf 1 januari 1967 is hij tekenaar constructeur. Persil ontwikkelt eigen installaties, zoals een verpakkingsmachine. Jan helpt mee om een eerste ontwerp te tekenen, waarbij 18 draagtassen per minuut kunnen

van de grootste concurrenten op wasmiddelengebied van Unilever. Het bedrijf heeft een uniek fabricageproces voor het vervaardigen van zeepoeder. Henkel maakt gebruik van een droogtoren, die in eigen beheer is ontwikkeld. De ruwe grondstof bestaat uit een papachtige brij van poedervormige en vloeibare grondstoffen, die slurry wordt genoemd. Deze slurry wordt verhit

en opgepompt naar de top van de droogtoren. Dat is een tientallen meters hoge cilinder met een doorsnee van 4,5 meter. Bovenin wordt de slurry met behulp van enkele sproeikoppen verstoven tot kleine druppeltjes. Deze druppeltjes vallen naar beneden en komen dan terecht in een hete luchtstroom van ca. 200 graden Celsius. Het vocht aan de oppervlakte van elk druppeltje verdampt en er ontstaat een

onregelmatig gevormde fijne korrel. Door die onregelmatige vorm lost het wasmiddel goed op in water. Aan het zo gevormde poeder worden nog andere middelen toegevoegd zoals bleekmiddelen, wasversterkers, enzymen en wat geurstoffen. In de eerste jaren kunnen de directe burens meegenieten van het fabricageproces. Op regelmatige tijdstippen ruiken zij wat er wordt geproduceerd, later in de week horen zij het geklop van hamers wanneer het in de droogtoren vastgeklonterde wasmiddel wordt losgeklopt.

In 1979 en 1982 vindt er een verbouwing plaats van die droogtoren. Jan van der Lit vervaardigt de tekeningen en fotografeert de nieuwe aanpassing. Drie jaar later wordt de binnentoren verbouwd. Jan fotografeert zijn zoon, die in het gevaarte is geklommen, dat klaar staat om te worden gemonteerd. In 1989 worden opslagbunkers op het dak gemonteerd. Persil laat het metaalconstructiewerk uitvoeren door plaatselijke bedrijven zoals Remont of van Bentum. Voor het ophijzen van de vaak zware onderdelen maakt Persil gebruik van transport- en kraanwagenbedrijven zoals E.J. van Dijk

Vernieuwing van de verstuivingsstoren van de Persil in 1979 (links) en 1982 (rechts)

Als u meer foto's hiervan wilt zien, kunt u contact opnemen met de redactie: mail naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

en Nederhoff. In 1991 ontstaat er een nieuwe joint-venture tussen Henkel en het Amerikaanse bedrijf Ecolab BV. Dat Amerikaanse bedrijf is gespecialiseerd in was- en schoonmaakmiddelen voor ziekenhuizen en bedrijven. De fabriek in Nieuwegein wordt door Henkel-Ecolab overgenomen. Vanaf 2001 stapte Henkel uit de samenwerking en is de fabriek eigendom van Ecolab BV.

De afdeling Technische Dienst bestaat uit een afdeling onderhoud en een afdeling nieuwbouw. Jan van der Lit is van 1991 tot 1996 hoofd Onderhoud van de Technische dienst. In 1997 stapte hij over naar de afdeling Nieuwbouw. Na een dienstverband van meer dan 43 jaar maakt Jan in 2009 gebruik van de VUT-regeling. Dat betekent niet dat hij afscheid neemt van het bedrijf waar hij zijn hele leven heeft gewerkt. Hij krijgt een 0-urencontract voor één jaar, dat 12 maal is verlengd. Daarna verricht Jan van der Lit vrijwilligerswerk op het fabrieksterrein. Zo is hij betrokken bij het inrichten van het bedrijfsmuseum en helpt hij bij het verplaatsen van het bedrijfsarchief naar het

Utrechts Archief. Jan heeft belangstelling voor de geschiedenis van de Persilfabriek en heeft in 2008 meegewerkt aan een tentoonstelling "Persil, Henkel en Ecolab 3/4 eeuw in Jutphaas en Nieuwegein" in het Museum Warsenhoeck.

Omdat de zeepfabriek wordt gezien als een chemisch proces is Persil verplicht om een bedrijfsbrandweer te hebben. Deze fabrieksbedrijfsbrandweer is vanaf 1935 actief. Jan van der Lit is vanwege zijn functie bij de Technische dienst lid van het team. Persil heeft zelfs een eigen brandweerauto. Bij wedstrijden tussen verschillende bedrijfsbrandweerteams haalt het Persil-team vele prijzen, die worden gekoesterd in het bedrijfsmuseum. Jan van der Lit krijgt de brandweerauto aangeboden voor zijn 45-jarig dienstverband. Een afbeelding van die brandweerauto is te vinden op het visitekaartje van Jan.

Na de Corona-pandemie in 2020 zakte de omzet van Ecolab in en is de installatie te groot voor de afgenomen vraag. De droogtoren wordt ontmanteld, waar

na weinig meer overblijft van het unieke fabricageproces. Het terrein en het kantoorgebouw van Henkel is aangekocht door de gemeente Nieuwegein. Om niet-gewenste ontwikkelingen te voorkomen heeft de gemeente Nieuwegein een Ontwikkeldkader voor het Henkel-Ecolab terrein vastgesteld.

Het gebied en de gebouwen van de oude zeepfabriek zijn industrieel erfgoed. Het staat in de top 100 van Usine, de Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed. De gemeente heeft een Ontwikkeldkader voor dit gebied, zie ikben-nieuwegein.nl.

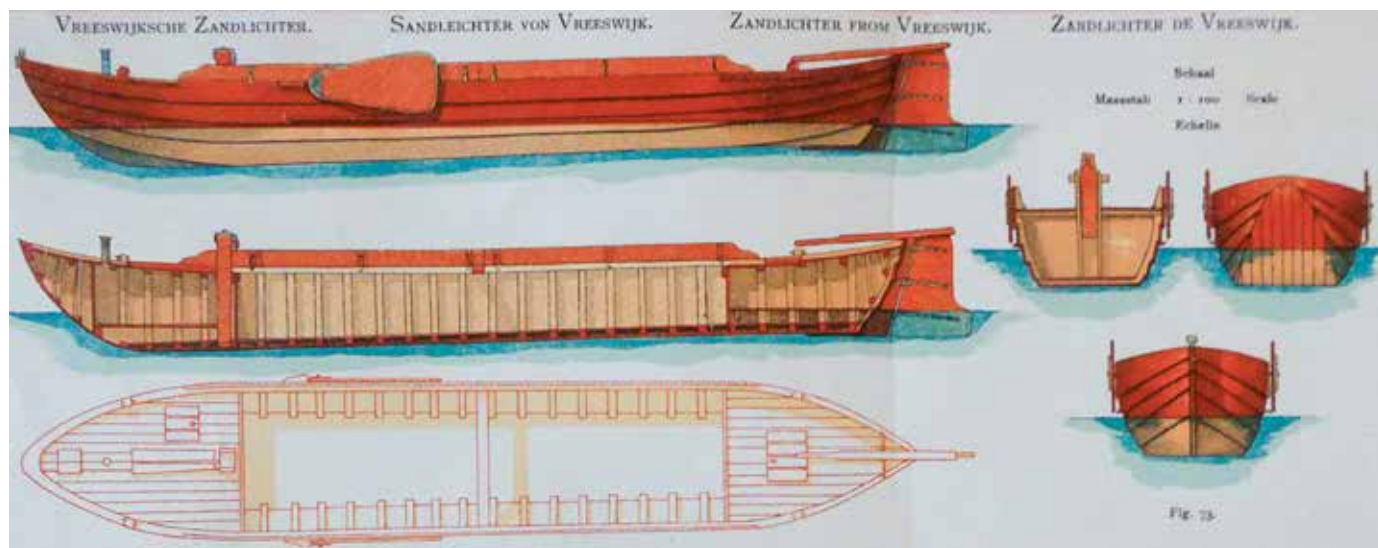

Collectie Van Zutphen:

Bedrijvigheid aan en op het water in Vreeswijk

Bart Jan Damstra

In 2023 mocht de Historische Kring van de erven van de heer F. van Zutphen zijn historisch waardevolle, omvangrijke en belangrijke historische en topografische Collectie Vreeswijk ontvangen. In deze bijdrage aandacht voor de bedrijvigheid aan en op het water in Vreeswijk aan de hand van enkele foto's uit deze collectie.

Afb. 1. Prent van een houten "Vreeswijksche zandlichter" (collectie auteur)

Vreeswijk en zand

Vreeswijk en zandschippers zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Begin 20^e eeuw heeft Vreeswijk zelfs de grootste vloot van zandschepen in Nederland. Vreeswijkse schippers beugelen het zand op in de Lek en in de Waal. Men weet precies waar men welke soort zand kan winnen. De term 'zandschipper' komt vanaf de 18^e eeuw voor in de Vreeswijkse archieven. Het wordt dan blijkbaar veelvuldig gecombineerd met andere activiteiten, zoals een winkelbedrijf, een kroeg, 'negotie in 't klein', etc. Begin 19e eeuw verschijnt ook de term 'zandboer'. Het beugelen van zand gebeurt oorspronkelijk handmatig met een beugel, een lange stok met een net gemaakt van zeildoek. In de 19e eeuw is sprake van het (houten) scheepstype 'Vreeswijkse zandlichter' (zie afb. 1). De schepjes zijn 2 à 3 meter breed en 12 à 15 meter lang. Rond 1900 doen stalen schepen hun intrede. De beugel wordt aan de giek gekoppeld, maar het blijft ondanks deze en verdere mechanisatie zwaar werk. Weer later worden ook grijpers ingezet (zie afb. 2). De 'Viaanse reigers' noemen de Vreeswijkers

Afb. 2. Een zandschip met zijschroef (een 'lamme arm', een fenomeen dat voor WO2 zijn intrede deed) met gripper aan het werk in de Lek bij Vreeswijk, ter hoogte van het fort, gezien naar het oosten. Het weidse uitzicht over de Lek wordt nog niet beperkt door de A27 en de brug over de Lek. Jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen). Wie herkent dit schip en/of de bemanning?

'zandhappers' (de plaatselijke carnavalsvereniging droeg ook deze naam). Na de jaren 1960 worden de klassieke zandsche-

pen niet meer gebruikt. Ze zijn dan volledig vervangen door zandzuigers en ander groter materieel.

Afb. 3. Schepen bij Van Loon in de Vaartse Rijn, gezien vanaf de Prins Hendriklaan naar het noordoosten. Op de voorgrond het schip 'De Onderneming'. Daarachter wordt een zandschip gelost, mogelijk is dit hetzelfde schip als op afb. 2. Op de achtergrond scheepswerf Van Zutphen. 15 juni 1966 (HKN coll. Van Zutphen)

De schippers lossen hun schepen even ten noorden van het dorp, langs beide zijden van de Vaartse Rijn, waar dan di-

verse zand- en grindhandels gevestigd zijn. Hier herinnert 'de loswal' ter hoogte van de RK St. Barbarakerk nog aan. De

zandzeverij van Van Loon is gevestigd op de Helling, maar verhuist later noordelijk naar een nieuwe locatie langs de Vaartse Rijn (zie afb. 3). Ook lost men het zand direct ter plaatse bij de afnemers, bijvoorbeeld in Utrecht. Tussen de Prins Hendriklaan (tot 1915: Rijndijk) en de Vaartse Rijn (hier 'het oude gat' genaamd) staan jarenlang de kenmerkende zandtrechters van de firma Van der Vlerk-Zwitink (zie afb. 4).

Scheepsmakers, zeilmakers en mastenmakers

In het dorp waarin alles draait om de scheepvaart, komen ook al vanouds scheepswerven, zeilmakerijen en mastenmakerijen voor. In de Vreeswijkse archieven is eind 16^e eeuw al sprake van scheepsmakers en een scheepswerf. De 'meester zeilmakers' en 'meester scheepsmakers' zijn prominente en niet onbemiddelde figuren in het Vreeswijk van de 17^e en 18^e eeuw. De ingebruikname van de Koninginnensluis en het Merwedekanaal eind 19^e eeuw trekt een hoop nieu-

Afb. 4. De zandtrechters van de firma Van der Vlerk-Zwitink aan de Prins Hendriklaan langs de Vaartse Rijn, gezien naar het noorden. Geheel links de Openbare lagere school uit 1913. 27 september 1965 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 5. Scheepswerf Van Zutphen, gezien vanaf 'de punt' naar het noordoosten. Geheel rechts de helling aan de hellinghaven. Later zou langs het Merwedekanaal een grotere helling worden gebouwd. Achter de bedrijfsgebouwen van de werf is de grote hal van de machinefabriek te zien, die in 1947 op het souterrain van het verder gesloopte Huis de Wiers (uit 1654) werd gebouwd, deze wordt in 1952 door de werf aangekocht. Links de voormalige orangerie van Huis de Wiers, onder andere bewoond door de familie van parlevinker Albert van Ieperen. Vermoedelijk jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 6. De sierlijke oostelijke gevel van de orangerie, een zogenaamde 'Gelderse gevel'. Jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

we middenstanders en bedrijvigheid aan van buiten. Zo vestigt de uit Mijdrecht afkomstige scheepsbouwersfamilie Zutphen zich in 1906 in Vreeswijk, waar het de scheepswerf van Bennik heeft overgenomen. De werf ligt naast het Huis de Wiers, gunstig gelegen bij de splitsing van de Merwedekanaal en Vaartse Rijn, tegenover 'de punt', (zie afb. 5).

In het pand Dorpsstraat 55 is begin 20^e eeuw de mastenmakerij van Van Dijk gevestigd (zie afb. 7). Opvallend is de functionele knik in de gevel en de brede deuren. Het pand is specifiek ontworpen om de masten gemakkelijk naar binnen en buiten te kunnen verplaatsen. Tegenwoordig heeft het pand een verdieping en is het bepleisterd. De kenmerkende, opvallende knik en de brede deuren zijn nog altijd aanwezig.

In het noorden van de gemeente Vreeswijk, wordt begin jaren 1960 aan de oostzijde van het Merwedekanaal in de polder De Wiers de grote bedrijfshal gebouwd van Vlietjonge (zie afb. 8), producent en handelaar in stalen producten. Het is in die periode één van de grootste werkgevers van Vreeswijk, met meer dan 50 werknemers. Het is in de beginjaren alleen bereikbaar via de (verlengde) Wierselaan. Vanaf de jaren 1970 ontsluit de Wiersebrug het industrieterrein De Wiers.

Afb. 7. Dia van een foto van de mastenmakerij van Van Dijk, nu Dorpsstraat 55. Opvallend is de functionele knik in de gevel en de brede deuren om de masten gemakkelijk naar binnen en buiten te kunnen verplaatsen. Voor deze deuren poseert de mastenmaker met een grote blokschaaf. Links is naast het woonhuis (nu Dorpsstraat 56) nog net een deel van de zijgevel en het dak van de voormalige RK St. Barbarakerk te zien. De foto dateert dus van vóór 1928/29, toen deze kerk gesloopt werd en plaats maakte voor verenigingsgebouw St. Jan (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 8. De bedrijfshal van Vlietjonge aan het Merwedekanaal in aanbouw, naar het oosten gezien vanaf de straatweg naar Utrecht. Begin jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Activiteiten 2025

Historische Kring Nieuwegein

Expositie "Jong in de Oorlog"

Verlengd tot 14 september in Museum Warsenhoek.

In deze expositie is te zien en te horen hoe inwoners van de gemeenten Vreeswijk en Jutphaas de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Twaalf mensen die toen kind waren, vertellen erover.

Tevens krijgt u de Special van de Cronyck de Geyn mee (zolang de voorraad strekt....)

Kunst-expositie "Armando"

Kom kijken, t/m 27 april in Museum Warsenhoek.

De bijzondere doeken van Armando tonen voortdurend de aanwezigheid van de oorlog.

Lezing "Jong in de Oorlog" door Ad van Liempt

Donderdag 17 april van 20.00 tot 22.00 uur in het Stadhuis (Bibliotheek Nieuwegein).

Foto-expositie "Wij waren jong in de Oorlog" door Marijke van Vliet

In maart en april in de foyer van DE KOM (Stadsplein 6).

Foto's gemaakt bij de interviews voor "Jong in de Oorlog".

Herdenking op woensdag 23 april

Monument op de Nedereindseweg (naast de Dorpskerk Jutphaas).

Leerlingen van Montessorischool De Vleugel leggen samen met leden van de Historische Kring Nieuwegein bloemen.

Boekpresentatie van het 3de deel van 'Twee dorpen in Oorlogstijd' door de auteur Renée Blom

Zaterdag 3 mei 2025 om 14.30 uur in Museum Warsenhoek.

Kunst-expositie 'Jong in de oorlog' van Heleen Zaanen

Zondag 4 mei - 14:00 uur opening – t/m 29 juni in Museum Warsenhoek.

Van 4 mei tot en met 29 juni zijn op de kunstzolder van Museum Warsenhoek schilderijen en ander werk te zien van de Nieuwegeinse kunstenaar Heleen Zaanen. Haar werken sluiten aan bij het thema van de expositie 'Jong in de Oorlog', die tegelijkertijd in het museum wordt gehouden. De vragen die je stelt en de zorgen die je maakt als je de wereld van nu beschouwt. Het waarom van dit alles en het door de geschiedenis heen niet stoppen van dit alles. Wat doet een oorlog met een kind? Waarom voeren volwassenen steeds weer oorlog (in het groot en in het klein)? Wat moet er komen van alle ontheemde en getraumatiseerde kinderen? Hoe kunnen volwassenen kinderen voorleven en hun wereld beschermen? Vragen, geen antwoorden.

Historische wandeling "Het verhaal van de schietpartij op 7 mei 1945 in Jutphaas" door Henk Valkenet

Woensdag 7 mei op de hoek van de Herenstraat met de Nedereindseweg (bij de vlinder aan de overkant van de kruising)
De eerste keer van 17.00 uur tot circa 18.00 uur.
De tweede keer van 19.00 uur tot circa 20.00 uur.

Onthulling monument Lekbrug: 20 juni 2025

Voor actuele en aanvullende informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoek.nl.

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuis

Vrijdagen 25 april, 30 mei en 27 juni van 15 tot 18 uur
in de Museumwerf

Rondvaarten

Op afspraak van 13 april tot 1 oktober:

- Rondvaart Openluchtmuseum Nieuwegein
- Historische vaartocht naar Stadskraan in Utrecht
- Historische vaartocht naar 't Klaphek in IJsselstein

Tentoonstelling verbinding Vreeswijk – Vianen.

Opening/start nog nader te bepalen: kijk op de website.

Kinderplein

Zaterdag 26 april (Koningsdag) van 10.00 tot 15.30 bij
Museumwerf Vreeswijk

Kids opgelet!! Kom op naar de Museumwerf. Daar is het Kinderplein met een uitgebreid programma. En neem meteen je familie gezellig mee.

Een greep uit de activiteiten:

Zeilkompjes beschilderen, cup-cake versieren, schminken, verkleed uit de verkleedkist en daarmee misschien wel op de foto bij beroepsfotograaf Reggie Kuster, safari-springkussen met glijbaan en een leuke doe-route over de Museumwerf.

Een grappige ballonnenclown zorgt voor een vrolijke noot. En kom eens aan boord bij de reddingsbrigade en neem een kijkje achter de schermen.

Natuurlijk is het Theehuys geopend voor een lekker hapje of een drankje op het gezellige binnen- en buitenterras.

Let op! Niet alle activiteiten zijn gratis! Inkomsten komen ten goede aan het Kinderplein.

Brugwachter Jan de Bruin brengt vanaf de Rijnhuizerbrug een groet aan de bemanning van een passerend schip. (Collectie HKN)

Kijk voor actuele informatie en verdere activiteiten op www.museumwerf.nl.

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 juni a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties.

Wij verwachten dat de volgende Cronyck half juli door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Nieuwegein heeft veel idyllische plekjes, dit is er één van. De foto dateert van september vorig jaar, toen de bomen nog volop in het blad zaten. Weet u waar we dit stukje in onze stad kunnen vinden? Het lijkt me geen al te moeilijke opgave. Als u de naam van de straat óf de naam van het watertje weet, stuur dan uw oplossing vóór 15 mei naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl en wie weet komt u uit de hoge hoed als winnaar van een waardebon van € 20,-. Meedoen verplicht u tot niets.

In de vorige uitgave zagen we een deel van het logo van Kinderdagverblijf 'De Toverfluit' aan de Roskamweide in de wijk Batau-Noord. Er waren heel wat goede inzendingen, maar ditmaal kwam Aaltje van Dijken als winnaar van de waardebon uit de bus. Overigens, de winnaars van de zoekfoto in de Tweede-Wereldoorlog Special zijn Joke en Jaap Wisse. We zagen op de foto de beschadigde leeuw op het bordes van het oude Gemeentehuis van Jutphaas. Ook zij kunnen een waardebon tegemoetzien.

Foto: Ton Vis

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

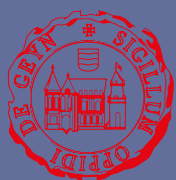
Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS WEER KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 47 - Nummer 3 - 2025

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Sjaak Boone

Kees van der Heijden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorpagina dit keer een mooie foto van de Koninginnensluis, vol met schepen. De foto is gemaakt door Cisca de Ruiter, organisatiemedewerker van Museumwerf Vreeswijk.

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Hoera! De Cronyck de Geyn is er weer! Wat fijn! U houdt nu een mooi magazine vol interessante informatie in uw handen en kan zo lekker gaan lezen: van een artikel over de spuitoren en het Verlaathuis met veel foto's, door Bart Jan Damstra tot informatie over de bevrijding van Nederlands-Indië, voor velen het echte eind van de Tweede Wereldoorlog. In Nieuwegein wordt dit herdacht op 15 augustus bij het monument aan de Nedereindseweg. Ook beginnen we nu een nieuwe serie 'Wist u dat' met foto's van kunstwerken in Nieuwegein: kende/kent u ze allemaal? Daarnaast is er een reactie van Els van Mourik op de serie 'Van Waey en Zonen, meestersmeden' door Hans Fokkenrood. En u kunt zich er al op verheugen dat hij zelf volgend nummer weer een aflevering schrijft over Dirk Adriaenszn.

Verder zijn er nog meer interessante artikelen dus leest u vooral lekker verder. En kijkt u dan ook naar de activiteiten, die achterin dit magazine genoemd worden; daar vindt u nog meer inspiratie om te lezen en te doen in Nieuwegein!

*Namens de redactie,
Annie van Rees (eindredacteur)*

Inhoud

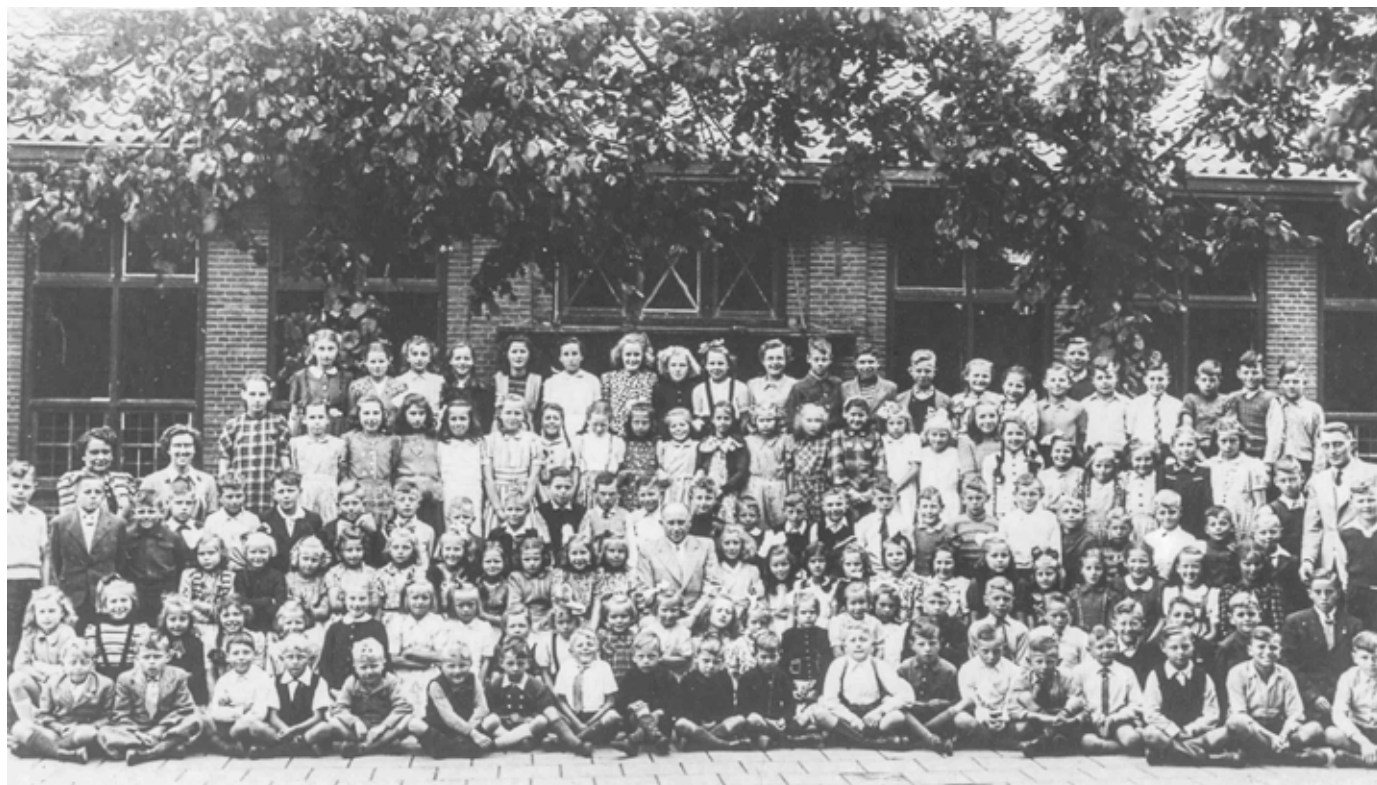
Van de redactie	2
Van Nieuw-Guinea naar Nieuwegein <i>Sjaak Boone</i>	3
Wist u dat: de handslag	8
Japanse bezetting van de Pacific <i>Kees van der Heijden</i>	9
Cals forever! <i>Annie van Rees</i>	12
De spuitoren en het Verlaathuis in Vreeswijk in beeld <i>Bart Jan Damstra</i>	13
Wanneer overleed Adriaen Jansz van Waey – een genealogische puzzel <i>Els van Mourik</i>	19
Schip met een bijzonder verhaal bij Museumwerf Vreeswijk <i>Cisca de Ruiter</i>	22
Activiteiten 2025	26

Van Nieuw-Guinea naar Nieuwegein

Hoe de herdenking van de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 naar Nieuwegein kwam.

Sjaak Boone

De oud-gymnastiekleraar Theo Hanselaar, nodigde mij in 2024 uit om deel te nemen aan de jaarlijkse herdenking van de overgave van de Japanse bezetters in Nederlands-Indië. Ik besloot om namens mijn schoonouders de plichtigheid in de Dorpskerk van Jutfaas bij te wonen. Hoe komt het dat die herdenking niet alleen in Den Haag, maar ook in Nieuwegein wordt herdacht?

Evert Hanselaar zit tussen zijn leerlingen in 1948, het jaar waarin hij werd benoemd tot hoofdonderwijzer van de School met den Bijbel te Jutfaas. (bron HUA X231279 - 1000505)

Het initiatief voor de herdenking is in 2018 door Theo Hanselaar in samenwerking met Elja Schwarz van het comité 4 en 5 mei Nieuwegein genomen.

Evert Hanselaar, de vader van Theo, heeft als hoofd van de School met den Bijbel (de latere Koningin Julianaschool) in Jutfaas ervoor gezorgd dat er leden van de Papoea-gemeenschap in die gemeente zijn komen wonen. Zijn school kon wel wat leerlingen gebruiken en Jutfaas had woningen beschikbaar. Hij heeft, samen met wethouder Gerrit Swaan, de Papoea's die in Amerongen in vakantiewoningen woonden, uitgenodigd om naar Jutfaas te komen. Doordat de school er leerlingen bij kreeg hoefden er geen combi-klassen meer gemaakt te worden. En zo kreeg de

gemeente Jutfaas er ineens een groep Papoea's bij.

Mijn "Indische" schoonouders

Nu maak ik een uitstapje naar het verhaal van mijn schoonouders. Dat toont de algemene ervaringen van de groep Indische Nederlanders die plotseling vanuit de tropen een leven moesten opbouwen in het koude en onvriendelijke Nederland. Mijn schoonouders woonden voor de oorlog in Bandoeng op het eiland Java maar hebben later allebei te maken gehad met Nieuw Guinea.

Zij leerden elkaar kennen in de blanke gemeenschap van Bandoeng. Mijn schoonmoeder Jootje Frumau werkte als lerares klassieke talen bij het Christelijk

Lyceum te Bandoeng; de rector daarvan was haar oom Jan Overweel, zij woonde bij hem in. Mijn schoonvader mr. J.J. (Joost) Wentink was in Utrecht geboren op de Jutfaseweg. Na zijn studie rechten vertrok hij in 1928 naar Bandoeng om daar te gaan werken op de redactie van De Preangerbode, die eigendom was van zijn oom Charles Wilhelm Wormser. Met zijn talenknobbel leerde hij daarvoor Japans. Via de gereformeerde kerk leerden mijn schoonouders elkaar in 1936 kennen. Joost Wentink startte in 1941 als officier speciale diensten bij de Koninklijke Marine. Hij kwam door zijn kennis van het Japans terecht op Kamer 14, de afdeling die de codeberichten van de Japanse Marine moest ontcijferen. Onder de

Joost Wentink en Jootje Frumau bij hun huwelijk op 23 juni 1936.
(bron: collectie auteur)

Mevrouw A.M. Platteel-Laseur, echtgenote van de gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea, bezoekt in 1958 de Baliemvallei. In het midden bestuursambtenaar R.A. Gonsalves. (bron: collectie auteur)

Japanse bezetting volgde een verschrikkelijke periode van internering in gevangenkampen waarbij het echtpaar van elkaar werd gescheiden.

Joost Wentink werd vervoerd naar Japan in Osaka. Toen het Japanse leger zich niet wilde overgeven werd een atoombom afgeworpen boven Hiroshima. Japan capituleerde en Joost kwam vrij. Zijn vrouw Jootje beleefde in haar kamp op Java roerige tijden na de Japanse overgave op 15 augustus 1945. Indonesische jongeren maakten de straten onveilig. De Japanse bewakers van het vrouwenkamp beschermden de bewoonsters. Pas na een paar bange maanden konden zij naar Nederland reizen.

Nederland draagt het bestuur van Nieuw-Guinea over aan Indonesië

Nederlands Nieuw-Guinea was grotendeels een onontgonnen gebied met nauwelijks een infrastructuur. Even voor de Tweede Wereldoorlog was het gebied van de Baliemvallei en de Wisselmeren in kaart gebracht. De Papoea-bevolking leefde in stamverband. Als geldmiddel werden kauri-schelpen gebruikt. Kannibalisme kwam vaak voor, de mannen hadden als kledingstuk een peniskoker.

Nederland had bij de overdracht van het landsbestuur aan Indonesië in 1949 het bestuur over Nederlands Nieuw-Guinea niet overgedragen. Toen er vijandelikheden dreigden tussen Nederland en Indonesië over Nieuw-Guinea deed de vereniging "Nederland-Indonesië" al in januari 1958 een oproep om afstand te doen van dat eiland. Die oproep werd on-

dertekend door een zeventig prominente Nederlanders. Joost Wentink was één daarvan.

Voordat werd besloten om het bestuur over Nieuw-Guinea over te dragen aan Indonesië had Nederland een aantal Papoea's opgeleid tot bestuursambtenaar. Zij waren lid van de door het Nederlands bestuur ingestelde Nieuw-Guinea Raad en mochten daarom na de overdracht naar Nederland verhuizen. De voorzitter van de Nieuw-Guinea Raad Nicolaas Jouwe en de vicevoorzitter Marcus Kaisiepo vestigden zich in 1963 in Delft.

F. Springer (alias van Carel Jan Schneider) als bestuursambtenaar in de Baliemvallei (1962).

De wethouder en de hoofdonderwijzer

Voor mijn onderzoek naar de groep Papoea's die naar Jutfaas zijn gekomen raadpleegde ik Theo Hanselaar. Hij gaf mij de namen van de families met kinderen, die bij zijn vader naar school gingen.

Zijn moeder was verwant met Gerard von Meijenfheldt, die een hoge functie had gehad in de juridische tak van het bestuur in Nieuw-Guinea. Niet uit te sluiten is dat vader Evert Hanselaar zich daarom het lot van de Papoea-gemeenschap aantrok. Gerrit Swaan werd in 1958 als raadslid gekozen voor de Christelijk Historische Unie (CHU) in de gemeente Jutfaas. (Die partij ging later op in het CDA.) Swaan werkte als administrateur bij de N.V. Watertransportmaatschappij Rijn-Kennemerland in Jutfaas en werd in 1965 tot wethouder van die gemeente benoemd. Op 1 juli 1971 fuseerden de gemeenten Jutfaas en Vreeswijk tot Nieuwegein, die werd aangewezen als groeikern. Daarom waren er wel wat woningen beschikbaar voor Papoea's. Gerrit Swaan werkte ook daar als wethouder tot hij in februari 1976 werd benoemd tot burgemeester van de Zuid-Hollandse gemeente Koudekerk aan de Rijn.

Nieuw-Guinea als schone slaapster

Mijn schoonvader mr. J.J. (Joost) Wentink werkte na zijn terugkeer naar Nederland bij de Marine Inlichtingendienst (MARID). Hij trad in 1947 in dienst bij de Nieuwe Haagsche Courant, die veel lezers had onder leden van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), een andere partij die opgegaan is in het CDA. Joost Wentink

Boekomslag van de reisbeschrijving van Joost Wentink. (bron: collectie auteur)

deed met zijn achtergrond als journalist in Bandoeng verslag voor die krant van de soevereiniteitsoverdracht naar Indonesië in 1949.

In 1955 kreeg Joost Wentink het verzoek van de Nederlandse Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) om als journalist van de Nieuwe Haagsche Courant een bezoek te brengen aan Nieuw-Guinea en daarover een reportage te schrijven over de Nederlandse ontwikkelingshulp. Hij bezocht verschillende projecten en zendingsposten en werd ontvangen door de Gouverneur-Generaal Jan van Baal. Hij schreef over zijn ervaringen enkele artikelen, die in de krant werden gepubliceerd en later werden gebundeld in het boek "Nieuw Guinea, schone slaapster wordt wakker".

Familie en kennissen van Jootje

In de familie was er nog een band met Nieuw-Guinea. Kees Overweel, een neef van Jootje Frumau, nam dienst in het leger als commando. Hij werd in februari 1944 vanuit Australië gedropt in het oerwoud van Nieuw-Guinea om daar de bestuursambtenaar Victor de Bruyn - ook wel bekend als "Jungle Pimpernel" - te ondersteunen bij zijn strijd tegen de Japanners. Deze publiceerde zijn memoires onder de titel "Het vergeten Volk". Anders dan bij de andere eilanden van Indonesië had de Japanse overgave voor Nieuw-Guinea weinig gevolgen.

Een collega van Jootje Frumau bij het Christelijk Lyceum te Bandoeng was de leraar Duits Jan Schneider. Deze werd ook in 1941 collega van haar man Joost Wentink als medewerker van de cryptologische dienst Kamer 14 te Bandoeng. Jan Schneider was de vader van de schrijver en diplomaat Carel Jan Schneider, die onder het pseudoniem F. Springer diverse verhalen heeft geschreven over zijn ervaringen als bestuursambtenaar in

Joost Wentink (re) en G.B. Rebel van de Rijksvoorlichtingsdienst (li) op werkbezoek. (bron: collectie auteur)

Nieuw-Guinea. Hij werkte daar vier jaar, waarbij hij van 1960 tot 1962 als controleur een post had in het Oostelijk bergland van de Baliemvallei. [afb 7]

Van Nieuw-Guinea naar Nederland

het verhaal van Adoliena Asmuruf

Maar hoe herinneren de naar Nederland verhuisde Papoea's zich die periode? Adoliena Asmuruf vertelt:

Ik ben de dochter van Samuel (Sem) Asmuruf (1934 – 2015) en Lea Asmuruf -Antoh (1938-2020), beiden geboren en getrouwd in het dorp Aitinjo, District Maybrat- provincie Sorong in het voormalig Nederlands Nieuw-Guinea. Ze verhuisden naar Sorong, waar Sem Asmuruf een politieopleiding ging volgen.

De Indonesische President Soekarno eiste dat Nederland het bestuur over Nieuw-Guinea zou overdragen aan Indonesië. Vanaf de jaren 1955-57 nam de politieke onrust toe. Indonesië stuurde commando's als infiltranten naar Nederlands Nieuw-Guinea. Nederland stuurde meer militairen om daar samen met leden van de Papoea-politie tegen te vechten. Ze gingen op patrouille in het oerwoud om Indonesische soldaten op te pakken en gevangen te zetten. In Jayapura volgde de heer S. Asmuruf samen met andere Papoea's uit Sorong verdere politieopleidingen (zoals een opleiding inlichtingendienst). Hij werd later ingedeeld bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst.

In 1961 werden de Papoea's door Nederland voorbereid om zelfstandig hun land te besturen. Daarvoor werd de Nieuw-Guinea Raad opgezet, bestaande uit Papoea-intellectuelen en bestuursambtenaren. Onder politieke druk van Amerika moest Nederland Nieuw-Guinea overdragen aan Indonesië. In oktober 1962 kwamen er veel Indonesische soldaten richting Sorong en wij moesten vluchten, omdat we met nog andere Papoea's van de Inlichtingsdienst op de zwarte lijst stonden om gedood te worden.

Mijn vader kwam op een zekere dag vroeg thuis en zei tegen mij moeder: "Kleed de kinderen (twee meisjes en een zoon) vlug aan. Pak alleen het hoogst nodige in, laat verder alles achter, we moeten nu snel weg !!" Mijn moeder vroeg aan mijn vader: "Is Nederland heel ver weg?" - "Ja", zei mijn vader, "het is aan de ander kant van de wereld, en voorlopig komen wij niet meer terug in Papoea". En zo gingen wij op weg naar het vliegveld en verlieten wij per vliegtuig Nieuw-Guinea.

Mijn moeder en andere Papoea-vrouwen begonnen te huilen, want ze hadden geen afscheid kunnen nemen van hun families (heel belangrijk in hun cultuur): hun ouders, broers, zussen, ooms en tantes. De hele vliegreis naar Nederland hadden ze verdriet en pijn in hun hart door het overhaaste afscheid van hun vaderland.

Op 23 oktober 1962 landde ons vliegtuig in Nederland. Er lag een dik pak sneeuw; wij hadden alleen zomerkleding aan. Wij werden eerst opgevangen in Weesp, waar wij winterkleding kregen bestaande uit schoenen en winterjassen. (De winter van 1962 op 1963 was uitzonderlijk koud, er werd een Elfstedentocht gereden.)

Daarna verhuisden wij met andere Papoea-gezinnen naar een pension in Amerongen. Er kwam een maatschappelijk werker van de gemeentelijke sociale dienst aan te pas. Er werd ook naar een school gezocht voor de kinderen, de vaders moesten werken.

Ondertussen kwamen wethouder Gerrit Swaan en Evert Hanselaar, hoofdonderwijzer van de Julianaschool, kennis maken en vertellen dat we naar Jutfaas konden verhuizen. Er was een woning beschikbaar, de kinderen konden er naar school. Er was een baan voor Sem Asmuruf bij het Ministerie van Defensie in Kanaleneiland in Utrecht.

In 1969 werd er vanuit de Verenigde Naties (VN) een referendum toegezegd in West-Papoea onder de naam Act of Free Choice. Van die vrije keus kwam weinig terecht. Indonesië bedreigde en manipuleerde de Papoea's. Er werden 1.025 stamhoofden uitgenodigd en onder bedreiging verteld dat ze voor Indonesië moesten kiezen. Er was dus geen algemeen kiesrecht voor de Papoea-bevolking en dus was de verkiezing illegaal. De VN en Nederland wisten dit, maar zetten het toch door. En zo kwam West-Papoea (het vroegere Nederlands Nieuw-Guinea) officieel onder bestuur van Indonesië. Mijn vader zat aan de radio gekluisterd om de uitslag te horen van het referendum. Toen hij hoorde dat Indonesië het bestuur van West-Papoea kreeg toegewezen was het verdriet van zijn gezicht af te lezen. Hij vertelde met tranen in zijn ogen aan mijn moeder: "Het is voorbij. Nieuw-Guinea wordt nooit meer hetzelfde". Vanaf dat moment kregen we berichten dat er veel Papoea's gevangen genomen, gemarteld en dood geschoten werden. Er werden grove mensenrechtenschendingen gepleegd in West-Papoea.

Op 21 juni 1965 betrokken wij de woning op de Sluyterslaan 295 te Jutfaas. Om ons heen was het nog allemaal weiland. Na de

*H.J. Hofland - Dorpsuitbreiding van Jutfaas gezien vanaf de Sluyterslaan in 1967.
(bron HUA X137093 - 126323)*

verhuizing kregen Sem en Lea Asmuruf nog drie kinderen: de oudere kinderen gingen naar de Julianaschool, de jongere kinderen naar de Beatrixschool. We groeiden op met andere schoolkinderen en kinderen van de Sluyterslaan, speelden op het grasveld bij de Hesselaan, leerden slootje springen en schaatsen op de singel. In die tijd was er ook de groenteboer Klaas Nieuwenhuis, een melkboer die bij de deur langs kwam, een schillenboer, een kolenboer en een bakker die onze onderbuurman was.

De Nederlands Hervormde Kerk op de Nedereindseweg betekende veel voor ons. De kinderen gingen naar de zondagsschool, we werden er gedoopt, deden belijdenis en trouwden er. Er was ook de herdenkingsdienst voor een overleden familielid dat naar hun laatste rustplaats werd gebracht.

In 1972 verhuisde het gezin van Sem en Lea Asmuruf naar het Nijpelsplantsoen. Dat was ondertussen Nieuwegein geworden met veel nieuwe woningen en veel nieuwe gezinnen uit alle windstreken. De Papoea's werden betrokken bij sociale activiteiten van buurthuizen rond het Kerkveld onder de naam van PPGN, Pa-

pua Projectgroep Nieuwegein. Sem Asmuruf was één van de bestuursleden en hielp mee om feestavonden te organiseren. Daarnaast was hij actief bij het WAC (Wijk activiteit centrum).

Vanaf de jaren 1970 kwamen er nog meer Papoease families in Nieuwegein wonen. Sem Asmuruf begon zijn eigen stichting Stichting USDATARA (= USaha DANA TABam RAMa = Mijn Vaderland) met als doel om financiële hulp bieden aan Papoea's. De gemeente Nieuwegein gaf hem een prijs, waarbij zijn verhaal werd gepubliceerd in de reeks "Nieuwegeinse helden":

Hoewel ik alweer jaren in Nieuwegein woon, ben ik mijn volk nooit vergeten. Inmiddels onder Indonesisch bestuur hebben de mensen het er zwaar. Mishandelingen, moorden en verkrachtingen zijn aan de orde van de dag. Een griezelig verhaal, maar het is de waarheid. Onlangs berichtten de kranten er opnieuw over. Nederlanders vergeten wel eens dat Papoea's, net als Surinamers, Molukkers of Antillianen, óók deel uitmaken van hun nationale geschiedenis. Maar soms lijken we het vergeten volk te zijn. De Indonesische regering discrimineert de Papoea's nog steeds. Ons volk is nog altijd niet vrij. En dat doet pijn.

Want ik ben nog altijd voorstander van “Organisasi Papua Merdeka”, de organisatie voor een vrij Papoea!

Om het leed van mijn broeders en zusters in Nieuw-Guinea wat te verlichten, heb ik de stichting Usdataara opgericht. Dankzij onze donateurs hebben we een aantal projecten kunnen opstarten, waaronder een aantal scholen en een kliniek. Zo hebben we twaalf jaar geleden de Technische School Ninabua opgericht en zijn we, ondanks tekorten aan leermiddelen, erin geslaagd elf lichten leerlingen af te leveren met goede cijfers. Ondanks alle moeilijkheden en tekorten heeft een aantal van deze leerlingen doorgeleerd aan de Universiteit in Jayapura. Gezondheid en onderwijs; dáár zetten we ons vooral voor in. Zowel in Nieuw-Guinea als in Nederland zelf, want ook Nederlandse nakomelingen van Papoea's moeten weten wat er is gebeurd. Als de Nederlandse regering het niet doet, moeten we zelf maar actie ondernemen. Persoonlijk wacht ik op de dag, waarop ik onze vlag in vrijheid kan laten wapperen.'

Sem en Lea Asmuruf reisden vier keer naar West-Papoea voor familiebezoek. Na hun overlijden zijn hun stoffelijke resten naar hun laatste rustplaats in hun geboortedorp Aitinjo in West-Papoea gebracht.

Er zijn nog steeds politieke organisaties van Papoea's in Nederland actief die zich inzetten voor het recht van zelfbeschikking en in verbinding staan met de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties in Geneve (UNHCR). In West-Papoea gaat de strijd voor een eigen staat als onafhankelijk land met de eigen identiteit, eigen taal en eigen cultuur nog steeds door.

Mede namens mijn familie wil ik de mensen bedanken, die ons tijdens ons verblijf in Nederland hebben geholpen. Dat zijn vooral wethouder Gerrit Swaan, de hoofdonderwijzer van de Julianaschool Evert Hanselaar, dominee Inge Hoek van de Dorpskerk en al onze vrienden en bekenden in Jutfaas.

Integratie

Dat de leden van de familie Asmuruf ondanks hun blijvende aandacht voor het land van hun voorouders volledig geïntegreerd zijn in Nederland mag blijken uit de advertentie in het Kontakt/de Molenkruier, de lokale krant van Nieuwegein, waarbij een aantal oudere inwoners van het dorp Jutfaas een oproep doet om een reünie te organiseren. Adoliena Asmuruf, dochter van Sem, ondersteunt dat initiatief. Zij gaat zeker naar de reünie.

Theo Hanselaar bij het oorlogsmonument aan de Nedereindseweg, waar ook de naam van zijn oom op staat. (bron: collectie auteur)

Ik hoop dat haar verhaal ons leert wat er in ons koloniale verleden is gebeurd.

Verder lezen:

Bruijn, Dr. J.V. de, *Het verdwenen volk*, Bussum, 1978;
Dolk, Liesbeth, *Vindplaatsen, De Indische jaren van F. Springer*, Amsterdam, 2012
Haslach, Robert D., Nishi No Kaze, Hare, *Nederlands-Indische inlichtingendienst contra agressor Japan*, Weesp, 1985;
Liempt, Ad van (inl.), *De bevrijding volgens ooggetuigen, 45 persoonlijke verhalen van Zuid-Hollanders*, Den Haag, 2020;
Springer F., *Bericht uit Hollandia*, Amsterdam, 1979;
Wentink, mr. J.J., *Nieuw Guinea, schone slaapster, word wakker!*, Den Haag, 1956;
www.papuaerfgoed.org

De handslag

Midden op het grasveld op de kruising Kerkveld / Prof. Dr. Claylaan stond in de jaren (19)70 een beeldhouwwerk van de Nederlandse kunstenaar Pieter Biesiot (1890-1980) onder de titel: De handslag. De handslag is onder de agrarische bevolking een oude, bekende manier om een aankoop te doen (afdingen) en tenslotte met een ferme handdruk te bevestigen. Op enig moment is het beeld verdwenen.

Afbeeldingen Henk Valkenet, 1971.

Pieter Biesiot maakte veel bouwbeeldhouwwerken (gevel- en hoekbeelden) in een vrij strakke gestileerde stijl, veelal religieus georiënteerd. De handslag is een voorbeeld van een niet religieus werk, vormgegeven in een meer expressionistische stijl.

In dezelfde stijl is het bevrijdingsmonument (1955) dat in Loosduinen is geplaatst. Het stelt een uit de as herrijzende bronzen feniks op een stenen obelisk voor.

Japanse bezetting van de Pacific

en kriegsgevangene in Nederlands-Indië

Kees van der Heijden

In een vorige uitgave van de Cronyck heb ik een introductie mogen schrijven en bij die gelegenheid uitgelegd dat mijn vader Gerard zijn jeugd heeft doorgebracht in Vreeswijk. Mijn opa was immers sluiswachter van de Koninginnensluis en als zodanig bewoonde het gezin één van die Rijkswaterstaatwoningen aan het sluisencomplex. Naar huidige maatstaven was het een groot gezin met negen kinderen, waarvan mijn vader er één was. De kinderen kozen uiteraard ieder voor een maatschappelijke carrière en zo werd mijn vader kok.

In de dertiger jaren deed zich wereldwijd een periode met grote werkloosheid voor, die wij nog kennen als “de crisis”. Natuurlijk had mijn vader daar ook mee te maken en op zoek naar werk kwam hij in allerlei uithoeken van Nederland terecht, zonder uitzicht op een vast inkomen. Een sector had echter geen last van de crisis en dat was de scheepvaart op koloniaal Zuidoost-Azië.

Geen wonder dat hij in 1936 de kans greep om in dienst te treden van de Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN), die een lijndienst met passagiersschepen onderhield op Nederlands-Indië. De Indische archipel was als kolonie een rijke inkomensbron voor het Koninkrijk Nederland en het Rijk had daar uiteraard zijn lokale bestuursorganen, terwijl veel ondernemingen Nederlands personeel hadden geplaatst bij de produktie van bijvoorbeeld tropische voedingsmiddelen. Ook de mijnindustrie (aardolie, metalen) in dit eilandenrijk had veel Nederlanders in voornamelijk leidinggevende posities in dienst. De luchtvaart kon nog geen grote aantallen passagiers vervoeren en zo was de zeevaart voornamelijk verantwoordelijk voor het vervoer tussen het moederland en de koloniën. Passagiers op de schepen genoten tijdens de zes weken durende reis van de luxe aan boord, waaronder het uitstekende eten. En dat betekende dat keukenpersoneel met een varende achtergrond later op de wal goede carrièrekansen had.

Zo vertrok hij op 9 juni 1936 voor het eerst met de “Marnix van St Aldegonde” naar Nederlands-Indië. Hij maakte meerdere reizen aan boord van de schepen van de SMN en in december 1939 werd hij aangemonsterd op het MS “Oranje” voor de eerste overtocht van dit schip. Een luxe en snel schip, dat de reis

Mijn vader op Java. (foto collectie auteur)

naar Nederlands-Indië in veel kortere tijd kon maken dan de overige schepen van de SMN.

Met de inval van Duitsland in Polen in september 1939 brak de Tweede Wereldoorlog uit. Engeland en Frankrijk verklaarden Duitsland na de inval de oorlog. Gevolg was dat ook op zee vijandelijkheden tussen deze landen uitbraken. Hoewel Nederland in eerste instantie neutraal bleef, durfde de maatschappij niet meer met dit nieuwe en kostbare schip door de Noordzee te varen en werden de lijndiensten met de overige schepen een tijdlang uitgevoerd met als thuishaven Genua in Italië. De Oranje werd nog eenmaal ingezet op de reis naar Europa, maar deed dat om de Kaap de Goede Hoop met als eindhaven Lissabon in Portugal. Daarna werd het schip opgelegd in Nederlands-Indië

en later naar Australië gevaren, waar het aan de geallieerden werd aangeboden. De oudere schepen van de maatschappij bleven vooralsnog varen tussen Genua en de kolonie. Passagiers voor de lijndienst werden met de “Boottrein” vervoerd tussen Amsterdam en Genua. De bemanning moest echter aan boord blijven. Mijn vader werd regelmatig op andere boten ingedeeld en zo maakte hij nog enkele reizen. Nadat in mei 1940 Nederland werd bezet door de Duitsers, was het helemaal onmogelijk om terug te keren naar Nederland en werd de bemanning in Nederlands-Indië afgemonsterd met de mededeling dat ze maar werk moesten zoeken aan de wal. De gezinnen in Nederland kwamen vervolgens zonder inkomsten te zitten.

Mijn vader slaagde erin werk te vinden als Chef-Kok in een hotel in Batoe, een plaats in Midden-Java. Gegeven de Duitse bezetting van Nederland bleef er in zijn vrije tijd weinig anders over dan toeristische uitstapjes over Java. De oorlog bleef echter niet beperkt tot Europa en de Japanse expansiedrift (sterk geïndustrialiseerd, maar weinig delfstoffen) veroorzaakte onrust in de Pacific. Weinige van de huidige landen in dit gebied waren zelfstandig, maar waren koloniën van de grote wereldmachten, zoals de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en dus ook Nederland. Deze landen probeerden de Japanse agressie te beteugelen met een gezamenlijke strijdmacht onder leiding van de Verenigde Staten. De VS hadden zich in eerste

instantie neutraal verklaard, maar de aanval op Pearl Harbour was een keerpunt in die opstelling. Japan veroverde in hoog tempo Zuidoost-Azië en dus liep “ons Indië” gevaar. Mijn vader, die in Nederland

nooit onder de wapenen was geroepen omdat in het gezin sprake was van broederdienst, wordt op 15 januari 1941 en na de medische keuring als dienstplichtige ingeschreven in het “Koninklijk Nederlands Indische Leger” (KNIL). De Japanners overrompelden uiteindelijk in enkele weken Nederlands-Indië, dat capituleerde op 9 maart 1942. De strijd speelde zich voornamelijk af in de zeeën tussen de eilanden en bekend is de slag om de Javazee, waarbij Nederlandse marineschepen nog een dappere poging tot een tegenaanval ondernamen onder leiding van admiraal Karel Doorman. (“ik val aan, wie volgt mij!”).

De Japanners hadden, naast militair overwicht nog een voordeel: politieke onrust in de koloniën. Al voor de oorlog waren veel Japanners uitgezwermd over de koloniën en op deze wijze werd ook geïnfiltreerd in bevrijdingsbewegingen die een einde wilden maken aan de diverse koloniale bewinden. In Nederlands-Indië was dit niet anders en zo meende een nationalistische leider, genaamd Soekarno dat de Japanners wel zouden helpen bij het verzelfstandigen van de Indische archipel. De Japanners hadden echter heel andere plannen, gegeven de rijkdom aan grondstoffen, en gebruikten dit nationalisme om de haat tegen de westerse koloniale overheerser aan te wakkeren.

Terug naar de werkelijkheid waar mijn vader mee werd geconfronteerd. Zoals ik al schreef werd hij tegen wil en dank ingelijfd in het KNIL en had geen enkele militaire training, laat staan gevechtservaring. Maar hij was toch kok? Nou, dan had hij zeker verstand van vlees en dus werd hij soldaat-ziekendrager, wat wij tegenwoordig “hospik” zouden noemen.

De oorlog in de Pacific was er één waarbij om elk eiland werd gevochten en zelfs Australië met infiltraties door Japanse soldaten te maken kreeg. Java, het eiland waar mijn vader was gelegerd, werd in maart 1942 ingenomen en mijn vader

Bewijs van inschrijving voor de dienstplicht. (collectie auteur)

werd samen met andere Nederlanders, maar ook Amerikaanse en Engelse geallieerden, krijgsgevangene van de Japanners. Overal in de archipel verschenen interneringskampen, die een heel ander karakter hadden dan de Duitse in Europa. Om te beginnen werden mannen en vrouwen gescheiden, waarbij jongens vanaf een zekere leeftijd weg moesten bij hun moeder en naar de mannenkampen werden gebracht. En die kampen waren in de praktijk veelal niets anders dan kampongs (dorpen) waar prikkeldraad omheen werd gezet. En hoe de Japan-

Bekende foto van buigende vrouwen in Nederlands-Indië.

se bezetter met westerlingen om ging, daarvan zijn in de loop der jaren vele verhalen verschenen, die bijvoorbeeld verfilmd zijn in de “Bridge on the river Kwai”. Vernederingen waren aan de orde van de dag en de minste was nog dat voor elke Japanse soldaat een diepe buiging moest worden gemaakt. Ook op straat: zelfs vrouwen en kinderen die zich niet aan deze order hielden, werd afgeranseld.

Voor mijn ouders waren de oorlogsjaren een nachtmerrie. De één had te maken met een door de Duitsers bezet Nederland en de ander met een Japanse bezetting en krijgsgevangenschap in Indië. Mijn moeder deed wel pogingen om te weten te komen hoe het met mijn vader ging en of hij überhaupt nog leefde en van één van die pogingen is gedocumenteerd. Daaruit blijkt dat

zij in 1944 zijn werkgever, de Stoomvaartmaatschappij Nederland, om inlichtingen vroeg en door deze werd verwezen naar een adres in New York en later nota bene Londen. Dat hij door de maatschappij reeds in 1940 is afgemonsterd kreeg zij niet te horen, evenmin waarom er geen gage (loon) werd uitbetaald. De opgegeven adressen zijn in landen, nota bene in oorlog met de bezetter. Helaas strandden haar pogingen en bleef zij in onzekerheid.

Zuidoost-Azie was interessant voor de Japanners, want rijk aan delfstoffen. Olie, rubber, bauxiet, van alles was er te vinden. Maar hoe kreeg je dat in Japan? Er werden plannen gemaakt om dat mogelijk te maken door de aanleg van spoorwegen naar bezet China, waardoor de oversteek naar Japan sterk kon worden bekort. De beruchte Birma-spoorweg was daar een onderdeel van. En wie konden daar beter aan bouwen dan die westerse krijgsgevangenen? Duizenden werden er heen gebracht, ook met schepen vanuit de Indische archipel. Helaas werden die duizenden deels slachtoffer van geallieerde bombardementen op Japanse schepen, omdat niet bekend was waaruit de lading van deze schepen bestond. Mijn vader is wel ingescheept geweest, maar de Japan-

N.V. STOOMVAART MAATSCHAPPIJ „NEDERLAND” - AMSTERDAM
 afd. Civiele Dienst
 Javakade
 AMSTERDAM 5 JULI 1944

Mevrouw C. van der Heijden - van Nenen
 Verlengde Hoogravennsche weg 4
 Utrecht

Mevrouw,

Wij ontvingen Uw schrijven dd. 1 dezer, waaruit wij vernamen, dat U reeds in zoo'n langen tijd geen bericht van Uw man hebt ontvangen.

Wij hebben ons beden met het Nederlandsche Rode Kruis in verbinding gesteld om eens te informeren welk bericht Uw schoonvader heeft ontvangen. In den regel ontvangen ook wij, indien iemand op Java of elders in krijgsgevangenschap is geraakt, hiervan van het Rode Kruis bericht, maar een dergelijk bericht hebben wij ontrent Uw man nog niet ontvangen. Indien dit in ons bezit zou zijn gekomen, zouden wij U er onmiddellijk van op de hoogte hebben gebracht.

Zoodra wij op ons verzoek aan het Rode Kruis en nadere inlichtingen, antwoord hebben ontvangen, zullen wij U dit antwoord doorsenden.

Indiende wij U aan en toch regelmatig Rode Kruis berichten blijven verzenden. Ho wel het U indertijd gepast adres te New York nog altijd goed is, komen toch den laatsten tijd vele berichten uit Londen en wij adviseeren U daarom eens een bericht te zenden aan het volgende adres:

G.C.A. van der Heijden
 Red Cross Message Bureau 222
 120 Pall Mall, Londen S.W. 1.

Wij hopen, dat U ons spoedig kunt laten weten, dat U goede berichten van Uw man hebt ontvangen.

Hoogachtend,
 N.V. STOOMVAART MAATSCHAPPIJ „NEDERLAND”
 CIVIELE DIENST

Reactie van de SMN aan mijn moeder op 5 juli 1944; het komt meer op: "wij weten het ook niet, maar als u wat hoort, houden wij ons aanbevolen" (collectie auteur)

Boordvergunning

REGULING FOR PASSENGER TRAFFIC
 UNDER THE NETHERLANDS MINISTRY OF SHIPPING
 MERCHANT FLEET MANAGEMENT
 AND OF SRA SECTION

London/Tilbury - Rotterdam
 BOARDING PERMIT

Date of Issue: 5 DEC 1945 No.: 006638

Mr. G.C. van der Heijden
 be permitted to board s.s. "NEDERLAND" at Tilbury
 AMSTERDAM
 for a voyage to ROTTERDAM on the 6 DEC 1945, Home.

This Boarding Permit must be delivered on disembarkation at ROTTERDAM, AMSTERDAM.

The disponent owners of the vessel do not undertake any liability for passengers and their luggage. Maximum luggage allowed per person 112 lbs English (luggage exclusively).

Cross Channel Booking Office,
 Netherlands Ministry of Shipping,
 Merchant Fleet Management.

British Regulations:
 Passport-passengers are only allowed to board the vessel if they are in possession of a valid passport with a visa for the Netherlands.

NOTES:
 Passengers are not allowed to carry more than £ 5.0.0 in British currency and £ 10.0.0 in Foreign currency and a strict check is exercised to prevent the contravention of this order.

Boarding Permit voor het laatste stukje van de repatriëring naar Nederland, van Londen naar Amsterdam, op 6 december 1945. (collectie auteur)

ners durfden op dat moment niet uit te varen vanwege de bombardementen en zo werd hij gespaard. Van Wim Kan, in eerste instantie ondergebracht in het zelfde kamp als mijn vader, is bekend dat hij wel aan de spoorweg heeft moeten werken. Wim Kan heeft in 1971 pogingen ondernomen om de Nederlandse regering af te laten zien van een bezoek van de Japanse keizer Hirohito. Dat het bezoek toch doorging, legt pijnlijk duidelijk dat in Nederland totaal geen begrip bestond voor de vernederingen in de kampen uit naam van diezelfde keizer en wat dat bezoek voor impact had op ex-krijgsgevangenen.

Sterker nog, na de oorlog kreeg mijn vader een zogenaamde PSU-lijst (persoonlijke standaarduitrusting) toegestuurd waarop moest worden aangetekend welke stukken hij tijdens de oorlog was kwijtgeraakt (alles, dus). Het principe daarbij was/is: wat je niet inlevert, moet je zelf maar vergoeden. En dan heb ik het nog niet eens over de strijd die hij en met hem veel zg. Indië-slachtoffers hebben moeten voeren over het uitbetalen van achterstallige gage door zijn voormalige werkgever

en met de soldij die hem zou moeten toekomen als oorlogsveteraan. Dat laatste leidde ten slotte tot een uitkering van ca 8500 gulden die mijn moeder nota bene pas vier jaar na het overlijden van mijn vader in 1968 (dus pas in 1972!) ontving door de oplettendheid van haar buurman, destijds een bekend sociaal advocaat.

Japan capituleerde pas op 15 augustus 1945, veel later dan de Duitse bezetter. Niet dan nadat de Verenigde Staten met de eerste twee atoombommen op Nagasaki en Hirosjima duidelijk hadden gemaakt dat overgave de enige optie was. Mijn vader werd in november 1945 na zijn bevrijding vanuit Nederlands-Indië naar Engeland gerepatriëerd. (zie de achterkant van de Interneringskaart). Uit een inschepingsbewijs blijkt dat hij op 6 december 1945 vanuit Tilbury (Londen) met de "Maaskerk" naar Nederland werd overgevoerd. Mijn ouders zagen elkaar dus weer voor het eerst na zes jaar, want mijn vader was immers tussen kerst en nieuwjaar 1939 met de "Oranje" vertrokken.

Group	氏名	No.	氏名
Name	姓	氏名	氏名
Birth	生年	生年	生年
Place of Birth	出生地	出生地	出生地
Occupation	職業	職業	職業
Religion	宗教	宗教	宗教
Marital Status	婚姻状況	婚姻状況	婚姻状況
Other Information	その他	その他	その他

Interneringskaart

Ons onovertroffen Wikipedia, vertellingen en eigen archieven vormen de basis voor dit verhaal. We moeten het doen met tekeningen en officiële documenten: de Japanners namen fototoestellen onmiddellijk in beslag.

Cals forever!

Annie van Rees

Dit jaar viert het Cals College zijn 50-jarig jubileum. Heel veel leerlingen hebben daar op school gezeten en hebben daar warme herinneringen aan. Dat hebben ze onlangs gevierd op de druk bezochte en keigezellige reünie.

Indertijd moest er middelbaar onderwijs komen in de nieuwe gemeente Nieuwegein. Op 1 mei 1974 werd Ton Hertogh aangetrokken als nieuwe rector van de op te richten 'Open Katholieke School voor Atheneum en HAVO'. Die school kreeg de naam van de oud-minister van onderwijs, mr. J.M. Cals, die bekend is van de Mammoetwet. Hij vertelt hoe hij naar Nieuwegein vertrok en daar slechts 'een bestuur van vier personen, geen leerling, geen docent, geen schoolgebouw, zelfs geen stoel' aantrof. Daarmee ging hij dus aan de slag. En op 1 augustus 1974 opende Het Cals College, toen nog in het tijdelijk onderkomen: het scholencomplex voor basisscholen aan de Lupinestraat.

Er waren toen tien docenten (de 'founding fathers') en 121 leerlingen, dat zijn vijf klassen. De sfeer was enthousiast en informeel en er werd hard gewerkt. De docenten vergaderden ook thuis, ook 's avonds laat, over alles - zelfs over het merk koffie dat werd gekocht. Er was veel saamhorigheid en de leerlingen, de leraren en de conciërge verhuisden samen de school naar het nieuwe eigen gebouw aan de Vreeswijkse Straatweg. Om de school te openen gaven ze vanaf de verhuishagen naar de school, in een levende ketting, de stoelen op plankieren op de straat (want er lag nog geen bestrating!) aan elkaar door. 'Wat waren we blij dat het niet regende!'

Onder de volgende rectoren Anton van Rooijen (1977 - 1997), Hans van Rooyen (1997 - 2001), Peter Vijverberg (2001 - 2017) en Jeroen Kwaaitaal (2017 - nu), groeide de school flink. Het aantal leerlingen nam toe tot meer dan 2100 en het gebouw is vaak vergroot en aangepast. De school, die begon tussen de weilanden, tussen Jutphaas en Vreeswijk, staat nu vlakbij het centrum van Nieuwegein: het Merweplein, vlakbij Cityplaza. Zo kwam begin jaren '80 de MAVO erbij en werd er een nieuwe vleugel aan de school gebouwd, verbonden met het oude deel door een glazen overkapping; er kwamen nu ook een aula, de zitkuil, drie gymlokalen en een overdekte fietsenstalling. De

ingang van de school kwam toen aan het Merweplein, maar het adres bleef Vreeswijksestraatweg 6 A. Bij de opening werd een portret van de naamgever, minister Cals, dat was getekend door tekendocent Niek te Wierik, opgehangen door rector Anton van Rooijen. Wat ook velen nog weten: van 24 op 25 november 1990 was er een grote brand in het Cals College, waarschijnlijk ont-

staan door oververhitting - pas in juni kon er weer normaal les worden gegeven in het eigen gebouw. Ook in 2004 is het gebouw ingrijpend verbouwd en aangepast aan de nieuwe behoeften. Het gebouw wordt groter, maar blijft licht en gestructureerd zodat

iedereen zich er thuis voelt en zijn eigen plekje heeft, van toneelklas tot zitkuil. En voor leerlingen die een rustig plekje nodig hebben, is er het lokaal van CalsPlus. Ook naar buiten gebeurt er veel: zoals we bijvoorbeeld in de Molenkruier van 1997 lazen, dachten leerlingen van het technasium mee over de nieuwe inrichting van het Merweplein. Zij presenteerden hun ideeën in een tentoonstelling.

Met nu ruim 2100 leerlingen en 175 docenten is alles veel groter en professioneler georganiseerd. Er zijn diverse

contacten, van zwembad Merwestein, de gemeente, tot landelijke werkgroepen. Ook het aanbod van de school is gegroeid: je kunt op het Cals terecht voor veel soorten onderwijs, er zijn er nu een VMBO en een gymnasium; de school heeft het predicaat cultuurschool, geeft Tweetalig Onderwijs en heeft een technasium. Ook zijn er de nodige internationale contacten. En voor iedereen is er een plekje in de school: voor de een is dat het toneelpodium, voor de ander de zitkuil om even te chillen. Conform de maatschappelijke ideeën is het rokershol bij muzieklokaal F5 weer verdwenen, ook mag er geen alcohol meer worden gedronken. Er zijn tegenwoordig dan wel weer vragen over internetgebruik. Leraren en leerlingen zijn altijd samen op zoek naar hoe zij functioneren in de maatschappij. Maar steeds is de sfeer daarbij hetzelfde gebleven: altijd betrok-

ken op elkaar, enthousiast en nieuwsgierig. Er is aandacht voor de ontwikkeling van de hele leerling. Dit resulteerde in een goede bezochte reünie op 22 maart 2025, waar veel werd gekletst, gelachen, gedanst en gezongen. Het ging over meilige momenten, schoolkampen, musicals en vossenjachten met hilarisch verklede leraren, die soms wel heel moeilijk te vinden waren... Het hoogtepunt was het reünieorkest, bestaande uit oud-leerlingen en (oud)-docenten.

De spuitorens en het Verlaathuis in Vreeswijk in beeld

Bart Jan Damstra

Voor historisch onderzoek maak ik meestal gebruik van geschreven bronnen. Het wordt nog interessanter als deze gecombineerd (kunnen) worden met andere bronnen en zo een completer of rijker beeld geven. Zo gebeurde dat eerder dit jaar naar aanleiding van een publicatie¹ over een schilderij uit 1650 (zie afb. 1), waarop mogelijk een stukje Vreeswijk te zien is. Hierdoor geïnspireerd bekeek ik opnieuw het schilderij 'Aankomst Johan Wolfert en Anna Johanna van Brederode' uit 1619/20 (zie afb. 3). Tot mijn aangename verrassing is daarop een deel van Vreeswijk afgebeeld, met een betrouwbare weergave van de Grote Spui en het Verlaathuis. Dit was aanleiding om een relatie te leggen met enkele geschreven bronnen uit die tijd, waarbij functie, verschijningsvorm en de periode waarin de beide spuitorens en het Verlaathuis het dorpsbeeld bepaalden aan bod komen.

Afb. 1. Schilderij 'Portret van een reder en zijn familie' van Abraham Willaerts, 1650. Met links mogelijk Vreeswijk, gezien naar het oosten. (collectie Musée des Beaux Arts Valenciennes)

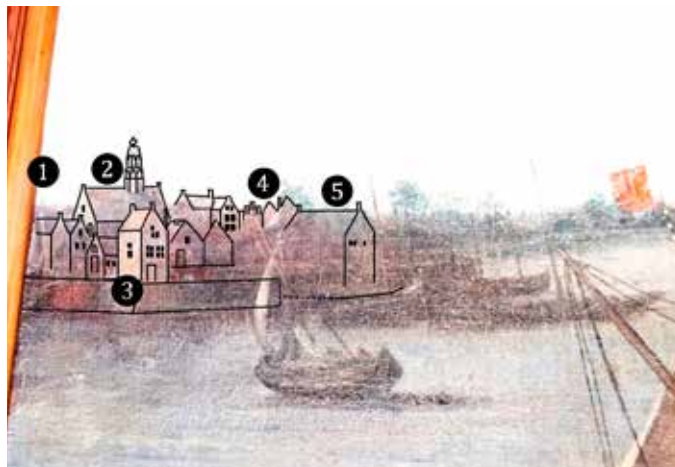
Schilderij 1650

Op het schilderij van Abraham Willaerts uit 1650 (zie afb. 1) is rechts op de achtergrond waarschijnlijk Vianen met kasteel Batestein te zien. Links op de achtergrond is daarmee mogelijk Vreeswijk te zien, met een deel van De Kade langs de Pinnemakershaven en de achterzijde van de bebouwing aan Dorpsstraat in

het 'Viaanse Eind'. Dit moet echter met de nodige voorzichtigheid en slagen om de arm worden beschouwd; van Adam en Abraham Willaerts (vader en zoon) is bekend dat ook enige artistieke vrijheid wordt toegepast bij dergelijke scènes. Abraham Willaert werkt in die periode in Utrecht, waardoor het goed mogelijk is dat hij voor de gelegenheid de omgeving

Afb. 3. Schilderij 'Aankomst Johan Wolfert en Anna Johanna van Brederode' van Hendrik Cornelisz Vroom, 1619/20. Vianen en Vreeswijk gezien naar het oosten. (Stadhuys Vianen)

Afb. 4. Uitsnede afb. 3. Zicht op Vreeswijk, gezien naar het oosten. (foto auteur)

Afb. 5. Bewerking en interpretatie van afb. 4 (door auteur): 1) mast van een schip in de binnenkolk. 2) de Grote Spui. 3) rivierkade (ongeveer ter plaatse van de huidige De Kade) met op de hoek een solitair staand gebouwtje, mogelijk een wacht- en/of veerhuis? Links daarvan de ingang van de Pinnemakershaven. 4) bebouwing aan het Gildenburg (nu de Lekstraat). 5) het Verlaathuis naast het riviervluisshoofd van de Oude Sluis.

zelf heeft gezien en vastgelegd, vanuit de omgeving van de huidige jachthaven/Veerweg. Het gezicht op Vianen met kasteel Batestein komt op meerdere werken voor van deze schilders en op een latere prent. In het Vreeswijkse tafereel (zie afb. 2) kan in het bouwsel rechts mogelijk een wacht- en/of veerhuis worden gezien (vergelijk met ad. 3 op afb. 4 en 5). Alternatief is dat het een (tuin)huis betreft; het is bekend dat op die hoek van De Kade tot in de 19^e eeuw tuinhuisen/koepels hebben gestaan.² Een andere kanshebber is het zogenaamde Pinnemakershuisje, het onderkomen van de veerschippers van het Pinnemakersgilde aan De Kade.³ Omdat slechts een klein deel van Vrees-

wijk wordt afgebeeld, is het lastig vast te stellen hoe waarheidsgetrouw het is weergegeven. Van de afgebeelde (ogenschijnlijk: welvarende) familie ontbreken de gegevens en context.

Schilderij 1619/20

Het tweede schilderij betreft 'Aankomst Johan Wolfert en Anna Johanna van Brederode' van Hendrik Cornelisz Vroom (zie afb. 3). Dit is ruim drie meter breed en bevindt zich in het historische stadshuis van Vianen. Het betreft een tafereel uit 1619, dat kort na deze gebeurtenis moet zijn geschilderd. De schilder zal dit gezien hebben vanuit Vreeswijk, vanaf de zomerdijk van de Bosschewaard langs de

Lek, ter hoogte van de Jan Blankenbrug. Graag richt ik de aandacht op het uiterst linkerdeel van dit schilderij, waarop een deel van Vreeswijk te zien is (zie afb. 4). De Grote Spui met dakruiter steekt boven de huizen uit en domineert het dorpsbeeld. Andere hoge gebouwen zijn er niet; de kerk aan de oostzijde is in 1585 verwoest en de bouw van een nieuwe kerk aan de westzijde (locatie huidige Dorpskerk) start in 1638.

Stad Utrecht en het gebied Gildenborg bij de Oude Sluis

De 13e eeuwse Nieuwe Vaart en de Oude Sluis uit 1373 komen op initiatief en op kosten van de stad Utrecht tot stand. In

Afb. 6. Uitsnede van de kaart van Vianen en Vreeswijk uit ca. 1560 van Jacob van Deventer. Prominent aanwezig zijn de beide spuitoren van de toenmalige Oude Sluis, met dan nog slechts één sluiskolk. Boven de Kleine spui (ter plaatse van de huidige Kippenbrug), onder de Grote Spui (ter plaatse van de Grote brug). Het water rond Gildenborg (rechtsonder) is de Pluimpot.

Afb. 7. Uitsnede van een plankkaart van de fortificatie van Vreeswijk uit 1588. Het noorden is onder. Boven de Grote Spui met dakruiter (ter plaatse van de Grote brug), onder de Kleine Spui (ter plaatse van de huidige Kippenbrug). Rechts dubbele bebouwing aan de Dorpsstraat, dan ook wel 'Dubbele straat' genoemd. (HUA archief 8001 Collectie Muller, inv. 2127)

Afb. 8. Uitsnede van een kaart uit ca. 1590/1600. Het noorden is onder. In de Vaartse Rijn bevindt zich de Kleine Spui, aan de noordzijde van de binnenkolk van de Oude Sluis, ongeveer ter plaatse van de huidige Kippenbrug. Rechts tussen spuitoren en Dorpsstraat een aangebouwd stenen bouwsel en links mogelijk de aanzet van een boogbrug. Links en rechts een schematisch weergave van 16^e eeuwse tijdelijke vestingwal en gracht, deze sloten in werkelijkheid niet aan op de spuitoren. (HUA archief 223 Oudmunster, inv. 933)

de archieven van de stad is lang sprake van 'de Vaartse sluizen' en de betrokken bestuurders houden zich bezig met de 'Vaartse zaken'. Deze grote stadswerken zijn essentieel voor de stad Utrecht, gedurende vele eeuwen worden grote bedragen geïnvesteerd. Op een onbekende plek aan de oostzijde nabij dit nieuwe sluisencomplex verrijst een 'kasteleinshuis' met bijbehorende gebouwen. Hier zetelt de kastelein, letterlijk de 'kasteelbeheerder', die namens de stad Utrecht verantwoordelijk is voor de Gildenborg en de

sluizen. In de 16^e eeuw is sprake van een gecombineerd ambt van 'castelleijnschap' ende craenrecht op de Vaert met het 'drostamp'.⁴ De Oude Sluis is onderdeel van een belangrijke verkeersader. De sluis wordt echter standaard slechts drie dagen in de week bediend, zo blijkt uit een instructie voor 'castelleijnschap opte Vaert' uit 1530: 'Item zoe en selven tot gheen tijden vanden jaer die sluijsen meer wijnden dan driewerven in elcke weeke als des manedage te negen uren voor middage den woensdage ende den vrijdage tot

elcken vandien twee[n] dagen als die clocke xii slaet opten middach'.⁵

In de loop van de tijd verandert het aanzicht van het dorp, vooral het gebied dat nu bekend staat als Lekstraat en Raadhuisplein, dat tot begin 19^e eeuw bekend staat als Gildenborg. In 1373 verrijst hier in het dan nog buitendijkse gebied op de buitenglooiing van de Lekdijk (nu Lekstraat) de stenen toren Gildenborg (ook wel aangeduid als 'kasteeltoren' of 'stadshuis'), om de dan gloednieuwe sluisen ter plaatse van de huidige binnenkolk te beschermen. Enkele jaren later moet deze alweer zijn afgebroken. Nadien worden in tijden van oorlog(sdreiging) telkens tijdelijke, houten blokhuizen gebouwd. Het (gebied) Gildenborg ondergaat in 1672 een metamorfose, als de Fransen deze landtong ten oosten van de buitenkolk fortificeren (zie afb. 12). Op het Gildenborg is al vanaf de 15^e eeuw een kraan aanwezig, die voor de helft eigendom is van de heren van Vianen en voor de andere helft of geheel in particuliere handen is.⁶ In de jaren 1570 verschijnt hier ook een waag.⁷ Hier wordt door de stad een competentiestrijd om gevoerd met de nieuwe landsheer Karel V; de stad Utrecht verkrijgt het gerecht Vreeswijk in 1582 in pandschap (in 1677 definitief omgezet in eigendom) en wil dergelijke activiteiten centraliseren in de stad. De stad Utrecht beteugelt de groei en potentie van Vreeswijk, omdat deze ten koste kan gaan van de stad. Daarvoor, in de periode 1559-1565, is met de nodige tegenslagen een nieuwe, tweede sluiskolk tot stand gekomen, met een nieuw riviersluishoofd en een derde sluis. Deze grote en ingrijpende aanpassing is nodig om weer een goede aansluiting te krijgen op de hoofdstroom van de Lek. De slenk ten zuiden van het Gildenborg staat tot die tijd bekend als de Pluimpot⁸ en het tot dan toe steevast als 'haven' aangeduide water gaat deel uitmaken van de nieuwe buitenkolk. Sinds de Bataafse tijd is de stad Utrecht geen eigenaar meer van het gerecht (later: gemeente) Vreeswijk, maar tot de verkoop in 1995 nog wel van de Oude Sluis. Deze staat sinds de opening van de (Rijks) Koninginnensluis ook wel bekend als de Gemeentesluis.

Twee spuitoren

In de beide spuitoren (=sluistoren) wordt met behulp van een windas de schotdeur verticaal omhoog en om-

laag gehesen. Dit principe wordt in de 20e eeuw opnieuw toegepast bij de Beatrixsluizen. De eerste uitvoering van de Oude Sluis uit 1373 is geheel van hout, bestaande uit slechts één sluisolk en twee sluizen (de spuitorens met schotdeuren). Het tracé Molenstraat-Lekstraat is de toenmalige Lekdijk, daar wordt het riviersluishoofd gebouwd met de Grote Spui (ook wel Hoge spui,⁹ vanaf 1562 de Middenspui). Ongeveer ter plaatse van de huidige Kippenbrug komt de Kleine Spui. De doorgangen waren slechts ca. 5 meter breed. Bij de Grote Spui (mogelijk ook bij de Kleine Spui) is een vaste (boog) brugverbinding.¹⁰ Ruim 100 jaar later, in 1478, blijken de beide spuitorens en de bruggen in steen uitgevoerd. Aan de spuitorens en kolk vinden grote(re) verbouwingen en groot herstel plaats, waaronder in 1482, 1516, 1529 en 1560. De indruk is dat de beide spuitorens tussen 1478 en 1655 in grote lijnen hun uiterlijk behouden.¹¹ De Grote Spui is

afgaande op de afbeeldingen 4, 6, 7 en 9 een fors bouwwerk, met tenminste een verdieping/ruimte boven de windas van de schotdeur en een dakruiter, met een leiendak.¹² De verdieping ('spuij-boven') wordt na 1585 als kerk gebruikt, omdat de kerk aan de oostzijde verloren ging. In de dakruiter hangt een luidklok (en bevat mogelijk ook het uurwerk). De dakruiter vertoont uiterlijke overeenkomst met de toren van het Utrechts stadhuis, mogelijk een ontwerp van dezelfde bouwmeester? De dorpsrekening van 1619¹³ spreekt over uitgaven voor 'een wagenschotten hout, daer t radt vande clocke [aan] gemaect is', 'maken ende repareren van glazen int school ende inde kercke', 'seeckere wercken aent uuijwerck ende de sloten gedaen', 'voor kalck om de kerck te witten', etc. Bij de afbraak van de spuitoren in 1655 leveren lood, koper en dakleien van de dakruiter een fors bedrag op: 'voor loot dat vant torentjen alhier was gekoomen ende in stadts werk gebruijckt f 192-0-

0' en 'den koperen assel[?] ende weergang van den toorn alhier [...] f 5-4-0' en 'voor den leijen vant torentje gekoomen van die van den gerechte gecost de some van 7-10-0'.¹⁴ In 1639 worden volgens de dorpsrekening soldaten ondergebracht 'int wasthuis' van de Grote Spui; een ruimte waar verder niets over bekend is: 'noch betaelt [...] tot onderhout van tien soldaten die gevangen waren geweest ende op de spui int wasthuis wierden geforiet [=onderdak verschaffen/onderbrengen] voor broot kaes kaersse ende bier f 2-8-8' en 'noch aen oncost gehat wegen acht soldaten die als voeren opde spuij wierde geloogert voor uts [=als voorgaande] f 1-12-0'.¹⁵ De Kleine Spui, met een tent- of zadeldak, is afgaande op afb. 6 en 8 inderdaad kleiner van stuk.

Puntdeuren en ophaalbruggen

Net als de aanleg van de tweede sluisolk in de 16^e eeuw, hebben ook de veranderingen van 1654/55 ingrijpende gevolgen

Afb. 9. Zicht op 'Vreeswijk aan de Vaart' met de Grote Spui. 18^e eeuwse prent naar een onbekend voorbeeld uit 1620.¹⁶ 'Het dorp Vreeswijk aan de Vaart met zyn kerk in den jare 1620; heden door verloop van tyt veel verandert van zyn oude gedaente.' (atlas 'Nederlandsche outheeden en gezigten')

Afb. 10. 'Vue de Vaert', 1672. Zicht op het verwoeste Vreeswijk, vanuit Vianen over de Lek gezien naar het noorden. (collectie Mobilier National Les Gobelins)

Afb. 11. Uitsnede van afb. 10. 1) het riviersluishoofd en toegang tot de Oude Sluis, met rechts daarvan het Verlaathuis. 2) de verwoeste Franse fortificaties, met op de achtergrond de aanzienlijke bebouwing aan het Gildenburg (nu de Lekstraat). 3) de Gouverneurswoning(?) op de zijkant gezien. Vergelijk met afb. 12.

voor het aanzicht van het dorp. De beide spuitorens met schotdeuren worden afgebroken en vervangen door puntdeuren; ophaalbruggen (valbruggen met een contragewicht) vervangen de vaste stenen bruggen. Vanaf 1600 is het gebruik van puntdeuren gebruikelijk geworden. Ook moeten de ca. 10 huizen wijken die aan de oostzijde van de 'Dubbele straat' staan, tussen de Dorpsstraat en de binnenkolk (zie afb. 7), net als het huis de Schenkan die nabij de Grote Spui staat, ongeveer ter plaatse van de huidige Julianabank. Dit alles in het kader van de verbetering van Vaartse Rijn en daarmee de bereikbaarheid van de stad Utrecht over het water. In Utrecht worden de vaste Tolsteegbrug en de Tolsteegpoort en een rij huizen direct aan het water van de Oude gracht tegenover het stadhuis afgebroken. Met het weghalen van de overkluisde sluizen en vaste bruggen wordt een 'staande mastenroute' gecreëerd; een waterweg zonder obstakels waarop men de mast niet hoeft te strijken.

Verlaathuis

Een opvallend gebouw direct naast het riviersluishoofd aan de Lek is het zogenaamde Verlaathuis (zie afb. 11), een 'sluishuis'; net als 'spui' is 'verlaat' min of meer synoniem voor 'sluis'. Deze zal hier rond 1565 na de ingebruikname van de nieuwe sluiskolk zijn gebouwd, mogelijk al eerder.¹⁷ Hier vergaderde het gerecht en lagen de administraties en archieven opgeslagen. Zo is in 1626 sprake van 'de plaetse daer recht gehouden sall worden sall blijven opt Verlaethuijs'.¹⁸ In 1627 wordt een zekere 'weerdin' betaald voor 'drie vanen en drie bier die opt Verlaethuijs was gedroncken als d schatting verleten was' (als de dorpingen zijn aangeslagen voor het verschuldigde huisgeld).¹⁹ Ook functioneerde het als een voorraadruimte, zo wordt regelmatig melding gemaakt van aanvoer en opslag van turf.²⁰ In de 17^e eeuw wordt het ook aangeduid als 'raadhuys'. Het pand wordt in het rampjaar 1672/73 verwoest. Dat zal pas in tweede instantie in 1673 bij de aftocht van de Fransen zijn gebeurd,

Afb. 12. Uitsnede van een kaart van Vreeswijk waarop de situatie van na 1672/73 is afgebeeld aan weerszijden van de buitenkolk. Het noorden is onder. De verwoeste bebouwing is in geel aangegeven. In het gebied Gildenborg: 1) 'Gouverneurs huijs'. 3) 'Het fort genaamt Geldenborg'. 28) 'Verlaet of gerechts huijs'. In het Viaanse Eind: 15) 'Afgebrande kerk'. (HUA archief 8001 collectie Muller, inv. 2130). Vergelijk met afb. 11 en 12.

want op het aquarel van 1672 is het nog te zien (afb. 11), terwijl het op de plattegrond wordt aangeduid als verwoest (afb. 12). Het gerecht vergadert nadien onder andere in herberg 'de Domtoren'. Het gerechtshuis ter plaatse van het huidige voormalige raadhuis lijkt in de 18^e eeuw in gebruik te worden genomen. De drost beschikt ook over een kantoor, aan de noordzijde van het Drosthuis aan de Oude Sluis. Uit de beide hiervoor aangehaalde afbeeldingen is op te maken dat het om een aanzienlijk stenen pand ging met een verdieping, pannendak en een uitbouw. De geschreven bronnen bevestigen dit beeld.²¹

Zo verdwijnen in de 17^e eeuw drie beeldbepalende en kenmerkende gebouwen uit het Vreeswijkse dorpsbeeld.

Afb. 13. Foto van het riviersluishoofd aan de Lek in de jaren 1930. De witte pijl geeft bij benadering de locatie aan van het Verlaathuis.

Verantwoording

1: Artikel 'Kasteel Batestein als inspiratiebron voor de schilders Adam en Abraham Willaerts', in het periodiek van 'Historische vereniging Het Land van Brederode', april 2021 • 2: Zie 'Hooibergen, hofjes, koepels en koetshuizen in de dorpskom van Vreeswijk. Deel 1: westzijde tot 1850', in: Cronyck de Geyn, oktober 2024 • 3: Zie naast diverse vermeldingen in de schriftelijke bronnen bijvoorbeeld de eerste kadastrale kaart van 1811-1832. Perceel B296a: Soort eigendom: Veerhuisje. Eigenaar: Pinnemakers. Gedigitaliseerde versie beschikbaar via: <https://hisgis.nl/projecten/utrecht/> • 4: HUA archief 702 Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795, inv. 1243-9 Rekeningen Financiekkamer, 1585/86 • 5: HUA archief 37 Financiële instellingen, inv. 1 (Registers van akten betreffende het beheer van de domeinen, 1528-1547) • 6: NA archief van de familie Van Zijll, inv. 149: 1451. Verkoop van de helft van de kraan, staande aan de Nieuwe Vaart tussen Wouter Daemssoens huis en de "grote Spoyde". HUA archief 37 Financiële instellingen, inv. 102. 1566-1568, afschrift 1574: 'Gerrit Clapheck [...] die de heere van Brederode te hebben plach opde Vaert vande craen die nu die vande stadt van Utrecht beleendt hebben, seijt dat hij die spreeckt, tanderen tijden in pachte gehadt heeft vande heere van Brederode de voorscreve craen, ende dat hij daer van te geven plach, xxxiii gulden jaerlicx' • 7: HUA archief 37 Financiële instellingen, inv. 2 1547-1572: 'Consent ome opte Vaert al[ia]s Vreeswijk buiten Uijtrecht te moegen stellen een waeg' • 8: HUA archief 701 Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577. Archief van de kameraars, inv. 645-bis 1516/17. 'hebn aengenomen die Pluijimpot after aen die muer te vullen en te slechten gelijck aen Gildenborch gevult en geslecht is'. Aenbestaet selfs derde die cranen after die Pluijimpot en aende zijde voer des Castelleijns huijs en voer aende trap voir scouten in te laiten ende crijmpen te houwen [...]' • 9: HUA archief 49 Dorpsrechten, inv. 2117. 1588: een huis 'op die Vaert aen de oostzijde vande Hooch Spuij' • 10: De brug bij de Grote spui blijkt voor en na 1655 bekend te staan als 'hoge brug': 1626. 'dat de publicatien sullen moeten geschieden opde hoogbrugge tusschen de twee dijcken' (HUA archief 702 Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795, inv. 686). 1677: 'aan de westzijde van de Colck jegens over de hoge brugge' (HUA archief 239-1 Hof van Utrecht, inv. 188-23 1676-1679) • 11: Graag verwijs ik voor een uitgebreide uiteenzetting over de sluizen door de eeuwen naar: 'De Oude Sluis in Vreeswijk. Een waterstaatkundig monument', Henk Dam (1998) • 12: HUA archief 701 Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577. Archief van de kameraars, inv. 645-c.1529. De Grote spui: 'te denken mit leijen spijkren en arbeijt op zijnen cost die Speij naist die Leck [...] xii roeije'. De Kleine spui: 'dat wagenscot opte Speij naist die stadt van Utrecht [...] geleverd opte selver Speij van zijn leijen spijkren ende arbeijt xvii roeijen dachs' • 13: HUA Archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 105 Rekeningen van de algemene dorpslasten 1618 en 1619 • 14: HUA archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 110 Rekeningen van de algemene dorpslasten 1656-1657 • 15: HUA archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 108 Rekeningen van de algemene dorpslasten 1639-1640 • 16: Deze twee prenten hebben al tot de nodige hoofdbreken en misverstanden geleid, zie 'Nieuwegein op de kaart: Vreeswijk', in: Cronyck de Geyn, juli 2022 • 17: In 1529 is sprake van: 'glasen aen tstadthuijsen besijden aende Speij' (HUA archief 701 Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577. Archief van de kameraars, inv. 645-c.1529). Het is onduidelijk of hiermee het kasteelshuis wordt aangeduid die op een nog onbekende locatie in de omgeving van Gildenburg / Oude Sluis moet hebben gestaan, of het Verlaathuis nabij het latere riviersluishoofd. Dit laatste is niet uitgesloten omdat dit – dan nog buitendijkse gebied – al in de 15^e eeuw bebouwd is. Aan de overzijde, ter plaatse van de huidige (Verlengde) Dorpstraat werd – eveneens buitendijks – al in 1450 'het groote hoofd aan de Vaert' aangelegd, een kade langs de haven. Het is echter niet afgebeeld op Van Deventer 1560, zie afb. 6 • 18: HUA archief 702 Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795, inv. 686 Instructiën voor den drost, kastelein en schout te Vreeswijk [...] • 19: HUA archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 225 Belastingen. bijlagen bij de rekeningen, inv. 105-224 • 20: HUA archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 108 Rekeningen van de algemene dorpslasten 1639-1640: Voor tien zakken turf met dragen en 'opt Verlaet huis' doen brengen • 21: HUA archief 1626 Vreeswijk 1582-1813, inv. 106 Rekeningen van de algemene dorpslasten. 1635: 'betaelt [...] voor een nieuw glas bij hem op des heerlijcheijts raedthuijs gemaect'. Inv. 108, Rekeningen van de algemene dorpslasten 1639-1640: Aan de glazenmaker voor reparaties 'opt Verlaethuis' [...] 'alsoo der een glas half uitgelopen was met een spriet'. Een spriet is een diagonale mast die aansluit op de (hoofd)mast. Inv. 114, Rekeningen van de algemene dorpslasten 1666-1667: 'betaelt voor t in steken van eenige pannen opt verlaet huijs acht st[uiwer]'.

Wanneer overleed Adriaen Jansz van Waey – een genealogische puzzel

Els van Mourik

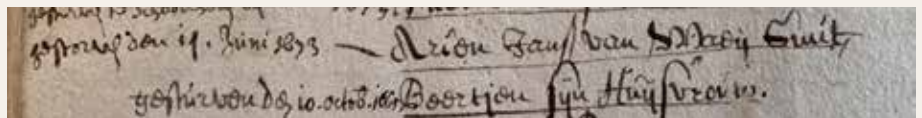
In de Cronyck van januari 2025 vraagt Hans Fokkenrood zich af wanneer de Jutphase smid Adriaen Jansz van Waey is overleden. In de Utrechtse begraafregisters vond hij een vermelding van een Adriaen van Waey die op 23 juni 1673 in Utrecht is overleden. Deze Adriaen woonde in de Lange Nieuwstraat, werd begraven in de Catharijnekerk en liet mondige kinderen na. De Jutphase smid Adriaen Jansz moet na januari 1672 zijn overleden en had ook mondige kinderen. Zou hij identiek zijn aan de Utrechtse Adriaen? En hoe is dit te rijmen met een grafsteen in de oude Nicolaaskerk van Jutphaas met de inscriptie 'Adriaen Janse van Waey' en het jaartal 1660? De zaak wordt nog ingewikkelder, en leuker, als we er het lidmatenregister van de Hervormde Kerk van Jutphaas bijhalen.

Eén of twee Adriaens?

Het Jutphase lidmatenregister begint in 1623, vroeger dan het hervormde begraafboek. Het is een waardevolle aanvulling op de bekende DTB-gegevens: je vindt er de namen van gemeenteleden en met een beetje geluk hun overlijdensdatum. Volgens dit register is Arien (= Adriaen) Jansz van Waey, smid, gestorven op 14 juni 1673 en Beertjen zijn vrouw op 10 oktober 1665.¹ Het kan niet missen, dit is de Adriaen die we zoeken.

We hebben nu een Adriaen Jansz Van Waey uit Jutphaas die op 14 juni 1673 is overleden en een Adriaen van Waey, waarvan we het patroniem niet kennen, die op 23 juni 1673 in Utrecht is gestorven. De logische conclusie is dat we met twee verschillende personen te maken hebben. Maar er zit een genealogisch adertje onder het gras...

Laten we de manier waarop in Utrecht de doden geregistreerd werden eens nauwkeurig bekijken. In de Utrechtse overlijdensregisters werd tot augustus 1678 de overlijdensdatum niet vermeld. We moeten het doen met de aangiftedatum, de datum waarop de overledene aangemeld werd bij de secretaris van de stad Utrecht. Dat gebeurde eens per week, op maandag.² 23 juni 1673, een maandag, is dus geen overlijdensdatum maar een aangiftedatum! Dat lijkt een futiliteit, maar in dit geval is het van belang. Vanaf medio augustus 1678 werden overlijdensdatum én aangiftedatum vermeldt. Het blijkt

De overlijdensinschrijving van Adriaen Jansz van Waey in het Jutphase lidmatenregister (HUA, toeg. 312, inv.nr. 1, p. 420)

dat deze datums 2 tot 12 dagen uit elkaar konden liggen. De Utrechtse Adriaen kan dus tussen 11 en 21 juni overleden zijn, mogelijk zelfs op 14 juni – dezelfde dag als zijn Jutphase naamgenoot.

De genealogische gegevens van de twee Adriaens vertonen sterke overeenkomsten. Hun overlijdensdatum komt exact of nagenoeg overeen, ze waren allebei weduwnaar – als de Utrechtse Adriaen gehuwd was geweest zou dat in de aangifte hebben gestaan – en lieten mondige kinderen na. Alleen hun overlijdensplaats lijkt te verschillen. Hans noemt in zijn artikel drie Adriaen van Waey's: de smid en zijn twee kleinzonen. De kleinzonen komen niet in aanmerking. Heeft er in Utrecht dan nog een andere Adriaen van Waey geleefd?

De Utrechtse Adriaen zou aan de Lange Nieuwstraat gewoond hebben, een straat waar veel welgestelde personen huisden. Ik had verwacht in Utrechtse bronnen sporen van hem te vinden, maar zowel eigen onderzoek als navraag bij andere onderzoekers leverde niets op. Dat is opvallend. Welgestelde personen vind je als regel vrij makkelijk in de archieven terug, bezit werd immers geregistreerd.

Zelfs in het huisgeld (een belasting op gebruik/bezit van een woning) van de Lange Nieuwstraat over 1670-72 trof ik zijn naam niet aan.³ Hebben we dan toch met een en dezelfde persoon te maken?

Gevlucht?

Als de Jutphase en Utrechtse Adriaen identiek zijn, moeten we aannemelijk kunnen maken dat de smid op zijn oude dag naar Utrecht is verhuisd. Een officiële verhuizing lijkt onwaarschijnlijk, er is niets dat daar op wijst. Maar in 1672/1673, het Rampjaar, raakten veel mensen op drift. Zou Adriaen naar Utrecht gevlucht zijn? De situatie in Jutphaas was vanwege plundering en inundatie uitermate moeilijk (zie de kadertekst) en Adriaen behoorde vanwege zijn hoge leeftijd niet tot de weerbare mannen van het dorp.

Hans en ik vroegen ons af of er een connectie bestond tussen Adriaen en de Utrechtse Lange Nieuwstraat. Na enig speurwerk bleek dat zijn broer, notaris Gerrit van Waey, daar in 1636 een huis had gekocht.⁴ Gerrit verkocht het huis twee jaar later aan een oom van zijn vrouw, Gosen van Royen. Gosen transporteerde het pand eind 1643 op zijn

1 HUA, Nederlandse Hervormde Gemeente Jutphaas 1623-1806 (toeg. 312), inv.nr. 1, p. 420.

2 Casper A. van Burik, 'De momberkamer van de stad Utrecht', *Ons Voorgeslacht*, jg. 76 (2021), p. 19-47, ald. p. 20 en noot 7.

3 HUA, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (toeg. 702), inv.nr. 1168-1.

4 HUA, toeg. 702, inv.nr. 3243-117, p. 195-196.

beurt aan zijn oud-pupil Gerrit van Borculo, een neef van zijn vrouw.⁵ Familiere-laties waren vroeger erg belangrijk en het is dan ook mogelijk dat de Van Borculo's en Van Waey's elkaar gekend hebben. De familie Van Borculo had het huis in 1674 nog in bezit.

We weten nu dat Adriaen waarschijnlijk mensen kende die in 1673 een huis hadden in de Lange Nieuwstraat. Dat bewijst niet dat hij naar Utrecht gevlucht is, maar de connectie is opmerkelijk.

In het lidmatenregister is geen ondersteuning te vinden voor de gedachte dat Adriaen verhuisd of gevlucht zou zijn. De Jutphase predikant, dominee Van Rhenen, hield in 1673 bij welke gemeentelieden waren overleden en wie er verhuisden. Een enkele keer lezen we dat gemeentelieden buiten Jutphaas zijn overleden. Bij Adriaen ontbreken dergelijke aantekeningen.

Conclusie

Op basis van het lidmatenregister moeten we concluderen dat Adriaen Jansz van Waey op 14 juni 1673 in Jutphaas is overleden. Maar het blijft knagen. Er zijn veel aanwijzingen die suggereren dat de Jutphase smid dezelfde persoon is als de Adriaen van Waey die in Utrecht is begraven: de (mogelijk) gelijke overlijdensdatum, de opvallende afwezigheid van een Adriaen van Waey in Utrechtse bronnen, de (familie)connectie met een huis in de Nieuwstraat, het kan bijna geen toeval zijn. Het enige dat me ervan weerhoudt om definitief te concluderen dat we met één persoon te maken hebben, is dat dominee Van Rhenen niet vermeld heeft dat Adriaen buiten Jutphaas overleden is. Missen we gegevens over de Utrechtse Adriaen of zijn de aantekeningen van Van Rhenen onvolledig? De puzzel is nog niet helemaal opgelost.

Twaalf kerken uit 1660

En dan is er nog de grafsteen met het jaartal 1660.⁶ Toen Engelbert van Engelen (ca. 1660-1723) de Nicolaaskerk in Jutphaas bezocht om grafmonumenten af te tekenen, trof hij in het middenschip 'in templo' twaalf kerken aan, voorzien van een naam en het jaartal 1660. De adel werd meestal op het koor of dicht bij het altaar begraven, de dorpsbewoners elders in de kerk. Op elf kerken was de naam nog goed leesbaar. Het gaat veelal om mannen uit de bovenlaag van de Jutphase dorpsgemeenschap. Van zeven personen is me het overlijdensjaar, soms bij benadering, bekend. Geen van hen overleed in 1660. De meesten stierven net als Adriaen later, enkelen eerder. Schout Willem Verheul overleed bijvoorbeeld in 1655.⁷ Hoe valt dit te verklaren? In de Cunerakerk in Rhenen speelde een vergelijkbare kwestie: ook daar zijn meerdere kerken aangetroffen met hetzelfde jaartal erop. Aanvankelijk dacht men dat de pest in het betreffende jaar stevig had huisge-

Jutphaas in het Rampjaar

In 1672 werd de Republiek aangevallen door Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen. Veel inwoners van Jutphaas sloegen in juni van dat jaar op de vlucht voor de binnenvallende Fransen. Sommige kerkenraadsleden en gemeentelieden vluchtten naar Utrecht en het kerkelijk leven kwam volledig stil te liggen.⁸ Utrecht capituleerde snel. De stad bleef gespaard voor plundering maar moest torenhoge bedragen opbrengen en zo'n 8000 soldaten huisvesten.⁹

In Jutphaas werden de kerkdiensten in juli hervat. Het dorp kreeg te maken met bezetting en plundering. Slechte oogsten, een muizenplaag en berovingen brachten sommige boeren op de rand van een faillissement.¹⁰ Rijnhuizen werd bezet en deels verwoest. Tot overmaat van ramp kwam daar eind 1672 inundatie bij.

In het najaar van 1672 lieten de Fransen de Lekdijk beneden Vreeswijk en bij het Klaphek doorgraven. Protesten en pogingen tot reparatie haalden niet veel uit en vanaf 1 oktober stroomde het water bij Vreeswijk langzaam door de dijk.¹¹ In december overstroomde na zware regen de Vaartse Rijn bij Jutphaas. Twee soldatenvrouwen die te voet van Utrecht op weg waren naar Gorcum, meldden dat ze in Jutphaas enkeldiep door het water hadden moeten marcheren. Toen ze terugkeerden naar Utrecht kwam het water tot aan hun knien.¹²

De kerkenraadsnotulen bevestigen de wateroverlast. Ouderlingen hadden in december 1672 'vanwege ingelate water van de rivier de Lek' grote moeite om hun gebruikelijke huisbezoeken af te leggen. Het lukte nog om de lidmaten die langs de Vaartse Rijn woonden te bezoeken, maar veel anderen waren niet te bereiken. De Fransen besloten in april 1673 het gat in de dijk te laten dichten, maar die reparatie kwam zeer traag van de grond. In juni 1673, de maand waarin Adriaen overleed, is er nog steeds sprake van 'excessief hoog water'.

5 Denis Verhoef, 'De parenteel van Eerst van Royen en zijn zeven zonen', Utrechtse Parentelen vóór 1650, dl. 8, (UP 8) Rotterdam 2019, p. 102.

6 Engelbert van Engelen, Grafts en wapen der kerken van Uytrecht, dl. III, Utrecht [begin 18de eeuw], p. 26.

7 HUA, Dorpsbestuur van Jutphaas 1598-1813 (toeg. 1601), inv.nr. 643, fol. 16. Zie ook: Verhoef, 2019, p. 200.

8 H. J. Ter Maat, (bewerking van de) Notulen van de kerkenraadsvergaderingen van de Nederlandse Hervormde Gemeente te Jutphaas (1623-1806), p. 49.

9 <https://oud-utrecht.nl/nieuws/996-utrecht-en-het-rampjaar-1672>, geraadpleegd mei 2025.

10 Verhoef 2019, p. 252.

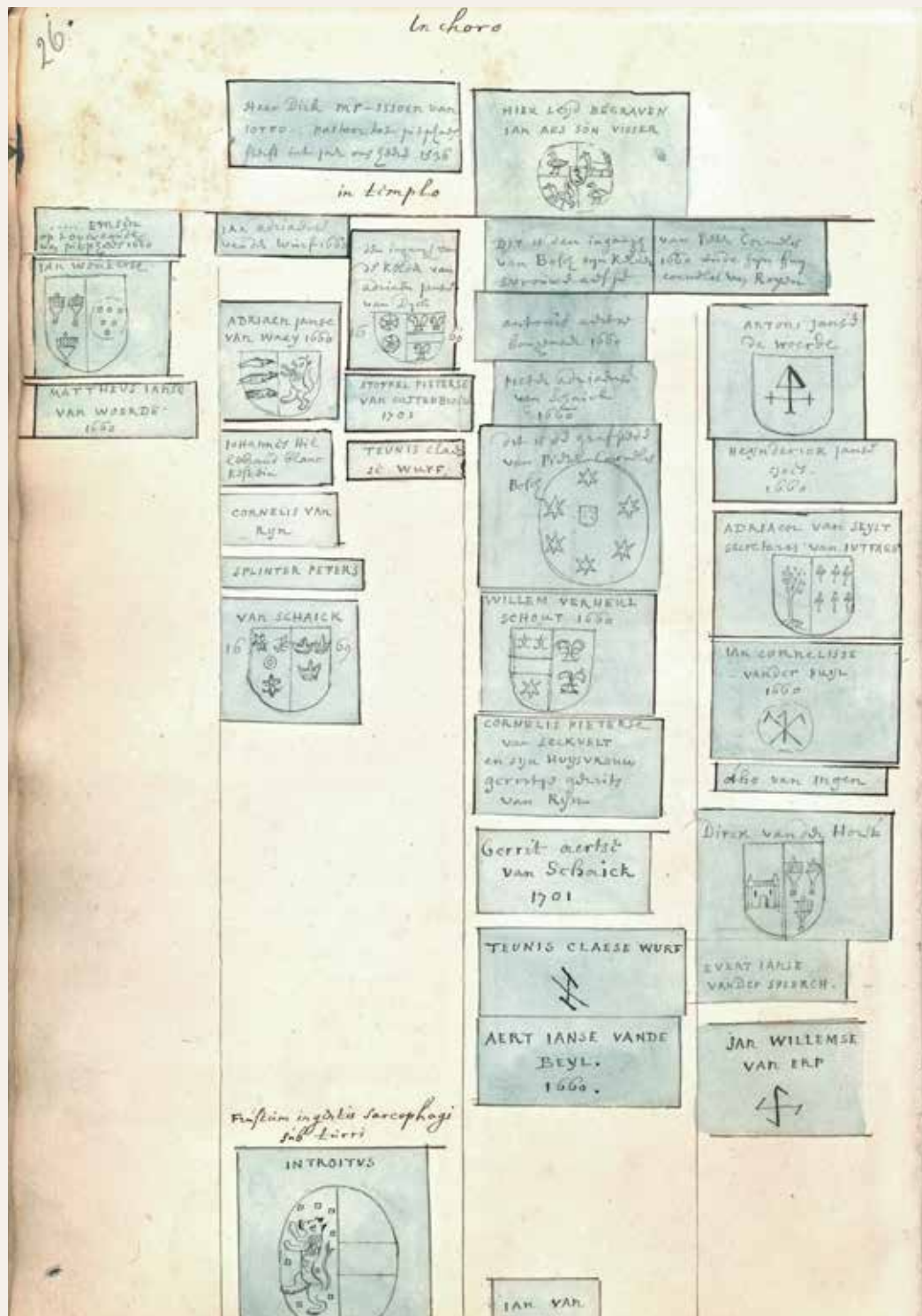
11 A.A.B. van Bommel, De Lekdijk van Amerongen naar Vreeswijk. Negen eeuwen bescherming van Utrecht en Holland, Hilversum, 2009, p. 74.

12 Berigten van het Historisch Gezelschap te Utrecht. Deel 6 (1857), p. 69.

houden, maar dat idee bleek onhoudbaar. De conclusie was dat het jaartal op de stenen waarschijnlijk het jaar van aankoop van het graf is geweest.¹³ Helaas beschikken we voor Jutphaas niet over kerkmeestersrekeningen uit het jaar 1660. We kunnen dus niet controleren

of hier in 1660 graven verkocht werden, maar het lijkt een plausibele verklaring. Als deze aanname klopt zijn de eerder overleden personen wellicht herbegraven. Ook bij andere afgebeelde zerken waar alleen een jaartal en naam op staan, lijkt het werkelijke overlijdensjaar niet over-

een te komen met het jaartal op de steen. Als er op een zerk alleen een naam en jaartal staan, moeten we er dus rekening mee houden dat het jaar op de steen niet het overlijdensjaar hoeft te zijn. Dit stukje van de puzzel is (grotendeels) opgelost.

Afb. 2 Zerken met het jaartal 1660 in de kerk van Jutphaas (Van Engelen, *Grafen en wapen der kerken van Uytrecht*, dl. III, p. 26.)

13 Ph. J. van Daal, 'Graven in de Cunerakerk', Oud Rhenen, 1989-3.

Schip met een bijzonder verhaal bij Museumwerf Vreeswijk

Cisca de Ruiter

Sinds maart hebben wij de bakdeksalonkruiser Tjerk Hiddes in ons midden. Haar aankomst was al heel speciaal. Ze kwam namelijk op een dieplader aan bij het terrein van Brouwer, Speciaal & Zwaar Transport, waar ze op de grond werd gezet. Een week later hing ze weer in de takels voor een tewaterlating. Langsij een werkschip arriveerde ze uiteindelijk bij de Museumwerf.

Deze omslachtige reis had een reden. De *Tjerk Hiddes* is namelijk het best te omschrijven als een roestig, incompleet casco waar wind en regen vrij spel hebben door glas- en kozijnloze ramen, een incomplete kont en verscheidene, al dan niet bedoelde andere openingen. Een vrijwel leeggehaald scheepskarkas waarbij eerst gaten provisorisch moesten worden gedicht om de korte tocht naar de Museumwerf te kunnen maken.

De typering scheepskarkas is natuurlijk weinig flatteus en voorspelt niet veel goeds. Maar niets is minder waar. Het is als het spreekwoordelijke “lelijke eendje”. Op dit moment is het schip zeker moeders mooiste niet maar als de restauratieplannen straks zijn uitgevoerd, zal de *Tjerk Hiddes* als een koninklijke witte zwaan statig van onze helling dalen en vol gratie door het water glijden. Ze zal worden nagestaard en bewonderd om haar schoonheid, net als in haar jongere jaren.

Bijzonder verhaal

De *Tjerk Hiddes* is in veel opzichten bijzonder, te beginnen bij haar lijnen. Die dankt zij aan het ontwerp van de legendarische scheepsarchitect Henri de Voogt, die later ook het koninklijke jacht *Piet Hein* voor kroonprinses Juliana ontwierp. En dan haar levensverhaal: aan avonturen geen gebrek. Mede op haar naam staat een dappere redding van honderden soldaten. En ja, de naam *Pickwick* van de beroemde thee werd ook aan boord geboren.

Maar laten we bij het begin beginnen. De bakdeksalonkruiser is in 1929 als de *Archangel 7* gebouwd bij scheepswerf H. Haring in Boskoop voor de N.V. Fa. P. Rot Czn. van de Westzaanse houthandelaar Pieter Rot. Kosten noch moeite werden gespaard. Zo kreeg het schip een

stevig, zwaargebouwd casco. Voor de stuurhut en het interieur werd mahonie- en wortelnoten hout gebruikt, met teakhout op de dekken en de boorden.

Duinkerke

Toch genoot de houthandelaar niet lang van zijn sjieke *Archangel 7*. In 1936 werd Londen haar thuishaven met de Engelse A. Lockley Cook als eigenaar die het schip *Narwale* noemde. Dankzij de Tweede Wereldoorlog belandde het motorjacht snel in een hachelijk avontuur. In mei 1940 dreef het Duitse leger zo'n 400.000 man aan Belgische, Franse en Engelse troepen in het nauw bij de kust bij Duinkerke. Onder de naam *Operatie Dynamo* werden vanuit Engeland 860 schepen ingezet, waaronder particuliere plezierboten, om de uitgeputte soldaten uit hun benarde positie te halen. De *Narwale* was ook van de partij.

Onderscheiding voor de *Narwale* na Duinkerke

De omstandigheden waren uiterst zwaar vanwege Duitse beschietingen, tijdsdruk en een gebrekkige capaciteit en communicatie. De soms zware branding deed

schepen omslaan. De indringende film van Christopher Nolan geeft een indruk van deze operatie die duurde van 26 mei t/m 3 juni (nu precies 85 jaar geleden!) en waarbij zo'n 340.000 militairen werden gered.

Buitgemaakt door de Duitsers werd de *Narwale* als patrouilleboot *Cor-Hilde* ingezet in de monding van de Eems. Tot op een dag een Britse spitfire het schip in de smiezen kreeg en haar beschoot. De boeg ging aan flarden. Men wist het schip drijvende op een werf te krijgen. Na reparatie kwam ze weer terug in haar functie, ditmaal met een dubbelloops mitrailleur op het dek gemonteerd.

Explosie

Na de oorlog troffen Nederlandse officieren de bakdeksalonkruiser aan in Gdansk. Zij herkenden in haar een Hollands ontwerp en namen haar mee naar Nederland. Niet bewust van een Engelse eigenaar, werd het motorjacht in 1948 door Domeinen onder de scheepsnaam *Hoop en Vrees I* geveild. Johannes Hessel (Johan) de Jong uit De Bilt, directeur en

Ca 1952 is de Tjerk Hiddes weer hersteld! Hij heeft nu een waaierboeg.

Tewaterlating van de Tjerk Hiddes voor de tocht naar de Museumwerf.

mede-eigenaar van Douwe Egberts, was direct van haar gecharmeerd en zag mogelijkheden. Hij kocht het schip en veranderde de scheepsnaam in *Tjerk Hiddes*. Na een stevige opknopbeurt gebruikte De Jong het motorjacht zowel zakelijk als privé. Al borrelend op het zonnedek was het goed zaken doen. Vaste schipper was de Vreeswijkse A.G. van Rossem. Die voer de directeur met zijn paperassen 's maandags vanuit Utrecht naar het hoofdkantoor in het Friese Joure, om vrijdags weer terug te keren. Het was Business as usual tot vrijdagmiddag 7 september 1951 rond de klok van vier.

De motor sloeg op hol tijdens het proefdraaien na een onderhoudsbeurt en ontplofte met een daverende klap. De schipper, twee monteurs, een Douwe Egberts-chauffeur en de sluiswachter werden op hun vlucht ingehaald door rondvliegend glas, metaal en hout. De stuurhut die metershoog de lucht in werd gelanceerd, viel brandend naar beneden. De mannen liepen wonderwel slechts wat schrammen op. Maar de mooie *Tjerk Hiddes* was veranderd in een onherkenbaar, chaotisch, deerniswekkend wrak...

Opnieuw werd ze opgeknapt waarbij De Jong de gelegenheid aangreep om de rechte boeg te veranderen in een meer zeewaardig, uitwaaiend exemplaar.

Wisseltrofee

Het verhaal gaat verder in 1979. De bakdeksalonkruiser kwam na omzwervingen in handen van Alja en Willem Jacob Martinot, een directeur uit Voorburg. Zij gaven het schip de naam *Narwal* en staken vijf jaar lang al hun vrije tijd in het opknappen ervan. Het resultaat was zodanig dat zij in 1987 op een Engelse klassieke botenmanifestatie de wisseltrofee wonnen voor een perfecte technische staat en de gewetensvolle manier waarop de *Narwal* was gerestaureerd. Het blad *Motorboot* van oktober/november 1987 verhaalt hierover.

Het volgende moment dat het schip uit de wazige mist van het verleden trad, is in 2009-2010. Met de *Narwal* was het toch wel anders gesteld. Ze stond in het blad van makelaar Kopal van der Hoek zonder ligplaats te koop als monumentaal jacht voor maar liefst €139.000,00. Het interieur is in prima staat, volgens

de advertentie. Wel moesten romp en opbouw worden opgeknapt... Gepassioneerd liefhebber en restaurateur Jaime Holkema kocht de *Narwal*. Maar na vijf jaar restauratiewerk, stuitte hij nog steeds op gevolgen van achterstallig onderhoud. Holkema gaf het op en zette het leeggetrokken scheepskarkas achteraan in de loods van zijn pa.

Tien jaar heeft de *Narwal* daar gestaan toen Bas de Jong haar op het internet vond. Het was een weerzien met het schip, de *Tjerk Hiddes* van zijn pake, de Douwe Egberts-directeur Johan. Het schip was te koop. Maar van haar zo geroemde schoonheid was niets meer over....

Lang hoefde Bas niet na te denken. Hij had het schip uit zijn jeugd teruggevonden en het schip haar redder. En zo belandde het tot *Tjerk Hiddes* hernoemde schip op de helling van de Museumwerf voor - opnieuw - een grootscheepse restauratie.

De bakdeksalonkruiser zal nog wel geruime tijd op de helling staan. U bent van harte welkom het restauratieproces te volgen.

Werk aan de winkel!

De nieuwe eigenaar Bas de Jong met een foto van het einddoel van de restauratie.

Met dank aan:

Bas de Jong • Hendrik Bijnsdorp: <https://binnenvaartkrant.nl/het-oorlogsjournaal-van-motorjacht-tjerk-hiddes> • Scheepsmetingsdienst - LVBHB • Utrechtsch Nieuwsblad • Motorboot • Overgenomen uit Nieuwsbrief Museumwerf 42, mei 2025.

Activiteiten 2025

Historische Kring Nieuwegein

Expositie

Uitgebreid en verlengd tot 14 september

In deze expositie is te zien en te horen hoe inwoners van de gemeentes Vreeswijk en Jutphaas de jaren van de Tweede Wereldoorlog hebben beleefd. Twaalf mensen die vertellen hoe het was om toen kind te zijn.

De expositie wordt aangevuld met herinneringen aan de oorlog in Nederlands-Indië, de oorlog die daarop volgde en met verhalen over andere oorlogen.

Bezoekers ontvangen de special van de Cronyck de Geyn zolang de voorraad strekt.

Reünie Prins Hendrik Internaat

6 september

Heeft u zich al opgegeven?

Open Monumentendag

zaterdag 13 en zondag 14 september

Het thema is Erfgoed en Architectuur.

Waarschijnlijk sluiting museum i.v.m. onderhoud

Vanaf 15 september

Stadswandeling en rondvaart Amersfoort

Zaterdag 20 september

Ga mee naar Amersfoort, uitgeroepen tot Europese stad van het jaar 2024!

Wandel mee met de stadsgids, bezoek de mannenzaal van het St. Pieters en Bloklands Gasthuis en doe mee met de rondvaart langs de vestingwerken, de stadsmuur en de Koppelpoort.

Opgeven kan via de website.

Nieuwegein-lezing over architect Alfred Tepe

Donderdag 18 september 20.00 uur in het Stadhuis

Deze lezing wordt gegeven door een kunsthistoricus en gaat over de architect Tepe, die veel kerken en andere religieuze gebouwen ontwierp. Hij is de architect van de Nicolaaskerk in Jutphaas, die dit jaar viert dat ze 150 jaar geleden werd ingewijd.

Opgeven kan via de website van Bibliotheek Nieuwegein.

Kunstexpositie

In voorbereiding.

De Koppelpoort te Amersfoort

Voor actuele en aanvullende informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuys

vrijdag 25 juli, 29 augustus, 26 september van 15 tot 18 uur

Aanbrengtocht Sail Amsterdam

Er komen meer dan 100 historische schepen in de Museumhaven! Ze zijn op weg naar de Sail Amsterdam (20 – 24 augustus), maar hier kunt u ze zien zonder al die drommen mensen erbij. Aankomst en vertrek bij de Koninginnensluis zijn al een geweldig schouwspel, maar komen kijken bij de Museumwerf is ook VET.

Vanwege een besloten BBQ voor de opvarenden is het Theehuys van de Museumwerf dan helaas niet open voor publiek.

Zaterdag 16 augustus

Oldtimers bij de Museumwerf

Zaterdag 6 september 12 tot 14.30

Optimist on Tour

Woensdag 10 t/m vrijdag 12 september
Geweldig evenement op komst, dus houd het in de gaten!

Open Monumentenweekend, thema Erfgoed en Architectuur

Zaterdag 13 en zondag 14 september

(gratis entree)

Lezing over 125 jaar woon-/atelierschip De Zwerver van W.O.J. Nieuwenkamp door Cisca de Ruiter

Zaterdag 18 oktober van 14 tot 17 uur

Reserveren voor deze interessante lezing kan via cisca@museumwerf.nl

Van 13 april tot 1 oktober rondvaarten op afspraak:

Rondvaart Openluchtmuseum Nieuwegein
Historische vaartocht naar 't Klaphek in IJsselstein

foto Cisca de Ruiter

Kijk voor actuele informatie en verdere activiteiten op www.museumwerf.nl.

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 september a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties. Wij verwachten dat de volgende Cronyck half oktober door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Dit is een foto van een zeer markant gebouw in Nieuwegein, gelegen op een van de drukste verkeerspunten in de stad. Het complex is gebouwd in 1982 en herbergt verschillende ondernemingen, waaronder het hoofdkantoor van een bekende hotelketen. Weet u de naam van dit kantorencomplex? Stuur uw oplossing dan per mail vóór 15 augustus naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl, dan dingt u mee naar de waardebon van € 20,- die wordt getrokken uit de juiste inzendingen. Meedoen verplicht u tot niets.

Op de opgave in de Cronyck van april zagen we een foto van het water van de Rijkshulpschutsluis gelegen aan het Frederiksoord. Uit de hoge hoed werd mevrouw R. Munnik-van Dijk getrokken als winnaar van de waardebon van € 20,-; zij kan haar prijs binnenkort tegemoet zien.

Foto: Ton Vis

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

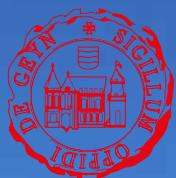
Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS WEER KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 47 - Nummer 4 - 2025

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Sjaak Boone

Kees van der Heijden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorpagina dit keer een mooie foto van het woon/atelierschip De Zwerver van kunstenaar W.O.J. Nieuwenkamp. Dit schip heeft al een geschiedenis van 125 jaar. Vroeger stonden de kranten en tijdschriften er bol van. Meer vertelt Cisca de Ruiter, medewerker van de Museumwerf erover op 18 en 19 oktober – bij de Activiteiten ziet u hoe u zich hiervoor kunt opgeven.

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Hoera! De Cronyck de Geyn is er weer, dus gaat u er eens lekker voor zitten. Lezen en kijken, altijd bent u van interessante weetjes verzekerd. En misschien bent u wel diegene die al heel lang in Nieuwegein woont en veel herkent, Weet u waar de foto achterop is genopmen? stuur uw antwoord bij 'Hoe goed kent u Nieuwegein?' op! En we hebben ook weer een aflevering van de serie 'Wist u dat?'. Als u nog meer weet of te vertellen hebt, bent u helemaal welkom! Zo hadden we vorig nummer een reactie van Els van Mourik. Heel fijn en nu weer een nieuw deel van de serie 'Nieuwegeiners in de 17^e eeuw - Van Waeij en zonen, meestersmeden' van Hans Fokkenrood. Ook Piet Daalhuizen reageerde: hij mailde dat hij het artikel van Cisca de Ruiter over 'Een bijzonder schip' interessant vond en dat hij wist dat de vaste schipper na restauratie Henk van Rossum uit Vreeswijk was. Verder is er ook nu weer veel te lezen en te kijken. En bij de Museumwerf is er bijvoorbeeld een interessante lezing door Cisca de Ruiter. En muziekgroep The Enchanted Tree komt, enz. En het Natuurkwartier is ook weer open. Ook online is er veel te genieten, bijvoorbeeld als 31 oktober a.s. de beeldbank van het Utrechts Archief live gaat en ruim 7000 foto's toont van Vreeswijk en Jutphaas uit de vroege 20^e eeuw tot Nieuwegein vanaf de zeventiger jaren. Kortom: in Nieuwegein moet je zijn!

Veel plezier weer!

*Namens de redactie,
Annie van Rees (eindredacteur)*

Inhoud

Van de redactie	2
Een 19 ^e -eeuwse Anna van Rijn <i>Grieta Felix</i>	3
'Nieuwegeiners' in de 17 ^e eeuw: Van Waeij en zonen, meestersmeden <i>Hans Fokkenrood</i>	7
Schippersinternaat gesloten en nieuwe bestemming gebouwen <i>Kees van der Heijden</i>	10
Wist u dat: De vijf buizen	14
Huis de Wiers in Vreeswijk op 18 ^e eeuwse afbeeldingen <i>Bart Jan Damstra</i>	15
Eeuwigdurende lening en het ontstaan van het waterschap <i>Sjaak Boone</i>	21
ZANDMANNEN HEBBEN ALTIJD HAAST <i>Henk Valkenet</i>	24
Activiteiten 2025	26

Een 19e-eeuwse Anna van Rijn

Grieta Felix

Elisabeth Heytink Baesjou, Vrouwe van Vronesteijn, was een sterke, zelfstandige vrouw en een groot weldoener van Jutphaas, zowel bij leven als na haar dood. De tragische dood van haar enig kind, Francois Dominique Marie, speelde daarbij een grote rol. Zijn overlijden in 1866, op bijna 9-jarige leeftijd moet een enorme impact hebben gehad.

Het raam in de Nicolaaskerk (foto auteur)

Elisabeth Heytink werd geboren op 12 juni 1818 in een zeer rijke familie in Dordrecht. Haar vader had daar een bloeiende firma in plantaardige oliën. Toen

ze 4 jaar was, kreeg ze nog een broertje, maar die overleed, slechts elf maanden oud, op 15 mei 1823. Ieder gevoelig hart zal wel kunnen beseffen wat wij in hem ver-

liezen., aldus de overlijdensadvertentie in de Dordrechtsche Courant. Het lijkt bijna een vooraankondiging van wat Elisabeth zelf als moeder zal overkomen, de geschiedenis herhaalt zich.

Maar zover is het nog niet. Ze groeit op en wordt verliefd op Gerardus Johannes Baesjou, horlogemaker met een klokkenwinkel op de hoek van de Voorstraat en de Pelserstraat in Dordrecht. Ze trouwen op 18 mei 1839. Na hun huwelijk gaat hij bij zijn schoonvader werken en doet de winkel van de hand.

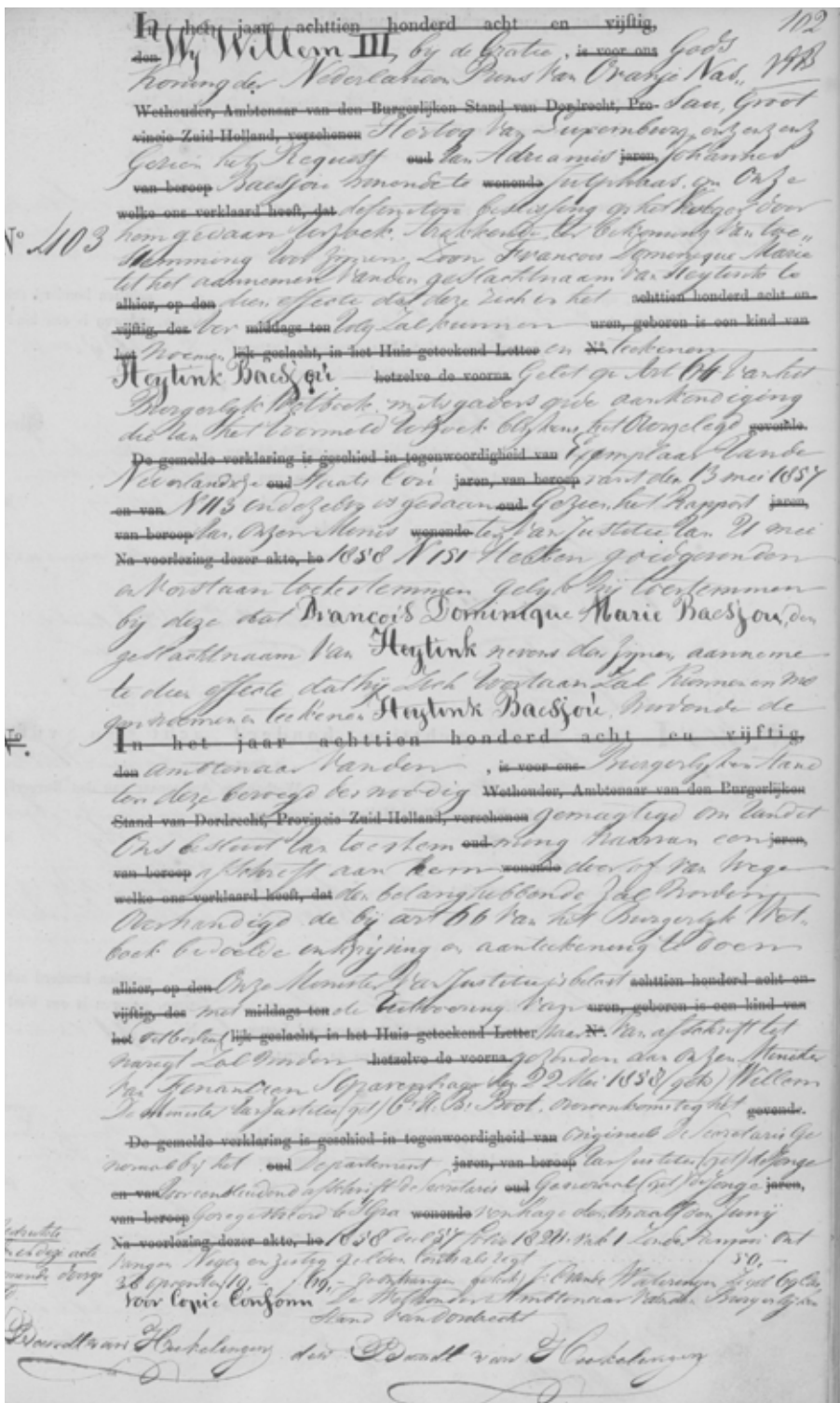
Vrouwe van Vronestein

Zaken brachten de Baesjous naar Jutphaas. In 1850 kopen Elisabeths vader Jan Willem Heytink en haar echtgenoot van de weduwe van Samuel Tierie de windoliemolen 'Voorzorg', de ernaast gelegen rosmolen 'De Hoop' en het daarbij behorende pakhuis, allen gelegen aan de Hollandse IJssel.

Op 29 juli van dat jaar kocht het tweetal daar voor 6000 Nederlandse gulden ook landgoed Vronesteyn van Matthias Alexander baron Van Heereman van Zuidwijk, wonende te Munster. Vanaf dat moment mag het echtpaar zich Heer en Vrouwe van Vronesteyn noemen, wat ze trots ook hun hele leven blijven doen, zo'n adellijke titel geeft aanzien.

Het is een grondaankoop, 2 ha en 78 are. Woonhuis Vroonesteyn was eerder al verkocht voor de sloop. Een koopvoorwaarde is dat gedurende het hele lopende jaar de koper van de afbraak onbelemmerd de gelegenheid krijgt het af te breken en tot eind 1851 kosteloos kan beschikken over een plaats in de boomgaard tot berging van de afbraak.

In 1857 vestigen ze zich echt in Jutphaas, getuige het artikeltje over een groot legaat aan de rooms katholieke kerk na haar overlijden in de Dordrechtsche Courant van 11 juni 1904: *Door mevrouw Elisabeth Heytink van Vronesteyn, ... die in 1857 naar Jutphaas vertrok Volgens het bevolkingsregister van Dordrecht verlieten*

Toestemming van koning Willem III voor de naamswijziging van Francois Heytink Baesjou. Regionaal Archief Dordrecht 256,47 Geboorteakten Dordrecht 1858 aktenr. 403

ze op 30 april 1857 inderdaad die gemeen- te om zich te vestigen in Jutphaas, wel- licht vanwege de geboorte van hun zoon.

Francois Dominique Marie werd in Dor- drecht geboren op 10 maart 1857 en ge- noemd naar zijn oma van vaderskant: Francisca Dominica Cooman. Op 13 mei vraagt vader Baesjou vanuit Jutphaas toe-

stemming aan de koning dat zijn zoon de familienaam Heytink mag toevoegen aan zijn naam, zodat hij voortaan Heytink Baesjou heet. Behalve dat een dubbele achternaam past bij de 'adellijke' aspira- ties, lijkt de naamsverandering vooral ingegeven door praktische overwegin- gen. Zonder die toevoeging zou met Elisabeth de Heytink-tak uitsterven. Nu

is er hoop dat Fransje de lijn zal kunnen voortzetten.

Hoe belangrijk de naamswijziging was, blijkt uit het feit dat de Dordrechtsche Courant deze aanvraag vermeldt. En als Koning Willem III een jaar later officieel toestemming geeft, 'schrijft' de ambtenaar van de burgerlijke stand het officiële do- cument 'over' in het geboorteregister, als- of opnieuw aangifte wordt gedaan.

Jutphase jaren

De familie Baesjou kerkte eerst in de oude schuurkerk aan het Overeind en is mogelijk vanaf het begin betrokken ge- weest bij de nieuwe Nicolaaskerk, wel- licht ook als medefinanciers van de bouw (1874-1875).

In elk geval hebben zij het grote glas-in- loodraam boven de ingang van de kerk geschonken met een voorstelling van het Laatste Oordeel. Net als bij de ande- re ramen in de kerk, zijn ook hier onder in het raam de schenkers aangegeven, met de reden van de schenking: *Ter ge- dachtenis aan hun eenigen zoon Francis- cus Dominicus Maria, Adrianus Johannes Baesjou van Vronesteyn en Elisabeth Hey- tink*. Middenin de tekst hun wapen, het wapen van Vronesteyn: drie witte bloe- men. In het raam wordt Francois door zijn beschermengel naar de hemelpoort gebracht, waar Petrus al op hem wacht.

Op de Kruiswegstatie schuin onder het raam, van Jezus die de om hem klagen- de vrouwen van Jeruzalem toespreekt, is Fransje eveneens afgebeeld (met zijn moeder en oma?). Mogen we daaruit concluderen dat de pas rond 1919 gere- aliseerde staties (mede) met geld van Elisabeth zijn gerealiseerd? Of was het puur Mengelbergs 'vertaling' van wat zijn inspiratiebron voor de staties, Jan Toorop, had gedaan? Die beeldde in zijn kruiswegstaties in de Bernulphuskerk van Oosterbeek verschillende bij de kerk betrokken inwoners en enkele dierbare vrienden af.

Zwaarste slag des levens

Francois overleed in Jutphaas op 31 janu- ari 1866, 's ochtends vroeg om 5 uur, bijna 9 jaar oud. De precieze doodsoorzaak is onbekend. De HKN dacht aan cholera. De burgerlijke stand van Jutphaas laat in de maanden januari en februari ech- ter niet uitzonderlijk veel sterfgevallen zien. Er was in dat jaar inderdaad een

Het Elisabethshofje (pen.nl)

Francois Heytink Baesjou Stichting te Dordrecht
www.santiago.nl/jacobalia/sint-jacobsstichting/

grote landelijke cholera-epidemie die veel slachtoffers maakte, ook in Jutphaas. Maar die begon in mei. In de overlijdensadvertentie in de Dordrechtsche Courant van 3 en 6 februari staat: *Ene korte doch hevige ongesteldheid maakte een einde aan zijn voor ons zo dierbaar leven*. Zijn ouders waren kapot, heel hun toekomst was in één klap vernietigd. Of zoals ze het in het overlijdensbericht verwoordden: *Heden trof ons de zwaarste slag des levens, daar het de Voorzienigheid behaagde onzen lieven zoon Francois Dominique Marie Heytink Baesjou tot zich te nemen*. Hun verdriet was zo groot dat ze niet in staat waren zelf aangifte te doen. Dat gebeurde op 1 februari door Wilhelmus Josephus Hendrikus Robert, 35 jaar, particulier (rijk genoeg om zonder beroep te kunnen leven) en Johannes Adrianus van Hengst, 31 jaar, secretaris der gemeente Jutphaas. Francois en zijn ouders worden omschreven als *wonende alhier (wijk B)*, in Jutphaas dus. In de rouwadvertentie staat als adres Huize Over-Rijn, een prachtig buiten vlakbij kasteel Rijnhuizen. Hier hebben ze vanaf 1857 gewoond en het mogelijk eerder al als buitenhuis gebruikt.

Fransje werd waarschijnlijk begraven op het kerkhof van de oude schuurkerk aan het Overeind. Een tijdelijke rustplaats. Uiteindelijk is hij met zijn ouders bijgezet in de een na rechtse grafkelder van de kerkhofmuur die 1874-1875 tesamen met de Nicolaaskerk wordt aangelegd. De jaren 1860 brachten Elisabeth meer dierbare doden: haar vader was 23 januari 1864 overleden, haar oom (broer van moeder)

in november 1866. En Elisabeths moeder, Maria Elisabeth Koevoets, zou haar *‘enige en zeer geliefde kleinzoon’* nog geen vier jaar overleven. Zij stierf 13 november 1869. Elisabeth had alleen haar man nog.

Voorburg

Ongeveer een half jaar na Francois' dood, vanaf 11 augustus 1866, is het echtpaar in Voorburg, waar ze in 1870 een buitenplaats kopen. Ze hernoemen het Nieuw-Vronesteyn. Daarnaast bezit het paar daar ook twee woonhuizen. Adriaan is van 1875 tot zijn dood op 15 december 1883 wethouder in Voorburg. Op 20 december verschijnt de overlijdensadvertentie in de Dordrechtsche Courant: *Heden overleed plotseling tot mijne diepe droefheid, mijn geliefde echtgenoot, de WelEdele Heer A.J. Baesjou van Vronesteyn, in den ouderdom van 68 jaren. Verzoeken van rouwbeklag verschoond te blijven*. Kennelijk wilde ze geen reacties vanuit haar vroegere woonplaats.

Weldoenster

Het contact met Jutphaas is wel gebleven. Haar overleden zoontje lag er begraven, herinneringen aan gelukkige jaren. De zorg voor Vronesteyn: op 18 februari 1884 sluit ze voor de Haagse notaris Bickers een huurcontract voor de heerlijkheid van 50 jaar met de Jutphase landbouwer Abraham Zwambag en zijn zonen Hendrik Wilhelmus en Hendrik voor f 370 per jaar. Januari 1888 verlaagt ze de huurprijs naar f 300 vanwege *de tegenwoordige voor den landbouw ongunstige tijdsomstandigheden*. Bovendien doet Elisabeth een schenking aan de Nicolaas-

kerk waarmee naast de kerk een meisjesschool kan worden opgericht met een zusterhuis voor de Franciscanessen van Heythuizen, die daar het onderwijs verzorgen. De bouw begon in 1894 en was mei 1895 klaar. De school werd gebouwd ter nagedachtenis aan Francois Dominique en kreeg daarom zijn naam. Heytink sloot daarmee aan bij een lang gekoesterde wens van pastoor Van Heukelum om naast de kerk ook onderwijs te hebben. School en zusterhuis, inclusief de inrichting waren, zoals te verwachten bij deze grote voorvechter der neogotiek, geheel in neogotische stijl.

Elisabeth Heytink Baesjou van Vronesteyn overlijdt op 21 mei 1904, 85 jaar oud, in haar huis aan de Heerestraat 126 te Voorburg net als eerder haar man. Op 5 juli om 11.00 uur wordt daar in aanwezigheid van verschillende notarissen, pastoor Van Heukelum en het kerkbestuur van de Jutphase Nicolaaskerk haar testament geopend en voorgelezen. Dat kost meerdere dagen, vandaar dat Van Heukelum vervolgens ook het weer vertrokken kerkbestuur vertegenwoordigt. De enige en algehele erfgenaam is namelijk de Nicolaaskerk.

Het Elisabethshofje in Jutphaas

Wel heeft Elisabeth per testament heel veel legaten en schenkingen vastgelegd. Zo legateerde ze Vronesteyn (sinds 1 januari 1879 hypotheekvrij) aan de Nicolaaskerk. Een ander legaat van 20.000 gulden was bedoeld voor de bouw van acht woningen tot kosteloze huisvesting van armlastige bejaarde katholieke vrou-

F. Graffius van Baesjou en Jutphaas

N ^o	Namen des begravenen personen	Geboorte	Wanneer begraven	
1				
2				
3	Adriaen Joz. Baesjou	48 jaar	14 ^{de} December	1888
4	Franciscus Maria Baesjou	41 jaar	Februari	1888
5	Nicolaas Baesjou	46 jaar	28 ^{de} Maai	1890

Tekening en register van de grafkelders van het Nicolaaskerkhof

wen. In september 1907 geeft pastoor Van Heukelum opdracht aan de bouwkundige G.A. Ebbers om het ontwerp daarvoor te maken. De in het midden van het U-vormige hofje geplande kapelletje ter nagedachtenis aan de erflaatster kwam er uiteindelijk niet. De helft werd besteed aan de aankoop van grond, vergunningen en bouwkosten. Het resterende bedrag werd belegd en van de renten konden de vrouwen gratis wonen en uitdelingen ontvangen. Gelukkig werd het Sint Elisabethshofje niet gesloopt, zoals andere huisjes op het Kerkveld wel overkwam. Die huisjes waren geschonken door een vergelijkbare Jutphase weldoenster van drie eeuwen eerder, Anna van Rijn.

Werken van barmhartigheid

Ook de kerken in haar twee andere woonplaatsen worden in het testament bedacht. Zo gaat er bijvoorbeeld 150.000 gulden vrij van successierechten naar de R.K. Parochie van de H. Bonifacius in Dordrecht ten behoeve van een gasthuis, de Francois Heytink Baesjou Stichting, waar arme katholieke zieken kosteloos opgenomen en verpleegd kunnen worden. Wat begon in een woonhuis groeide binnen enkele jaren uit tot een nieuw, modern, goed geoutilleerd ziekenhuis (röntgenafdeling!) aan de Grotekerksbuurt. Ook hier wordt een meisjesschool opgericht en het Armenbestuur krijgt geld om uit de renten daarvan op de sterfdagen van Elisabeths ouders, haar man, zoon en haarzelf schenkingen van kleding, dekens, brandstof en voedsel te

Kruiswegstatie met Fransje in de Nicolaaskerk

doen aan de armen. Die uitdelingen gebeurden ook in Voorburg en Jutphaas. De Sint Martinuskerk te Voorburg ontving behalve een portret van Francois 'te haren keuze', -er waren er dus meerdere, zoals ook het postume portret door Jacoba de Graaff in de Nicolaaskerk-, ook 40.000 gulden, waarvan de ene helft bedoeld was voor het Francoisfonds voor verpleging van armen en de andere helft voor de godsdienstige opvoeding van verwaarloosde kinderen. Nog levende verre familieleden, bedienden en zelfs weduwen van bedienden ontvingen tot hun

overlijden een weekgeld of een grote eenmalige schenking.

Begrafenis

De begrafenis moest, net als die van haar man, in alle eenvoud plaatsvinden, na een gelezen en een gezongen mis in Voorburg en Jutphaas en de daarvoor betaalde lijkdragers afkomstig zijn uit haar personeel en behoeftige mensen. Haar dode lichaam is per schip naar Jutphaas gebracht, begeleid door enkele bedienden. Daar rust de weldoenster in de grafkelder 'bij mijn dierbaar kind en echtgenoot'.

Van Waeij en zonen, meestersmeden

Deel 2a: Dirck Adriaensz van Waeij

Hans Fokkenrood

In de vorige aflevering hebben we kennis gemaakt met Adriaen van Waeij, meestersmid. Hij is geboren in Vreeswijk maar vestigt zich in Jutphaas. Deze aflevering gaat over zijn zoon Dirck, eveneens meestersmid. Hij trouwt met Barbera Rudigers. Dankzij notariële akten komen we meer te weten over zijn leven. Smeden waren belangrijk in de 17e eeuw en dat leidt tot een conclusie. Maar die komt helaas pas in het volgende nummer.

Wittebroodsweken

Zoals we al in deel 1 gezien hebben, trouwen Barbera en Dirck 18 maart 1666 in Jutphaas. Uit hun trouwakte (afb.1) blijkt echter dat Dirck al een tijd in Vreeswijk woont¹. Van Barbera weten we weinig. Uit de huwelijksaantekening van Amsterdam blijkt dat ze 19 jaar is en dat haar ouders zijn overleden². Omdat ze minderjarig is wordt ze geassisteerd door een voogd.

Huwelijk Barbera en Dirck

Den 22ten februarij zijn verschenen ende voor mij gekomen Dirck Adriaensz vande Waij j: M: van Jutphaes, en Barbera Rudigers J: D: van Amsterdam en aldaer woonende, en hebben haer huwelijxe gebooden laten Aenteijkenen en als de bruijt tot Amsterdam is wonen[de] is haer Attest[atie], om de geboden ook daer te laten gaen, gegeven, als ook nae de Vaert, als den Bruijdegom aldaer nu een tijt herwaerts gewoont hadde. En zijn nae vertoon dat de gebooden op beide de plaetsen gegaen hadden alhier in den huwelijksen Staet bevestigt geworden op den 18. Maert

Afb.1 Transcriptie trouwakte Barbera en Dirck

Uit het testament³, dat de kersverse echtelieden twee weken voor Kerstmis in

Utrecht 1666 laten opstellen, blijkt eveneens dat ze op de Vaert wonen. Ze laten vastleggen dat de langstlevende lijftocht zal krijgen, dus het vruchtgebruik van de nalatenschap. Indien er kinderen komen, kunnen deze hun kindsdeel pas opeisen als beide partners zijn overleden. Er was ook wel een aanleiding voor het laten maken van een testament want het echtpaar had ondertussen bezittingen verkregen en bovendien is er een kleine onderweg, hoewel ze dat misschien nog niet hebben geweten op dat moment. Op een openbare veiling, eind november 1666 in Utrecht, heeft Dirck vastgoed aangekocht in Vreeswijk. Om precies te zijn betreft het een "hoff boomgaerd ende schuer met duijvevlucht ende visserijen". Opmerkelijk is dat het geen huis betreft, maar dat de aanschaf kennelijk louter bedoeld is voor vermaak en verstrooiing. Opmerkelijk is daarnaast de koopsom van 928 gulden, bepaald geen klein bedrag in die tijd. Het perceel is gelegen aan het 'Utrechtse Eind'. De belendende percelen kennen we uit de notariële verkoopakte die 12 jaar later zou worden opgesteld. Voor de noordzijde wordt geen belending vermeld. Wel voor de zuidzijde waar het omheinde erf van Coenraet van Stenis ligt. Afb.2 toont de situatie aan het Utrechtse Eind in 1672. Oostelijk ligt de (alomtegenwoordige) 'Rhijndijck' langs de Vaertse Rijn. Westelijk achter de bebouwing ligt een perceel dat eigendom is van de "domeinen 's lants van Utrecht". Het is dan ook een voormalige fortificatie met gracht. Het vermoeden is dat de

Afb. 2 Situatie Utrechtse Eind anno 1673

genoemde visserij betrekking heeft op deze, nu als vijver fungerende, voormalige gracht.

Op 11 augustus 1667 wordt Pieter van Waeij gedoopt in Vreeswijk. Een naam om even bij stil te staan in een tijd waarin de oudste zoon stevast naar grootvader van vaderszijde werd vernoemd. Dat moet vast een teleurstelling zijn geweest voor opa Adriaen. Een kleinzoon met de naam Adriaen (het zouden er zelfs twee worden) komt er alsnog, maar onder bijzondere omstandigheden, waarover zo dadelijk meer evenals over de kaart en de verkoopakte.

Leerling op de Vaert

Het vermoeden is dat Dirck in de leer is gegaan bij een smid in Vreeswijk. De leerplek in de smidse van zijn vader te Jutphaas is ondertussen waarschijnlijk al ingenomen door zijn oudste broer Cor-

1 hetutrechtsarchief.nl/collectie/0A4CE64CCDF64FBEBB2ADE61097F12AD

2 archief.amsterdam/indexen/deeds/4db9ee2f-2e90-4013-a04f-fdce0713569a

3 hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5BC50E2C4642E0534701000A17FD

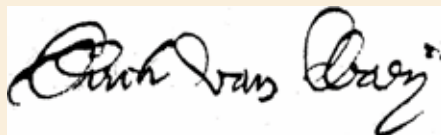
nelis. Het is alweer een akte, ditmaal van het dorpsgerecht Vreeswijk, die ons verder helpt. Het betreft een boedelscheiding en wel die van Roeloff Claesz, weduwnaar van Maeijchjen Bouwens, die wordt opgemaakt op 14 februari 1668. De opsomming van alle bezittingen en schulden blijkt een ware doos van Pandora te zijn. Er blijken twee crediteuren te zijn die nog moeten betalen voor geleverd ijzerwerk en arbeid te weten Adriaen Hendricksz van Oostrum en burgemeester Aert van Sandt. M.a.w. Roeloff Claesz was smid van beroep. Voorts blijkt dat meester-smid Dirck van Waeij nog 28 gulden aan huishuur schuldig is aan de boedel, die trouwens al per afgelopen Victoris, 24 december 1667, betaald had moeten zijn. Blijkbaar heeft het kersverse bruidspaar niet pas vanaf 24 december 1666 een huis van Roeloff Claesz gehuurd, maar mogelijk al direct na hun huwelijk in maart datzelfde jaar. Tenslotte blijkt dat Dirck onlangs voor een bedrag van 900 gulden het huis op de “hoogstraet” (de huidige Lekstraat) heeft gekocht, het huis waarin Maeijchjen Bouwens is overleden. Deze aankoop moet dus begin 1668 of eind 1667 zijn gedaan.

Uit dit alles blijkt dat het Dirck bijzonder voor de wind is gegaan. Een vrouw, een kind, aangekocht vastgoed ter waarde van ruim 1800 gulden binnen twee jaar tijd, wat wil je nog meer. Hij wist de eindjes dus prima aan elkaar te smeden. Ook hun volgende twee kinderen zijn zonen. Johannes wordt op 7 november 1669 gedoopt en Bernardus op 18 april 1671. Johannes is een vernoeming naar de, vermoedelijk al jong overleden, broer van Dirck, Bernadina (Beertje) is zijn moeders naam. Beide keren is grootvader Adriaen nu wel getuige. Het heeft er alles van weg dat Barbera en Dirck gewoon zijn hun eigen plan trekken. Het is allemaal voorspoed wat de klok slaat, maar dat zou helaas niet zo blijven.

Vreeland

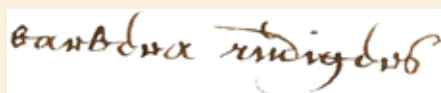
Er gaan drie jaar voorbij alvorens we begin mei 1674 weer iets vernemen van het gezin. Het is ditmaal een procuratie⁴ waarin Dirck zijn vrouw Barbera machtigt om o.a. achterstallige gelden te innen. Was hij wellicht fysiek niet in staat om zelf op te treden? Uit de verschillende

taken die Barbera moet gaan uitvoeren, blijkt al wel dat het paar hun inkomen al enige tijd niet meer alleen haalt uit wat de smidse oplevert. Vooral de vermelding dat zij recht hebben op een deel van de boedel van Pauwels en Anthony Haeffacker trekt de aandacht. De broers Paulus en Anthonis Haeffacker waren namelijk gehuwd met resp. Josina en Aletta Bosch, kinderen van Peter Cornelis Bosch en Aefgen van Roijen, dus de buurmeisjes uit Dircks jeugd.

Afb. 3 Handtekening van Dirck

Het verrassende in deze akte is echter vooral dat het paar ondertussen niet meer in Vreeswijk maar in Vreeland blijkt te wonen. Wel hanteert hij nog altijd de smidshamer. Zijn handtekening (afb. 3) laat onmiskenbaar zien dat hij de schrijfkunst, evenals zijn vader, uitstekend machtig is. De handtekening straalt ook dezelfde kracht uit als die van zijn vader. Maar ook Barbera heeft een goede opleiding genoten gelet op haar handtekening (afb.4) waaruit karakter blijkt. Het is haar handtekening onder de ondertrouwakte die werd opgesteld in Amsterdam.

Afb.4 Handtekening van Barbera Rudigers 1666

Het rampjaar van Barbera en Dirck

De eerste aanwijzingen waarom we het paar opeens in Vreeland aantreffen, treffen we aan in een notariële akte⁵ uit 1679 als het paar hun vastgoed in Vreeswijk aan het Utrechtse Eind, dat eind 1666 werd aangekocht, verkoopt aan Aert de Voornen. Ook in deze akte treffen we weer de kwalificatie meestersmid aan. Die titel werd toen duidelijk erg belangrijk gevonden. De beschrijving in de akte spreekt nu van een “seeckeren cleijnen huijsinge” op het Utrechtse Eind. Dat zou heel goed een alternatieve omschrijving

voor de in de eerder genoemde koopakte gebruikte term “schuer” kunnen zijn. Het belang zit in het slot van de akte. Er wordt namelijk speciaal melding gemaakt van “seecker laegh leggend erff van sijnen verkopers geruineerde huijsinge gelegen aende vaert voorseijt op de hoogstraet”. Dat is de huidige Lekstraat die op de (voormalige) Lekdijk ligt. De aansluitende huiserven aan de achterzijde liggen lager onderaan de dijk. Waarschijnlijk is de koper uit op een extra zekerstelling omdat Dirck niet meer in Vreeswijk woont. M.a.w. extra zekerheid tegen bijvoorbeeld verborgen gebreken en andere verrassingen zoals een nog niet afgeloste hypotheek.

De gedachte begint post te vatten dat het paar wel eens op de vlucht kan zijn geslagen na de rampzalige gebeurtenissen in het najaar van 1672, toen het Staatse leger een aanval uitvoerde op de fortificaties van de Franse bezetter. Als gevolg daarvan werd immers het halve dorp verwoest. Hoe dat ook zij, ze hebben de Vaert (Vreeswijk) met hun kinderen verlaten om er nooit meer terug te keren.

Van de fortificaties die de Fransen in 1672 hebben aangelegd, is een kaart gemaakt. Deze is in 1830 nagetekend vanwege problemen met het origineel. Maar goed ook want die is ondertussen nagenoeg onleesbaar geworden. De crux voor dit verhaal is gelegen in het feit dat op de kaart ook zichtbaar is welke gebouwen verbrand zijn bij de aanval van de Staatse troepen. Onlangs mooi in beeld gebracht bij de expositie Het Rampjaar in Warsenhoek vanaf de zomer van 2022. Deze worden aangegeven met gele i.p.v. rode blokken zoals die op afb.2 nog te zien zijn. Afb.5 is evenals afb.2 een uitsnede van dezelfde kaart. We zien hierop de situatie rond buitenkolk, fort en Hoogstraat. De betekenis van de nummers zal zo duidelijk worden. O.a. de huizen aan weerszijde van de Hoogstraat en de huidige Oude Sluis zijn verbrand. Alleen gebeurde dat niet door Staatse troepen.

Op de expositie in Museum Warsenhoek was al een fotokopie te zien van een aquarel van Adam van de Meulen. Hij en nog andere schilders reisden mee in het kielzog van Lodewijk XIV om diens glorieuze daden vast te leggen, propaganda dus. Dit schilderij vertelt een iets ander

4 hetutrechtsarchief.nl/collectie/60C6DD1BFC725848E0534701000AEC20

5 hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5BC508A24642E0534701000A17FD

verhaal dan de kaart van afb.5, namelijk dat de huizen aan de huidige Lekstraat en Oude Sluis nog overeind staan na de aanval van de Staatse troepen in 1672. Afb.6 toont een uitsnede van de aquarel waarop goed te zien is dat de huizen aan de Hoogstraat nog fier overeind staan evenals de op de achtergrond nog juist zichtbare huizen aan de huidige Oude Sluis. Alles op het ertegenover liggende huidige

Raadhuisplein heeft kennelijk alle kogels opgevangen en is volledig weggevaagd. Van het hoekhuis (nr.1 op afb.5 en 6) is bekend dat hier altijd smeden gevestigd waren. Dit zou dus zomaar de woning van Barbera en Dirck kunnen zijn geweest. E.e.a. betekent dus dat hun huis zeer waarschijnlijk door Franse troepen werd verwoest, namelijk op het moment deze rond juni 1673 de aftocht blazen.

Soortgelijke verwoestingen hebben ook elders plaatsgevonden in de door Fransen bezette gebieden. De meest logische plek om naar toe te gaan zou dan vervolgens zijn ouderlijk huis in Jutphaas zijn geweest maar zoals we al zagen, belandt het paar uiteindelijk in Vreeland.

Nog even over de afbeeldingen 5 en 6. De hierin getoonde nummers corresponderen met elkaar. Op afb. 5 zien we de sluisdeuren (3) van de buitenste kolk vanuit een zuidwestelijke richting. In afb.6 kijken we echter recht tegen diezelfde sluisdeuren aan. Op afb. 6 is het hoekhuis (1) ter linkerzijde afgebeeld van de brug binnen het fort (2), die kennelijk na de Staatse aanval deels heel is gebleven. Als we dezelfde zichtlijn aanhouden op afb.5, krijgen we precies hetzelfde resultaat. Dat betekent dat het fort Gildenborch, in rood aangegeven op afb.6, blijkbaar toch door de Staatse troepen gedecimeerd wordt. Het zicht langs de brug richting de Hoogstraat (thans Lekstraat) is namelijk helemaal vrij. Dat het 'Verlaathuis' (4) bij al dat geweld overeind is gebleven, mag trouwens wel een klein wonder genoemd worden. Tot slot, de palissaden (5) zijn ook weggeschoten terwijl het deel (van 6) dat langs de Lek staat nog aanwezig is.

Schippersinternaat gesloten en nieuwe bestemming gebouwen

Kees van der Heijden

Het Prins Hendrik Internaat in Vreeswijk is dit jaar definitief gesloten. Voor zowel het oorspronkelijke hoofdgebouw aan de Prins Hendriklaan als voor het huidige hoofdgebouw aan de Industrieweg worden of zijn andere bestemmingen gezocht. Daarmee komt een einde aan dit eens voor Vreeswijk en voor de binnenvaart belangrijke instituut. Een overzicht van de meer dan een eeuw oude geschiedenis tot de nabije toekomst.

Het monument Prins Hendrik Internaat aan de Prins Clausstraat (foto auteur)

Oprichting

Begin twintigste eeuw, om precies te zijn op 1 januari 1901, werd de Leerplichtwet van kracht. In eerste instantie behelsde de wet “Wet Verplicht Onderwijs” onderwijs voor kinderen van 6 tot en met 12 jaar. In later jaren werd verder aan de wet gesleuteld, maar voor dit verhaal is die eerste invoering vooral relevant. Want die betekende dat er een oplossing moest komen voor kinderen van rondreizende ouders, zoals circusartiesten en zigeuners, maar zeker ook voor de kinderen van schippers.

Het lag voor de hand dat in een schippersdorp zoals Vreeswijk, initiatieven

ontstonden om tot de oprichting van een instelling voor onderwijs aan kinderen van varende ouders te komen. Daartoe werd op 23 januari 1911 “De Vereeniging tot stichting en instandhouding van een school met den Bijbel voor Schipperskinderen” opgericht. Drijvende krachten achter deze stichting waren de gereformeerde dominee H. Buitenhuis en de hervormde dominee J.J. Kuiper. Een stichting op confessionele (protestants-christelijke) grondslag, met de kanttekening dat niet lang na de Doleantie van 1886 (afscheiding van protestantse kerken in hervormden en gereformeerden) een dergelijke samenwerking opvallend kan worden genoemd.

Vervolgens werd op 27 december 1916 het “Nationaal Comité voor Christelijk onderwijs aan Schipperskinderen” opgericht. Dat gebeurde uit de overtuiging dat landelijk onderwijs aan schipperskinderen geen zaak kon blijven van een lokale vereniging. Overigens was de oprichter van het Vreeswijkse initiatief, ds. H. Buitenhuis, volop betrokken bij dit landelijke project. Met grote voortvarendheid werden nu ook scholen gesticht in andere plaatsen in het land en werd, in overeenstemming met de vereniging in Vreeswijk, ook de hier gevestigde school met alle roerende en onroerende zaken in deze stichting ondergebracht.

De bouw van een internaat annex school in Vreeswijk was inmiddels opgepakt en zo werd aan het eind van de toenmalige Rijndijk een gebouw neergezet dat de naam kreeg van zijn beschermheer, prins Hendrik der Nederlanden. Deze opende het gebouw op 28 augustus 1915. De straat die leidde naar het gebouw kreeg de naam Prins Hendriklaan en heeft die naam tot op vandaag behouden. (In het recente verleden is de straat langs de hoofdingang opnieuw vernoemd en heet nu Prins Clausstraat).

Aanvankelijk bood het gebouw ruimte aan circa 160 kinderen, die hier zowel kost en inwoning als onderwijs kregen. Op de begane grond waren ondermeer vier leslokalen en twee eetzalen. Boven waren er twee slaapzalen, één voor jongens en één voor meisjes. En op de tweede verdieping waren er nog eens twee slaapkamers, gescheiden door een verplaatsbaar schot, zodat kon worden gereageerd op een flexibel aanbod van jongens en meisjes.

Het lager onderwijs werd, anders dan het regulier onderwijs met zes jaar, in slechts vier jaar doorlopen. Na deze periode werd het onderwijs aan jongens toegespitst op het varend bedrijf en werd meisjes “nuttige handwerken” bijgebracht. Dat vakonderwijs aan jongens werd overigens pas in 1971 opgeheven. Ook het gewone lager onderwijs werd weer op 6 jaar gebracht.

Groei

Het moge duidelijk zijn dat al vrij snel na de bouw het gebouw te krap werd. Al in 1917 moesten drie schoolklassen worden bijgeplaatst en later moesten zelfs enkele spoorwagons als extra werkruimtes worden toegevoegd. In de Tweede Wereldoorlog volgde een moeilijke periode. Het aantal leerlingen liep drastisch terug en het aantal personeelsleden moest daarmee in overeenstemming worden teruggebracht. De school werd in de periode tussen augustus 1944 en april 1946 zelfs gesloten. Aan het einde van de oorlog werden er Duitse soldaten ondergebracht en na de bevrijding, vanaf mei 1945, Canadese soldaten. Het internaat werd na hun vertrek hersteld en heropend op 29 april 1946, met 116 kinderen.

Ook in de jaren na de Tweede Wereldoorlog werden meerdere uitbreidingen van het oorspronkelijke gebouw gerealiseerd en ook elders werden extra gebouwen neergezet. Zo werden in 1968 en 1969 meerdere (nood)gebouwen geplaatst aan de Nieuwe Kerkweg, die een eigen naam kregen, namelijk het Willem Alexander Internaat. In 1979 werd het schoolplein geheel in eigen beheer door personeel en leerlingen opgeknapt. En in 2015 kon in bijzijn van H.K.H. prinses Margriet het 100-jarig bestaan van het Prins Hendrik Internaat worden gevierd.

Prinses Margriet op werkbezoek in Vreeswijk in 1965 (collectie HKN)

Toen vanaf 1971 het leerlingenbestand explosief toenam, werd de noodzaak van een nieuw internaat urgent. Het duurde evenwel tot 1 juli 1983 voor de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, Van Leijenhorst, de eerste paal sloeg voor een nieuwe school en internaat, aan de Industrieweg 1B, aan de noordkant van het voormalige Vreeswijk. Na de ingebruikname van de nieuwe locatie bleef het oorspronkelijke internaat aan de Prins Hendriklaan “over” en kreeg het aanvankelijk geen nieuwe bestemming. Dat leidde, zoals te verwachten was, tot verval en in 1996 was sloop vol in beeld. Er werd echter alsnog een nieuwe woonbestemming bedacht, waarbij de buitenzijde zoveel mogelijk zijn originele aanzien terugkreeg, maar intern niets meer overbleef van de oorspronkelijke indeling. Het beheer is tegenwoordig in handen van de woningcorporatie

Woonin, een grote wooncorporatie in onder andere Nieuwegein en Utrecht. In het gebouw zijn 18 bescheiden appartementen aangebracht en 6 bedrijfsruimtes. Of die bedrijfsruimtes optimaal worden benut, is de vraag. In de praktijk wordt een aantal in ieder geval benut als opslagmogelijkheid voor de bewoners. Helaas wordt het wonen in het complex kennelijk als een exclusiviteit gezien en om die reden zijn de huren van het complex hoger dan die van vergelijkbare ruimtes. Mijn zoon Vincent heeft er enige jaren gewoond en omdat hij hoog in het com-

plex woonde moest hij heel onhandig als hij boven was weer een paar treden omhoog voor zijn voordeur. Voordeel was dat hij zijn kat vrijelijk over het dak kon laten wandelen. Wel zo veilig, want daar was weinig verkeer. En blijkbaar zitten er in deze omgeving veel vleermuizen, want die vlogen tot groot genoegen van de kat ook weleens naar binnen zodat zijn jachtingstinct werd gestimuleerd. Helaas was die hoge huur tegenover het gebodene uiteindelijk voor hem reden om naar andere woonruimte om te zien.

Neergang

Hoewel het schippersinternaat in de nieuwe vestiging aanvankelijk bleef voortbestaan, hadden ontwikkelingen in de buitenwereld hun neerslag op het leerlingenaantal. Er werd gezocht naar samenwerking met de landelijke organisatie Meander, die internaten voor niet

Het Prins Hendrik Internaat aan de Industrieweg (foto auteur)

alleen schipperskinderen, maar ook voor kinderen van kermis- en circusexploitanten beheert. De kinderen zijn weliswaar ondergebracht in huizen van Meander, maar gaan zoveel mogelijk naar gewone scholen.

De binnenvaart heeft te maken met schaalvergroting, zelfstandige schippers zijn er steeds minder en bovendien zijn hun gezinnen in toenemende mate op de vaste wal gaan wonen. Daarmee is een speciale onderwijsvoorziening voor schipperskinderen minder relevant geworden. De Meander had dus met een voortdurende daling van het aantal kinderen te maken en zo werd een deel van de ruimtes in overleg met de gemeente Nieuwegein in gebruik genomen voor de opvang van Oekraïense vluchtelingen.

Het voortbestaan van het schippersinternaat is door al deze ontwikkelingen zelfs overbodig geworden en daarom heeft de koepel Meander moeten besluiten om het Prins Hendrik Internaat met ingang van het schooljaar 2024-2025 te sluiten. Concreet is dat gebeurd op 16 juli jl., na het vertrek van de laatste kinderen van drie schippersgezinnen. Het pand aan de Industrieweg zal uiteindelijk worden gesloopt. Het oorspronkelijke, monumentale gebouw aan de Prins Clausstraat is een Rijksmonument en behoudt zijn huidige woonbestemming.

Het archief van het internaat is overgedragen aan de “Vereniging voor de Binnenvaart” in Dordrecht, waar het zeer toepasselijk is ondergebracht op één van de museumschepen. Overig materiaal is overgedragen aan andere musea. Voorzover er opbrengst was, is die gedoneerd aan het “Museum Buurtspoorweg” in

Haaksbergen, waar ook de treinstellen staan die eerder in dit verhaal werden genoemd. En verder vond er een reünie voor oud-leerlingen plaats op 6 september jl. In de Cronyck 4-24, maar ook in andere media, is daar ruim aandacht aan besteed, zodat betrokkenen zich hebben kunnen melden.

Archief van het Schippersinternaat bij de Vereniging voor de Binnenvaart (foto auteur)

*Op de volgende pagina foto's van de reünie van 2025, waar 630 oud-leerlingen en -medewerkers van genoten!
Foto's: Fototeam KenM*

De vijf buizen

In 1983 heeft Henk Valkenet dit kunstwerk van Hans van Lunteren op de foto gezet. Komend vanuit Park Oudegein rijd je naar de Parktunnel (om verder te gaan naar de wijk Fokkesteeg). In november 1982 werden in vijf grindvakken roestvrij stalen kolommen opgesteld: vijf rechtop staande buizen, die – naar mate je de tunnel inrijdt – steeds kleiner worden en ernaast vijf gehoekte buizen, die steeds hoger worden. Overigens: de buizen gaven ook elk een apart geluid.

Foto: 1983 Henk Valkenet

Een officiële benaming van het kunstwerk heb ik niet kunnen vinden. Op 8 juli 1989 bracht OBS De Veldraker een fietsrouteboekje uit ter gelegenheid van de “kreativiteitsmarkt”. In dit boekje werd het “De Vijf Buizen” genoemd, al weet ik niet of dit door de samenstellers ‘zelf bedacht’ is. Er zijn tenslotte tien buizen te zien...

Op 18 december 2003 meldde de gemeente Nieuwegein dat “In verband met technische aanpassingen aan de Parktunnel (...)” het kunstwerk moest worden verwijderd. Waar het kunstwerk vervolgens is gebleven, is niet bekend.

Hans van Lunteren (1945 - 2025) is opgeleid tot hovenier en is daarnaast ook beeldend kunstenaar. In Utrecht is hij vooral bekend geworden om zijn project Shanghaipark in de wijk Overvecht.

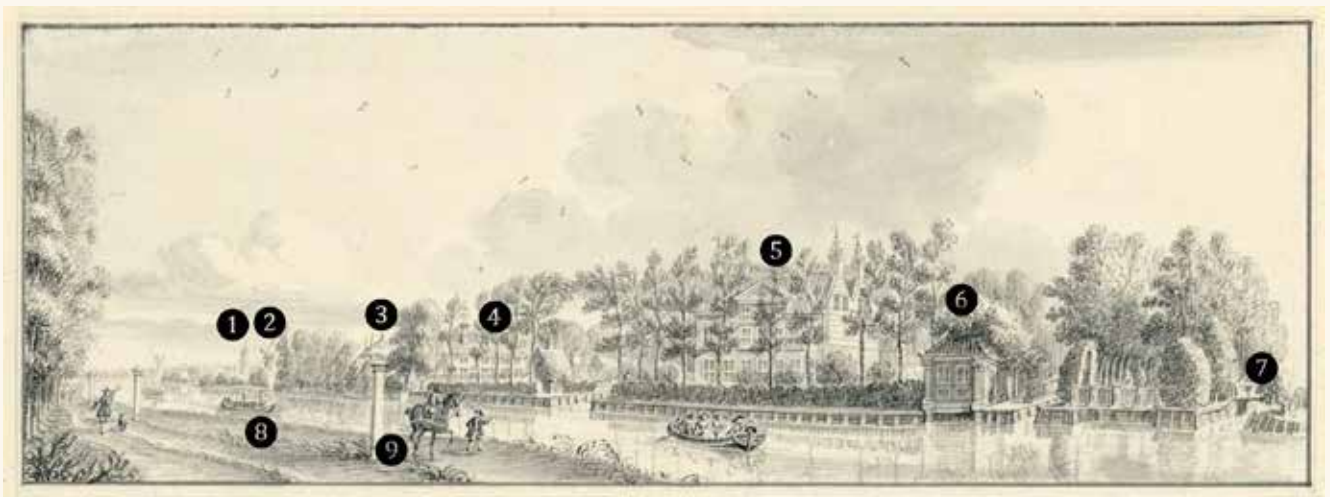

Foto van: <http://www.japsambooks.nl/blogs/news/in-memoriam-artist-hans-van-lunteren>

Huis de Wiers in Vreeswijk op 18e eeuwse afbeeldingen

Bart Jan Damstra

In deze bijdrage staan twee afbeeldingen van Huis de Wiers uit de 18^e eeuw centraal. Beiden geven vanwege hun oriëntatie noordwaarts en zuidwaarts een mooi aaneensluitend beeld van de Vaartse Rijn tussen de weg Fokkesteeeg/Kortelaan en Molenwetering in het noorden (de grens tussen Vreeswijk en Jutphaas) en de dorpskom aan de Lek in het zuiden. Op basis van de daarop zichtbare elementen een kleine greep uit de geschiedenis van het Huis de Wiers en omgeving. In een volgende bijdrage zal ik specifiek ingaan op de ruimtelijke ontwikkeling van het landgoed door de eeuwen heen.

Afb. 1. Gezicht over de Vaartse Rijn op Huis de Wiers, gezien naar het noordoosten, ter hoogte van de aansluiting van de Wiersdijk op de Rijndijk. J. de Beijer, 1744 (HUA beeldbank, inv. 202258). Zie tekst onder 'Prent 1744' voor toelichting bij de cijfers. (bewerking auteur)

Buitenplaats Huis de Wiers

Het Huis de Wiers was een statige buitenplaats en de kern van een landgoed aan de oostzijde van de Vaartse Rijn, even ten noorden van de dorpskom van Vreeswijk. Het werd in 1654 gebouwd in opdracht van de ambitieuze Willem Ploos van Amstel¹. Het moet een gerieflijk huis zijn geweest; er waren 11 haardplaatsen aanwezig.² Helaas werd het Huis na bijna 300 jaar gesloopt in 1946, het souterrain (kelderverdieping) bleef daarbij behouden. In 2006 werd het Huis in de oorspronkelijke vorm maar met eigentijdse materialen weer opgebouwd. In het souterrain bevindt zich nu een restaurant.

Het Huis stond in de noordwestelijke hoek van de polder Dijkveld (afb. 7 en 8). Om een geschikte plek te creëren zal de Kerkweg voor dit doel iets naar het noorden zijn omgelegd en werd het terrein/erf opgehoogd met een pakket zand. Ten noordoosten van het Huis lag de middeleeuwse omgrachte hofstede (een 'begraven hofstede') De Wiers. Deze werd vanaf 1654 De Oude Wiers of De Kleine Wiers genoemd.³ Het Huis de Wiers zelf stond op het kerngoed van 16 morgen groot (= één hoeve). In 1773 was het landgoed ca. 180 morgen (dat is ca. 160 hectare) groot en waren er inkomsten uit tienden en erfpachten uit erven in de dorpskom, waar-

onder uit de scheepswerf aan de Helling en uit de korenmolens.⁴

In 1797 wordt het bij de koop door Jan Gerhard Wichers als volgt omschreven: 'Het huys en hofstad de Wiers, met zijne grachten, en bemuurd voorburg, tuijn-mans woning [en orangerie], stalling, koetshuys, verder gestoelte in de kerk aan de Vaart, getimmerte, coupel voor aan den [Vaartse] Rhijn, en huijzinge bij 't IJsere hek [aan het begin van de Wierselaan, nabij de Rijnlaan], laanen, tuijnen, boomgaarden, bosschen, en verdere bepoting en beplanting, staande ende gelegen onder den gerechte van Vreeswijk, anders genaamd de Vaart, aan de oostzijde van den Rhijn [...].'⁵ Waarna de

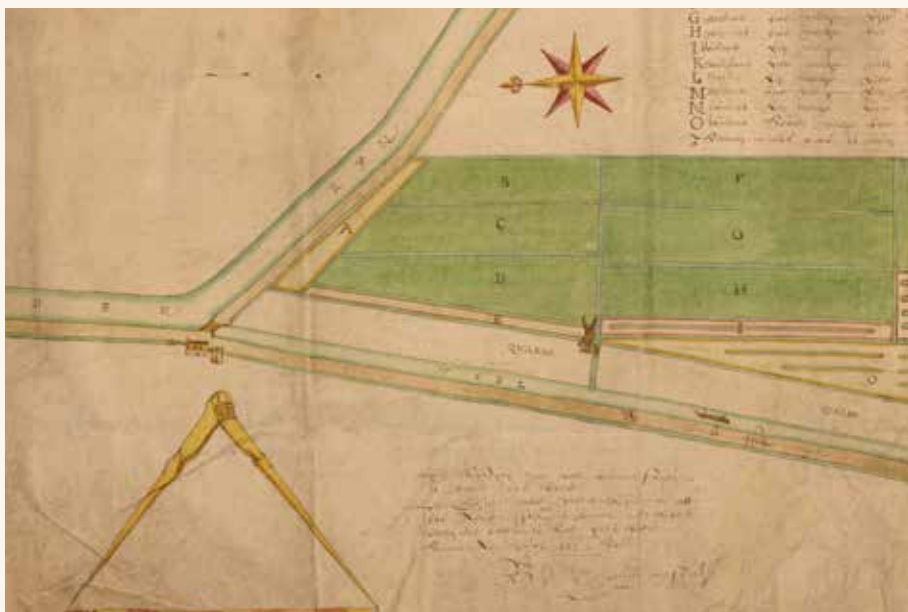
1 Het Huis de Wiers zelf komt vanaf 1655 niet voor in de registers ('kohiers') van het 'Huisgeld', een belasting gekoppeld aan (de grootte of kwaliteit van) de huizen, wel de bijbehorende naastgelegen hofsteden. HUA archief 1626 Vreeswijk.

2 Het Huis de Wiers wordt met 12 gulden het hoogst aangeslagen van alle huizen in Vreeswijk in het 'Quohier van het Het Heerstede geld' uit 1693. Er is sprake van '11 heersteden en een oven'. HUA archief 1626 Vreeswijk, inv. 396.

3 Maris 1956, ad. 420: in 1394 is sprake van Haes van der Wierse, die het goed met de tienden in leen ontvangt. In 1421 is sprake van 'die hofstede van der Wierse mit tien hoeven tienden'. HUA archief 34 Notarieel: 1722: 'van outs genaemt De Cleijne Wiers' [waarbij 'Oude' is doorgehaald en vervangen door 'Cleijne']. 1770: 'de Oude Wiers'. 1771: 'hofstede de Kleyne Wiers'. In 1699 wordt het aangeduid als goed 'Ter Wiers'.

4 HUA archief 49 Dorpsgerechten, inv. 2149.

5 HUA archief 34 Notarieel.

Afb. 2. De Wierse molen aan de Hoonwetering of Molenvliet op een kaart uit ca. 1630. Onder de Vaartse Rijn. Het noorden is links (NA archief 4. HZF kaarten familie Heereman van Zuydtwijck, inv. 13)

afzonderlijke bijbehorende landerijen en de inkomsten uit de erfpachten worden beschreven.

Prent 1744 (afb. 1)

Op een prent uit 1744 (afb. 1) is te zien dat het Huis was omgeven door een park en dat de Vaartse Rijn in gebruik was bij de binnenschippers met hun zeilschepen en de veerschippers met hun trekschuiten.

Een kleine negen kilometer ten noorden van het Huis is de Domtoren te zien [1]. Een kilometer ten noorden van het Huis in de Wierse polder stond de Wierse molen [2], een wipwatermolen in de Hoonwetering of Molenvliet⁶, op de grens met Jutphaas. Direct ten noorden van het Huis en de Kerkweg stond een van de bijbehorende boerderijen, genaamd De Grote Wiers, waarvan de hooiberg te zien is [3]. Deze boerderij werd in 1778/79 afgebroken en vervangen door de even ten oosten daarvan gebouwde boerderij genaamd De Nieuwe Wiers uit 1778 (de gedenksteen uit 1778 is te bewonderen in Museum Warsenhoek). Direct naast het Huis stond de orangerie/tuinmanswoning [4], in 1779 beschreven als ‘een tegenswoordige bijkans geheel verniewt Oranje huijs [...] met annexe bakkerij’⁷ (zie ook afb. 2 en 3). Tussen de bomen is het Huis de Wiers te zien, een fors vierkant gebouw met een dubbel zadeldak [5]. Rechts van het Huis is de parkaanleg goed te zien. Hier staat precies ter hoogte van de knik in de Vaartse Rijn een vierkant tuin/theehuisje, met goede zichtlijnen over het water [6]. Rechts daarvan een door sloten omgrachte laan [7]. In

Afb. 3. De orangerie en tuinmanswoning op het terrein van scheepswerf Van Zutphen. Deze werd jarenlang bewoond door meerdere gezinnen, waaronder die van parlevinker Albert van Ieperen. 1960-1970 (HKN collectie Van Zutphen, inv. FVZ190)

Afb. 4. De oostelijke zijgevel van de orangerie en tuinmanswoning, een zogenaamde ‘Gelderse gevel’. Deze is vermoedelijk in 1778 tot stand gekomen. 1960-1970 (HKN collectie Van Zutphen, inv. FVZ052)

⁶ Deze is nog vernieuwd in 1661: ‘Bij mij onderschreven ontfangen uijt handen vande scholten Lobrecht de somma van sesen tachtich gulden over koop van een molen is ende Wiersse molen aende oostzijde vanden Rijn gebruijcht de 15 mert 1661. Anthonij van Diemen. HUA archief 49 Dorpsgerichten, inv. 2134.

⁷ HUA archief 49 Dorpsgerichten, inv. 2154. En op de eerste kadastrale kaart van ca. 1830 omschreven als ‘tuinmanshuis en erf’.

het laatste kwart van de 18^e eeuw zou de familie Van Westreenen, de toenmalige eigenaars, deze parkaanleg fors uitbreiden en verfraaien.

Op de voorgrond is aan de westzijde van de Vaartse Rijn de Rijndijk te zien. Net als op de 18^e eeuwse aquarel (afb. 6) was het standpunt van de tekenaar de plek waar de Wiersdijk aansluit op de Rijndijk. Daar is een tweetal paden te zien. Landinwaarts ligt het zandpad voor het voet- en wegverkeer. Direct langs het water ligt het jaagpad. Over dit pad trokken paarden of mensen de trekschuiten [8] van en naar de stad Utrecht voort. De stenen pilaren bij het jaagpad [9] zijn zogenaamde rolpalen, die door de scheepsjagers werden gebruikt om de bocht goed te kunnen nemen; ter hoogte van het Huis bevindt zich een knik in de Vaartse Rijn. Op een foto van een vergelijkbare rolpaal (zie afb. 5) is de 'roller' aan de waterzijde van de paal goed te zien. Overigens wekken deze drie palen op een rij vanuit het Huis aan de overkant gezien ook een decoratieve indruk.

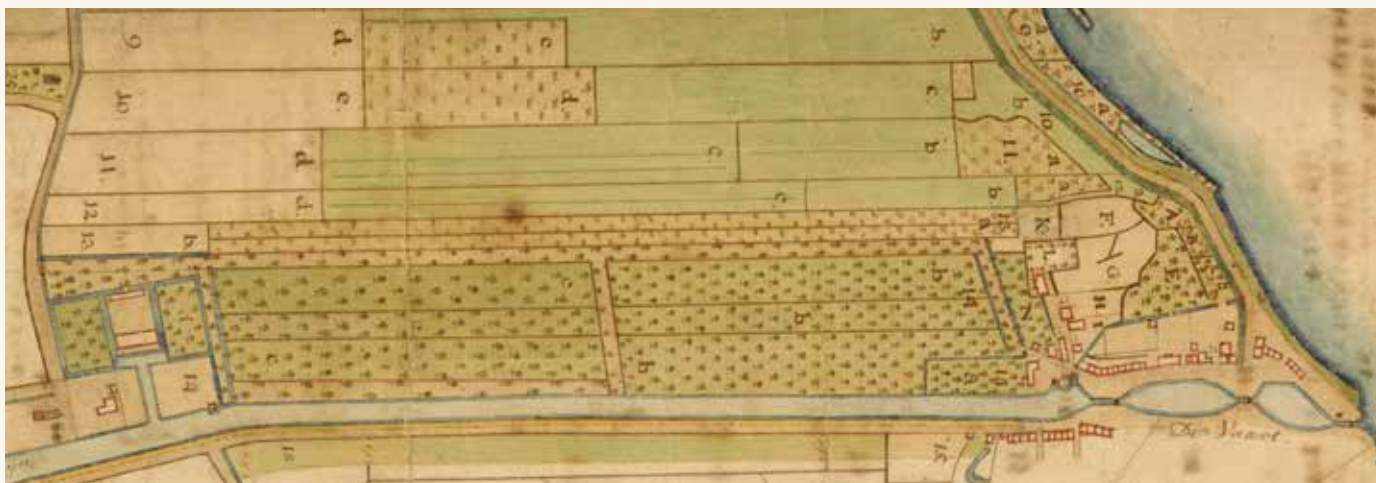
Afb. 5. Een rolpaal aan het Hunsingokanaal ten zuiden van Leens (Groningen) ([https://nl.wikipedia.org/wiki/Rolpaal_\(scheepvaart\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Rolpaal_(scheepvaart)))

Aquarel 1750-1800 (afb. 6)

Op deze fraaie aquarel (afb. 6) zijn ook de nodige details te zien en veranderingen in de situatie, vergeleken met de situatie in 1729 (afb. 10) en 1744 (afb. 6 en 11). Mogelijk is deze afbeelding wat preciezer te dateren in het laatste kwart van de 18^e eeuw, als de familie Van Westreenen het Huis binnen en buiten laten verfraaien en de parkbossen flink laten aanpassen en uitbreiden. Zo blijkt het vierkante huisje aan het water te zijn vervangen door een veelhoekige koepel. Ook blijkt het omringende park te zijn veranderd in de Engelse landschapsstijl, op een kunstmatige verhoging. In 1729 (afb. 10) ligt er nog geen waterpartij tussen het Huis en de Vaartse Rijn, dat is in 1744 en eind 18^e eeuw wel het geval. De tuin lijkt in 1729 'eenvoudiger' van opzet, met beplanting, enkele beelden en twee hagen haaks op de Vaartse Rijn. En het Huis heeft op de verdiepingen nog 'ouderwetse' kruisvensters die de vensters verdelen in vier delen. Die blijken in 1744 reeds vervangen door een indeling met acht ruiten. Op afb. 11 is ook te zien dat er een rij stoelen voor het huis en enkele bankjes achter de koepel staan. Ook zijn diverse hardstenen

Afb. 6. Gezicht over de Vaartse Rijn op Huis de Wiers, gezien vanaf de aansluiting van de Wiersdijk (rechtsonder) op de Rijndijk. Rechts van het Huis is de stalling/koethuis met toegangspoort zichtbaar. Rechts op achtergrond de dorpskom van Vreeswijk met dorpskerk en korenmolen. De situatie is vertekend weergegeven, als het ware met een groothoeklens: de Vaartse Rijn bevat in werkelijkheid een lichte knik, maar wel de andere kant op (zie afb. 7). Het zicht op het huis en de koepel is naar het oosten en het zicht op het dorp naar het zuiden. C. de Jonker, 1750-1800 (HUA beeldbank, inv. 206379)

Afb. 7. Uitsnede van een kaart van Vreeswijk uit 1751. Linksonder Huis de Wiers en rechtsonder de dorpskom rond de Oude Sluis aan de Lek. De 17^e eeuwse Wierselaan verbindt het Huis met de dorpskom, met tussen deze laan en de Vaartse Rijn diverse boomgaarden en dwarslanen, behorend tot het kerngoed van 16 morgen groot van Huis de Wiers. Het noorden is links. (HUA archief 216 De Dom, inv. 892a)

paaltjes te zien langs de laan links achter het Huis en links op de voorgrond aan weerszijden van het bruggetje.

Einde van Huis de Wiers

De grote veranderingen van zowel het Huis als het aangrenzende park tussen 1729 (afb. 10) en eind 18^e eeuw (afb. 11)

zijn goed zichtbaar. Vanaf 1878 is het Huis door een noodlottige gang van zaken bij de verkoop geen buitenplaats en landgoed meer en raakt het steeds verder in verval (zie afb. 12 en 13). Het krijgt in 1879 een industriële bestemming als de N.V. Nederlandsche Stoombriquettenfabriek het huis verwerft; de fabriek is een

jaar later echter al failliet. In 1893 wordt Machinefabriek De Wiers opgericht. In deze fabriek van de Stoombootdienst de Keulsche Vaart worden stoomketels gerepareerd. Huis en omgeving maken kort deel uit van scheepswerf Bennik en later van de scheepswerf Van Zutphen, die hier vanaf 1906 is gevestigd. Op het terrein

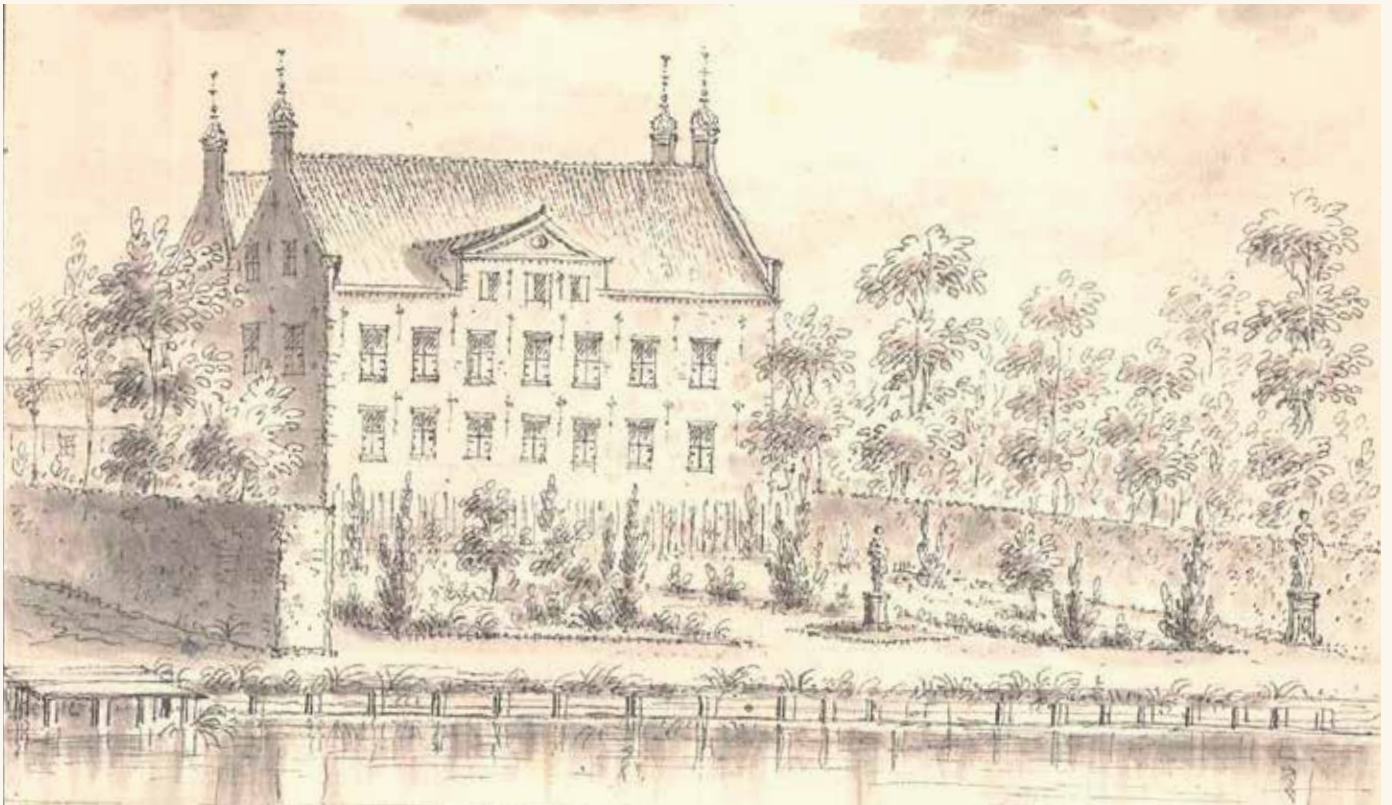

Afb. 8. Uitsnede van afb. 7 van Huis de Wiers en omgeving, in 1751 beschreven als: 'De plaats genaamt de Wiersch, met de boomgaarden, tuijnen, en de lanen ten oosten en zuiden gelegen.' 1) Huis de Wiers, met verhoogd voorplein en stalling/koetshuis met toegangspoort. 2) Wierselaan. 3) Kerkweg (tot begin 19^e eeuw ook wel aangeduid als Wiersdijk⁸). 4) boerderij De Grote Wiers. 5) orangerie/tuinmanswoning. 6) tuin/theehuisje aan de Vaartse Rijn (vergelijk met afb. 1). 7) Rijndijk met zandpad en jaagpad langs de Vaartse Rijn. 8) Wiersdijk. Het noorden is links. (bewerking auteur)

Afb. 9. Uitsnede van het rechterdeel van afb. 6, met zicht op de Rijndijk naar de dorpskom in het zuiden. In het midden zijn achter de bomenrij de masten (waaronder een diagonale spriet) van de schepen in de Oude Sluis zichtbaar. Rechts de dorpskerk en de stenen korenmolen aan de Molenstraat.

⁸ Zo wordt de zuidelijke begrenzing van de landerijen behorend tot de boerderij De Oude Wiers ('hofstat geheten de Wijersche') in 1601 beschreven als 'streckend [...] tot de Wijerschedijk'. Nadere Toegang op inv. nr 49 uit de Collectie Digitale Bronnen (61). Regesten M Kemp.

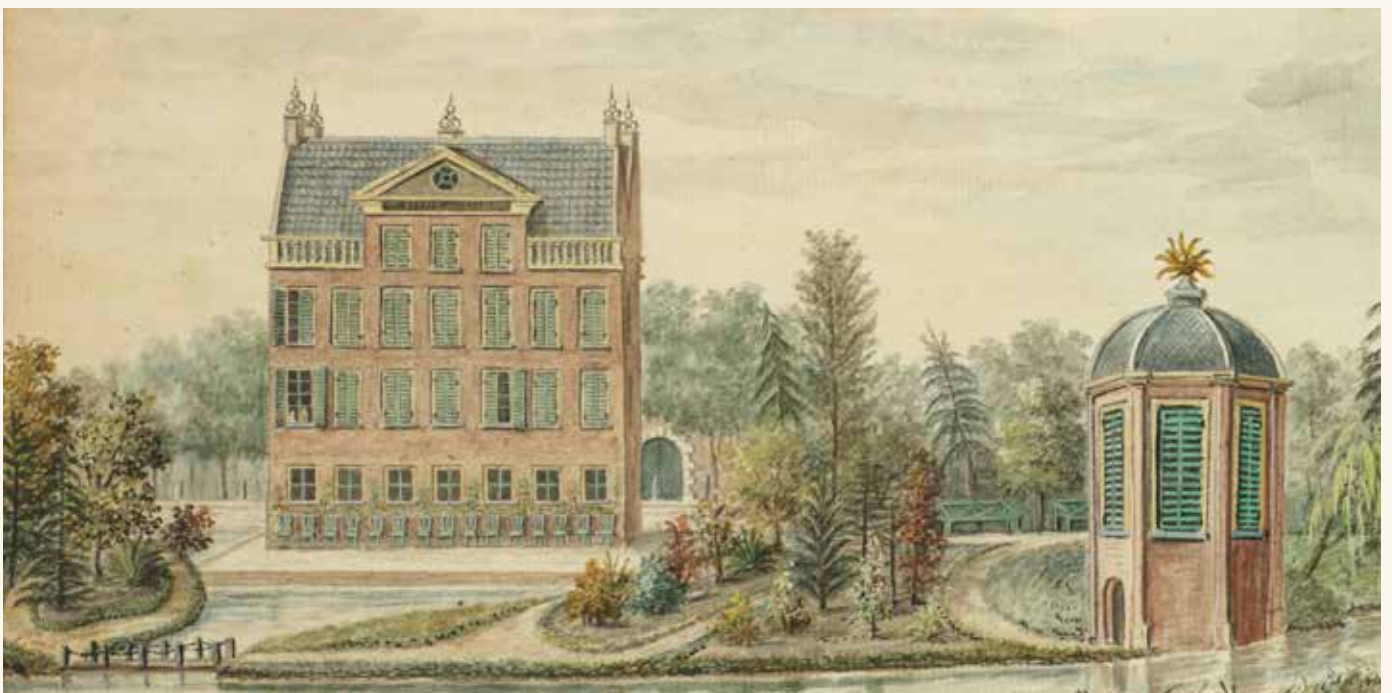
Afb. 10. 'Heerenhuys genaampt de Wiers Anno 1729', gezien naar het oosten. Anoniem, mogelijk Antonia Houbraken (bevindt zich in een particuliere verzameling, zie beeldbank RKD, 190725)

rondom het Huis worden verscheidene werkplaatsen en loodsen opgetrokken.

ten belanden elders in Vreeswijk en later Nieuwegein, zoals bij en in Museum Warsenhoeck.

Op het souterrain na, wordt het Huis de Wiers in 1946/1947 gesloopt. Diverse bouwkundige en decoratieve elemen-

Zo verliest Vreeswijk helaas haar enige buitenplaats.

Afb. 11. Uitsnede van afb. 6, met het Huis en de koepel aan de Vaartse Rijn. De lijst onder het fronton (de driehoekige bekroning van de gevel) bevat op een donkere achtergrond het opschrift 'T HUIS de WIERS', deze is op de afbeeldingen van 1729 en 1744 niet te zien.

Afb. 12. Huis de Wiers 'tuinzijde', gezien naar het oosten, 1920-1925 (HUA beeldbank)

Afb. 13. Huis de Wiers 'deurzijde', gezien naar het westen-zuidwesten, 1920-1925 (HUA beeldbank)

Eeuwigdurende lening en het ontstaan van het waterschap

Sjaak Boone

Nederlandse waterschappen behoren tot de oudste bestuursorganen ter wereld, ouder dan veel landen zelf. Al in de middeleeuwen speelden deze organisaties een centrale rol in het beheer van dijken en waterveiligheid. Zo richtte Jan van Diest, bisschop van Utrecht, in 1323 het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams op om het gebied langs de rivier de Lek te beschermen tegen overstromingen. Eerder gebouwde dijken bleken niet stevig genoeg, waardoor reglementen voor onderhoud en toezicht werden opgesteld. In 1593 werd de eerste obligatie uitgegeven om het onderhoud van de dijk te financieren. Dit waren eeuwigdurende leningen, en in de eerste helft van de 17^e eeuw volgden nog meer uitgften, met een totaalbedrag van ongeveer 300.000 gulden.

De oudste obligatie ter wereld

Dijkdoorbraak en financiering van herstel

In de winter van 1624 was het erg koud: sneeuw en ijs zorgden voor dichtgevroren rivieren en opgestuwd water. Op 11 januari brak de dijk bij Tull en 't Waal door, waarna het water uit de polder Rietveld richting Schalkwijk, Jutphaas, Utrecht en Woerden stroomde. Werfkelders langs de Oudegracht liepen vol en het hele gebied tussen de Hollandsche IJssel en de Oude Rijn kwam onder water te staan. Ook de kades langs de Wiericke begaven het, zodat het water tot Rotterdam, Delft

en Leiden reikte. In Rotterdam stonden pakhuizen onder water, en boeren brachten hun vee en bezittingen naar de steden, waarvan de poorten dag en nacht openbleven voor vluchtelingen. In Woerden werd een dam gelegd om het water richting Amstelland te leiden, maar zelfs de sluizen van Amsterdam konden de watermassa niet stoppen. De staten van Utrecht schreven biddagen voor en de mensen werkten hard aan het herstellen van de dijk. Na drie maanden kon het gat eindelijk worden gedicht.

Uitgifte van de oudste obligatie

Het waterschap stond voor een enorme herstel- en versterkingsoperatie, waarvoor veel geld nodig was. Omdat de ingelanden – de boeren en landeigenaren die belasting betaalden – dit niet direct konden opbrengen, besloot het bestuur van het hoogheemraadschap een lening uit te schrijven. Op 10 december 1624 werd een bijzondere eeuwigdurende obligatie uitgegeven aan Elsen Jorisdochter, die 1.200 Carolusgulden leende aan het waterschap. In ruil kreeg zij jaarlijks rente,

Deze prent van Esaias van de Velde (1624), die in het Rijksmuseum hangt, toont hoe hard de mensen werkten om de overstroming in te dammen; met klei en wilgentenen (rijshout) maken ze een zg. vingerling rond het ontstane wiel. (coll HKN)

die eeuwenlang met de hand op het perkament werd genoteerd. Het document is zo niet alleen een financieel contract, maar ook een historisch archief.

Betrouwbaarheid door de eeuwen heen

Uniek aan deze obligatie is dat die nooit is afgelost en nog steeds geldig is. Hoewel de rente door de jaren heen is verlaagd, blijft het hoogheemraadschap – inmiddels het Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden – uitbetalen. Het document is tegenwoordig in handen van de New York Stock Exchange. Het werd in 1938 door het Nederlandse bankiershuis Pierson & Co aan de New Yorkse beurs geschonken. Daar hangt het ingelijst aan de muur. Af en toe keert het terug naar Nederland zodat de rente officieel geïnd

kan worden, want daarvoor moet het origineel worden getoond.

Van toen tot nu

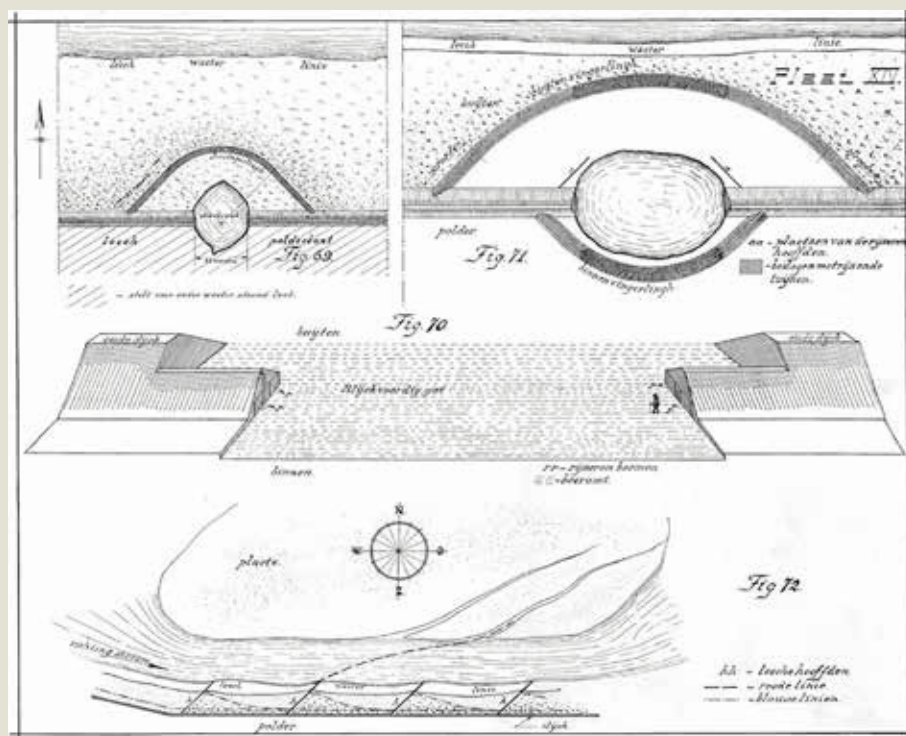
Tegenwoordig worden obligaties digitaal uitgegeven en zijn eeuwigdurende leningen uiterst zeldzaam. Toch illustreert dit eeuwenoude document hoe betrouwbaar Nederlandse waterschappen zijn: zij komen hun beloftes letterlijk tot op de dag van vandaag na.

Ook nu nog kunnen gevaarlijke situaties rond de Nederlandse dijken ontstaan. Dijkgraaf Jeroen Haan van het hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, waarin het Hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams is opgenomen - legt uit: "In 1624 waren 23.000 Carolusguldens nodig voor herstel van de Lekdijk, destijds een kolossaal bedrag. Tegenwoordig zijn

we dijkdoorbraken liever vóór. Door klimaatverandering krijgen we te maken met langere periodes van hoogwater in de rivieren. Daarom versterken we de Lekdijk tussen Amerongen en Schoonhoven, in het project Sterke Lekdijk. Dit project maakt onderdeel uit van het nationale Hoogwaterbeschermingsprogramma, waarin Nederland de komende dertig jaar tweeduizend kilometer aan zee- en rivierdijken en vierhonderd sluizen en gemalen versterkt. Jaarlijks storten Rijkswaterstaat en de waterschappen 380 miljoen euro op de dijkrekening. Een dijkversterking maken we samen mogelijk: het Rijk betaalt 50%, de gezamenlijke waterschappen 40% en het individuele waterschap waarin de dijk ligt 10%."

Deze foto van Van Zutphen (collectie HKN) is uit een andere tijd; dijkdoorbraken kwamen vroeger veel voor en gaven veel overlast.

Zo legt men een vingerling aan: de mensen maken met klei en wilgentenen (rijshout) plaggen om in de dijk te leggen.

ZANDMANNEN HEBBEN ALTIJD HAAST

Henk Valkenet

In het Merwedekanaal aan de Utrechtsestraatweg 86a (tegenover de Nicolaaskerk) ligt het motorschip Hydra, een erkend varend monument. Trotse eigenaar Marco Thijssen vertelt over het wel en wee van dit schip, dat al sinds de recente eeuwwisseling in Nieuwegein ligt. Eerst aan de Punt in Vreeswijk, toen enkele jaren ter hoogte van de zeepfabriek en sinds 2008 op de huidige plek.

Het schip is het eerste Nederlandse binnenvaartschip met een 110 volt elektrische installatie. Ook heeft het afwijkende afmetingen: 45,50 m lang en 6,77 meter breed.

Op de foto uit 1943 v.l.n.r. Hydra, Nelly II en Bona Spes. De mannen op de voorgrond zijn v.l.n.r. schipper Speksnijder (Bona Spes), de knecht van de Hydra, Jan Droog (Hydra), knecht Leen de Bruine (Nelly II) en, met bijl, de knecht van de Bona Spes. Foto collectie L. de Bruine.

Hydra

Motorvrachtschip de Hydra (365 ton) is in 1930 in opdracht van Jan Droog uit Ouderkerk aan de IJssel gebouwd op scheepswerf De Hoop in Leiderdorp. Het is een zandschip met zelflosinrichting; op het middendek staat een mast met giek, waardoor uit twee ruimen tegelijk kan worden gelost. Dat is te zien op de foto uit 1935 waarbij het schip in de Gouwe ligt. Terwijl de ene bak met zand wordt leeg gekiept is de andere bak zand al onderweg. Op deze wijze is het schip snel gelost en kan de volgende lading worden gehaald. Zandmannen hebben haast.

Tijdens de bezettingsjaren is er de angst onder de binnenvaartschippers dat hun schip door de Duitsers zal worden gevorderd. Ook schipper Droog van het schip Hydra voelt deze dreiging en besluit het schip te laten onderduiken. Op een vrijdagmiddag in augustus 1943 vaart hij samen met de schippers van de Nelly II

en de Bona Spes door de Biesbosch. Ze ontdekken een gat in de griend en meren daar hun schepen af. Vervolgens gaan een paar man in een roeiboot de waterdiepte peilen. Een paar dagen later liggen de drie schepen naast elkaar in de griend. De locatie waar zij liggen wordt, zo blijkt later, 'het Gat van de Bakens' te worden genoemd.

Van houten schotten en stophout maken ze een steiger naar de dijk van de Catharinapolder. Vanaf het water zijn ze niet te zien, maar vanaf de wal wel. Ze kappen griendhout, maken er bossen van en zetten die takkenbossen in de gangboorden neer. Maarde takken worden dor en bruin en dat valt wel op tussen het groen; omdat er toch vrijwel geen mensen over de dijk kwamen – en al helemaal geen Duitsers – hebben ze het daar maar bij gelaten. De mannen maken van de gelegenheid gebruik om de schepen een goede onderhoudsbeurt te geven. Schipper Van Oosten koopt in

de buurt een stukje grond met aardappelen, een appel- en een perenboom. Tarwe en bonen ruilen de mannen tegen kolen die nog in het ruim van de Nelly II liggen. Met een grote roeiboot van de Hydra worden aardappelen, tarwe en bonen naar de wal gebracht en daar geruild tegen petroleum, kaas, klompen en verf. Van Oosten gaat regelmatig in zijn nette pak naar de bewoonde wereld om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen. Tot half november hebben de schepen in de Biesbosch gelegen; daarna is het veilig genoeg om uit de schuilplaats te komen.¹

Na vertrek uit de Biesbosch wordt de Hydra op de Maas tussen Ravenstein en Niftrik beschoten door een Engels jachtvliegtuig. De stuurhut is daarbij geraakt en deels vernield. Er is toen een persoon om het leven gekomen. Een schampschot van die aanval is nog steeds zichtbaar op het roefdak. De stuurhut is later weer in oorspronkelijke staat teruggebouwd.

¹ Barend van Lange, Binnenvaart in oorlogstijd, 1995 ISBN 90-557-7001-9; pagina 100, 110-112

Het schip is tussen 1944 en 1999 regelmatig van eigenaar gewisseld en ook van naam veranderd: zo wordt het in 1944 Charybdis (een mythologische figuur), Helena (1946), Stormvogel (1952), Rio (1952), Elwira (1984), Erato en tenslotte weer Hydra (ook een mythologische figuur). In 1977 wordt het schip met 7,80 verlengd om meer vracht te kunnen vervoeren.

1977 er weer tussenuit gehaald. Als Marco uiteindelijk als enige eigenaar overblijft, begint hij samen met zijn vader in 2006 met de verbouwing tot woonschip. In de huidige ruime woonkamer staat een keukeneiland, waaraan een speciaal element is toegevoegd: de ijsbalie van voormalige “IJssalon Milaan” aan de Amsterdamsestraatweg in Utrecht. In het motorgedeelte van het schip staat een in-

Marco dat boerderij ‘De Nieuwe Wiers’ wordt afgebroken. De gevelsteen met de naam erop redt hij van de sloop en levert die af bij de HKN. Die gevelsteen is onderdeel van de collectie in Museum Warsenhoek.

Een andere reddingsactie van hem is die van het motorschip van de oude schipbrug tussen Vreeswijk en Vianen. Dat vaartuig lag destijds in Lobith en was al

Op de foto is te zien hoe hij met de Hydra de schipbrugboot vervoert. Foto collectie Marco Thijssen.

Nieuwe Zorg van de Prins Bernhardgroep van Scouting Vreeswijk in het Merwedekanaal in Vreeswijk. Foto: S.J. de Waard (Wikimedia Commons)

Marco Thijssen

Marco, die beroepsbrandweerman in Utrecht is geweest, heeft vanaf 1993 een tijd lang op een kempenaar gevaren. Hij combineert dat met zijn brandweerbaan. Als schipper vervoert hij droge bulk (zoals veevoer), tot hij voor zijn schip gebruik kan maken van de sloopregeling. Als ook de *Hydra* wordt aangemeld voor die regeling krijgt Marco Thijssen dit te horen. Hij kent het schip wel en vindt dat het niet gesloopt mag worden. Om het te kunnen kopen moet er een speciale stichting worden opgericht. Dat gebeurt en de drie eigenaren willen het schip in originele staat terugbrengen. Daarom wordt in 2000 de verlenging uit

drukwekkende langzaamlopende 200 pk Industrie dieselmotor uit 1942.

Zijn grote belangstelling voor geschiedenis lijkt hij te hebben gecombineerd met zijn brandweertaak. Naast blussen van branden is het redden van mens, dier en gebouwen een belangrijke taak van de spuitgasten. En dat redden heeft Marco blijkbaar in zijn genen zitten. Zo heeft hij niet alleen de *Hydra* gered van de slopershamer en een oude ijsbalie gerecycled. In 1987 is hij nauw betrokken geweest bij de aanschaf van de *Nieuwe Zorg*, het clubschip van de Vreeswijkse zeeverkenners; anders zou ook dit schip gesloopt worden. Op jongere leeftijd ziet

aangemeld voor de sloop; na een bieding bij de Domeinen kon Marco het kopen. Hij heeft het later weer verkocht. Maar dankzij zijn actie blijft dit museale vaartuig behouden.

Ik dank Marco voor de gastvrijheid, de rondleiding aan boord en de informatie. Deze ‘zand(brandweer)man’ geniet nu vooral van zijn pensioen en heeft nu aanmerkelijk minder haast, maar vaart zo af en toe nog op wel een zandschip. Overigens: in 2019 zijn de *Bona Spes* en de *Hydra* nog één keer naar de Biesbosch gevaren ter gelegenheid van 75 jaar bevrijding.

Activiteiten 2025

Historische Kring Nieuwegein

Tentoonstelling Jong in de Oorlog

Uitgebreid en verlengd tot 26 oktober

In deze expositie is te zien en te horen hoe inwoners van de gemeentes Vreeswijk en Jutphaas de jaren van de Tweede Wereldoorlog hebben beleefd. Twaalf mensen die vertellen hoe het was om toen kind te zijn.

De expositie wordt aangevuld met herinneringen aan de oorlog in Nederlands-Indië, de oorlog die daarop volgde en met verhalen over andere oorlogen.

Bezoekers ontvangen de special van de Cronyck de Geyn, zolang de voorraad strekt.

Kunstexpositie Heleen Zaanen

Verlengd tot 26 oktober

Deze expositie sluit aan op de tentoonstelling Jong in de Oorlog. Heleen Zaanen, een Nieuwegeinse kunstenares, is zelf van na de oorlog, maar kan zich de vragen en zorgen van kinderen levendig voorstellen. Samen met de indruk die de verhalen van haar ouders, en dan met name het oorlogsdagboekje dat haar moeder schreef, maakten, resulteert dit in een indrukwekkende tentoonstelling.

Expositie Herinneringen aan de Boogbrug

Nu tot 26 oktober

Op een tafel in het museum zijn een aantal boeken over deze markante brug verzameld: de moeite waard om te bekijken.

Lezing Bombardement op Fort Jutphaas

Donderdag 16 oktober om 20.00 uur in de Bibliotheek

In de Maand van de Geschiedenis verzorgt Sjaak Boone, lid van de Historische Kring Nieuwegein, deze lezing over het bombardement op Fort Jutphaas door de geallieerden, op 2 november 1944. Hij deelt ook de herinneringen van een zoon van de eigenaar van Rijnhuizen. Ook heeft hij inzage gekregen in een rapport van gemeente Nieuwegein.

Beeldbank Het Utrechts Archief

Vrijdagochtend 31 oktober in de Bibliotheek

Bekijk ruim 7000 foto's van Vreeswijk en Jutphaas uit de vroege 20^e eeuw tot Nieuwegein vanaf de zeventiger jaren. De afgelopen tijd hebben Het Utrechts Archief en de Historische Kring Nieuwegein hard gewerkt aan het samenstellen van deze beeldbank. Graag vertellen vrijwilligers u over dit project. Ook wordt er uitgelegd hoe de beeldbank werkt en kun je zelf (desgewenst onder begeleiding) zoeken in de beeldbank van Het Utrechts Archief, op de pc in de Nieuwegeinstraat van het Stadhuis. Toegang is gratis.

Kerst in het Natuurkwartier

Boogbrug in 2025

foto Peter Stennekes (collectie HKN)

Voor actuele en aanvullende informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Museumwerf Vreeswijk

**Lezing 125 jaar woon-atelierschip De Zwerver door
Cisca de Ruiter**

**Zaterdag 18 oktober en zondag 19 oktober om 13:30
uur in de presentatieruimte (Museumwerf)**

Nederlands – en wellicht 's werelds – oudste, unieke, oorspronkelijke woon-/atelierschip De Zwerver van kunstenaar W.O.J. Nieuwenkamp bestaat dit jaar 125 jaar! Museumwerfmedewerker Cisca de Ruiter grijpt dit bijzondere feit aan om een lezing te wijden aan het roerige bestaan van dit drijvende monument met het wonderbaarlijke interieur dat lijkt op dat van een 17^e-eeuwse grachtenpand. Kranten en tijdschriften stonden er vroeger bol van. Wilt u hierbij zijn? Aanmelden kan via Cisca@museumwerf.nl t/m woensdag 15 oktober. Wegens beperkte capaciteit is aanmelden verplicht, want vol = vol! Toegang is €6,-.

Muziekoptreden The Enchanted Tree

zondag 26 oktober 14.00-16.00 uur

Schipperscafé

Vrijdag 31 oktober van 15 tot 18 uur

Boekpresentatie (Wilke Schram), lezing (Edu van de Velden) en opening tijdelijke expo 'Naar de Overkant?'

Donderdag 6 november 16 tot 18 uur

Aankomst Sinterklaas

Zaterdag 15 november, 13.00 uur

Schipperscafé

Vrijdag 28 november van 15 tot 18 uur

Kaarsjesvaart tijdens Kaarslicht in Vreeswijk

Woensdag 17 december 18 tot 22 uur

De schipbrug die in de jaren tussen 1840 en 1936 tussen Vreeswijk en Vianen lag... en na WO II weer even.

(Collectie HKN)

Er staat veel te gebeuren dus kijk op onze site: www.museumwerf.nl

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 15 november a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties. Wij verwachten dat de volgende Cronyck half januari door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Nieuwegein zit vol herinneringen aan het verleden, je moet er alleen oog voor hebben. Zoals dit oude ambacht, vroeger heel belangrijk in een agrarische gemeenschap, maar inmiddels al jaren overbodig. Weet u waar we dit bord kunnen vinden? Als u de straatnaam weet is dat voldoende.

Als u uw oplossing mailt naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl, dan maakt u kant op een waardebon van € 20,-. Doe dat vóór 1 november, wellicht wordt u dan uit de hoge hoed getrokken.

Het pand in de vorige Cronyck werd door velen herkend, maar niet alle oplossingen waren juist. In het complex zijn meerdere bedrijven gevestigd waaronder Fletcher Hotels en C.A.S.T., maar het gebouw heet simpelweg 'Poort van Nieuwegein'. Ditmaal is Aaltje Zwarts degene die met haar goede oplossing de waardebon tegemoet kan zien.

Foto: Ton Vis

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS WEER KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein